

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS INSTITUTAS

Roberta Dirgėlaitė

Klinikinės psichologijos programa

Magistro darbas

**Minimalias priežiūros priemones gaunančių ir negaunančių vaikinių bei merginų
mentalizacijos ir eksternalių sunkumų sąsajos**

Darbo vadovė: Dr. doc. Danguolė Čekuolienė

Vilnius, 2019

TURINYS

TURINYS	1
SANTRAUKA	3
ABSTRACT	4
SVARBIAUSIOS SAŲVOKOS	5
PRATARMĖ	6
1. ĮVADAS	7
1.1. Mentalizacija kaip eksternalių sunkumų raidos veiksnys	7
1.1.1. Mentalizacijos samprata	7
1.1.1. Kategoriniu ir dimensiniu požiūriu paremtas eksternalių sunkumų apibūdinimas	10
1.1.2. Mentalizacijos sutrikimai raidos kontekste	13
1.2. Eksternalių sunkumų samprata mentalizacijos paradigmoje	14
1.2.1. Agresijos raida ir funkcijos	16
1.3. Mentalizacijos ypatumų ir eksternalių sunkumų sąsajos paauglystėje	18
1.3.1. Paauglių vaikinių ir merginų reiškiamas agresyvus ir taisykles laužantis elgesys	21
1.3.2. Mentalizacija kaip galimas rizikos ir apsauginis veiksnys paauglystėje	24
1.4. Eksternaliais sunkumais pasižymintys, minimalias priežiūros priemones gaunantys paaugliai	26
1.5. Tyrimo aktualumas ir naujumas	27
1.6. Tyrimo tikslas ir uždaviniai	28
2. TYRIMO METODIKA	28
2.1 Tyrimo dalyviai	28
2.1.1. MPP grupė	29
2.1.2. Lyginamoji grupė	29
2.2 Tyrimo instrumentai	30
2.2.1. Mentalizacija	30
2.2.2. Eksternalūs sunkumai	32
2.3. Tyrimo eiga	33
2.4. Duomenų analizė	33
3. REZULTATAI	35
3.1. Eksternalių sunkumų raiška MPP ir lyginamojoje grupėse	35
3.2. Mentalizacijos raiška tiriamose MPP ir lyginamojoje grupėse	36
3.2.1. Mentalizacijos kintamųjų palyginimas tarp MPP ir lyginamosios grupės paauglių	36

3.2.2. Mentalizacijos kaip vientiso konstrukto raiška MPP ir lyginamojoje grupėse	37
3.3. Sąsajos tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos MPP ir lyginamojoje paauglių grupėse	39
3.4. Mentalizacijos gebėjimų ir eksternalių sunkumų prognostinio ryšio vertinimas.....	40
3.5. Vaikinų ir merginų eksternalūs sunkumai ir mentalizacija	42
3.6. Lyties kaip moderatoriaus vaidmuo mentalizacijos ir eksternalių sunkumų ryšyje.....	46
4. REZULTATŲ APTARIMAS	48
4.1. MPP ir lyginamosios grupių eksternalių sunkumų raiškos palyginimas	48
4.2. MPP ir lyginamosios grupės paaugliams būdingi mentalizacijos ypatumai	49
4.2.1. Mentalizacijos ypatumų palyginimas tarp MPP ir lyginamosios paauglių grupių	50
4.2.2. Mentalizacijos kaip vientiso konstrukto vertinimas MPP ir lyginamojoje grupėse	50
4.3. Sąsajos tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos MPP ir lyginamojoje paauglių grupėse	51
4.4. Lyginamosios grupės paauglių mentalizacijos gebėjimo ir eksternalių sunkumų prognostinis ryšys	53
4.5. Vaikinų ir merginų eksternalūs sunkumai ir mentalizacija	53
4.6. Lyties moderacinis vaidmuo ryšyje tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų	54
5. IŠVADOS.....	57
6. LITERATŪRA.....	58

Minimalias priežiūros priemonės gaunančių ir negaunančių vaikinių ir merginų mentalizacijos ir eksternalių sunkumų sąsajos

Roberta Dirgėlaitė

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

2019, 66

SANTRAUKA

Šiame darbe buvo nagrinėjamos sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio). Nors raidos požiūriu mentalizacija yra glaudžiai susijusi su eksternaliais sunkumais, žinios apie šį konstrukta, vertinant atskirus jo kintamuosius (agresyvų ir taisykles laužantį elgesį) bei lyties vaidmenį sąsajose tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų vis dar yra menkos. Šio tyrimo imtį sudarė dvi grupės, surinktos iš skirtingų Lietuvos vietovių. Minimalias priežiūros priemonės gaunančių paauglių (toliau tekste – MPP) grupė susidėjo iš 88 respondentų, iš kurių 20 buvo merginos ir 68 vaikinai. Kitą - lyginamąją bendrosios populiacijos grupę sudarė 376 paaugliai, iš kurių 154 buvo merginos ir 222 vaikinai. Rezultatai parodė, kad MPP grupės paaugliai pasižymi daugiau išreikštu tiek agresyviu, tiek taisykles laužančiu elgesiu, tačiau sąsajos tarp skirtingų eksternalių sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų šioje grupėje nebuvo reikšmingos. Bendrosios populiacijos grupėje patvirtinama, jog reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija ir emocinės mentalizacijos (SI emocinė) kintamieji reikšmingai prognozavo paauglių agresyvų ir taisykles laužantį elgesį. O moteriška lytis moderavo ryšį tarp reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos ir reiškiamo taisykles laužančio elgesio. Abiejose grupėse atsiskleidė reikšmingi lyties skirtumai, vertinant paauglių reiškiamus eksternalius sunkumus ir jų mentalizacijos ypatumus. Šio tyrimo rezultatai prisideda prie jau esamų žinių apie elgesio problemomis pasižyminčių paauglių mentalizaciją bei plačiau atskleidžia iki šiol daug netyrinėtą lyties vaidmenį, vertinant paauglių eksternalius sunkumus ir mentalizacijos ypatumus.

Raktiniai žodžiai: *eksternalūs sunkumai, agresyvus elgesys, taisykles laužantis elgesys, mentalizacija, paauglystė.*

Links Between Boys' and Girls' Externalizing Difficulties and Mentalization in Groups Assigned and not Assigned to Minimal Care Means

Roberta Dirgėlaitė

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

2019, 66

ABSTRACT

A current study was exploring the relationship between mentalization and externalizing behaviours (aggressive and rules breaking behaviour). Even though developmentally mentalization is closely related to externalizing behaviours, it is still little known about how different variables that define the construct (aggressive and rules breaking behaviour) relate to mentalization and what is the role that gender plays in that relationship. The sample consisted of two groups and was collected from across different locations in Lithuania. The group of Minimal Care Means (further called MCM) consisted total of 88 respondents, of which 20 were girls and 68 were boys. While control group contained total of 376 teenagers, of which 154 were girls and 222 were boys. Results demonstrated, that adolescents in MCM group scored notably more on aggressive and rules breaking behaviours, however relationship between externalizing behaviour and mentalization was not confirmed to be significant in this group of adolescents. Whereas, in control group it was confirmed that mentalization (RFQY) and emotional mentalization (SI) significantly predicted adolescents' aggressive and rule breaking behaviour. Furthermore, female gender moderated the relationship between mentalization (RFQY) and rule breaking behaviour. Significant gender differences were found in both groups when measuring adolescents' externalizing behaviours and aspects of their mentalization. The results of this study contribute to the current knowledge on mentalizing abilities in adolescents marked with problem behaviour. Also, it adds to the understanding of the role that gender plays when measuring adolescents' externalizing behaviours and aspects of their mentalization.

Key terms: externalizing behaviours, aggressive behavior, rule breaking behavior, mentalization, adolescence

SVARBIAUSIOS SĄVOKOS

Mentalizacija - daugiadimensinis, raidoje besiformuojantis gebėjimas intuityviai, remiantis kito psichinėmis būsenomis interpretuoti jo veiksmus, numanyti kito ir savo psichines būsenas bei numanyti ir pateisinti kito veiksmus, remiantis jo psichinėmis būsenomis (cit. iš Fonagy & Bateman, 2007).

Eksternalūs sunkumai (*angl. externalizing behavior*) – problemiškas, į išorę nukreiptas elgesys, kurį apibūdina netinkami ir žiaurūs, prieš aplinką ar kitus asmenis naudojami veiksmai (Campbell, Shaw, & Gilliom, 2000). Ši sąvoka neretai vartojama apibrėžti asocialų, delinkventinį ar/ir agresyvų jaunuolių elgesį (Liu, 2004).

Minimalios priežiūros priemonės – Lietuvoje dėl nusikalstamos veikos, administracinių teisės pažeidimų, kitiems padarytos žalos ar sukulto pavojaus nepilnamečiams skiriama įvairi socialinė pedagoginė, psichologinė, informacinė ir kita pagalba, kuria siekiama koreguoti žalingus nepilnamečių elgesio būdus ir padėti jiems geriau adaptuotis socialinėje aplinkoje (Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, įstatymo pakeitimas XI-1232).

PRATARMĖ

„Gyvenimas – tai ne problema, kurią turime išspręsti, bet realybė, kurią reikia patirti (*angl. life is not a problem to be solved, but a reality to be experienced*) – svarsto danų filosofas Sorenas Kierkegaardas (1967). Panašu, kad ši mintis, ne tik egzistencinė bet ir psichologinė. Psichikos sutrikimai iškreipia žmogaus gebėjimą suvokti realybę, tikėtina, ir atitolina nuo jos patyrimo. Žvelgiant iš šalies, atrodo, kad elgesio problemų turintys paaugliai itin godžiai mėgaujasi skirtingais gyvenimo potyriais. Pastebime, kad jų neadaptyvus elgesys, galimai, reiškiasi, kaip bandymas spręsti subjektyviai suvokiamas išlikimo problemas.

Mokslininkai atranda, jog problemiški ar delinkventūs paaugliai pasižymi sutrikusiu gebėjimu suvokti save ir socialinę aplinką. Jiems sunkiau įsisąmoninti, ką jaučia patys bei, kokius jausmus išgyvena kiti; taip pat nelengva atpažinti socialines užuominas ir suprasti kitų elgesio intensijas (Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015). Tokie sunkumai vis dažniau siejami su raidos kontekste sutrikusiais mentalizacijos gebėjimais (Luyten & Fonagy, 2015). Šioje paradigmoje, jaunuolių destruktivus elgesys aiškinamas kaip impulsyviai kovai arba suplanuotam išlikimui naudojama agresija (Fonagy, 2003).

Nagrinėdami literatūrą, randame, kad paauglių problemiškas elgesys išsiskiria savo išraiška ir su tuo susijusiais mentalizacijos sunkumais. Pastebima, kad daugiau impulsyvų ir atvirai priešišką (agresyvų) elgesį reiškiantys paaugliai sunkiau įsisąmonina kito emocijas ir prasčiau atpažįsta jų psichines būsenas (Moron, Doktor, Glinka, 2018). O štai slaptą ir suplanuotą problemišką (taisykles laužantį) elgesį reiškiančių jaunuolių tyrimų rezultatai nevienareikšmiški. Vieni mokslininkai randa, kad tokie paaugliai pasižymi geresniu gebėjimu atpažinti aplinkinių emocijas (Gillespie, Kongerslev, Sharp, Bo, & Akel, 2018). O pasak kitų – šių paauglių emocijų pažinimas ir bendras kito psichinių būsenų suvokimas yra prastesnis (Bo, Sharp, Beck, Pedersen, Gondan, & Simonsen, 2014). Vis dar mažai žinoma apie tai, kokį vaidmenį atlieka lytis sąsajose tarp apsunkintų mentalizacijos gebėjimų ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) .

Siekdami plačiau nagrinėti paauglių reiškiamus eksternalius sunkumus (agresiją ir taisykles laužantį elgesį), atsižvelgiame tiek į delinkvenčių, tiek į bendrosios populiacijos paauglių grupes. Šio darbo mokslinei analizei buvo naudojamosi LMT finansuojamo 2018 m. vykdyto projekto „Paauglių, kuriems skirtos minimalios priežiūros priemonės, psichosocialinis funkcionavimas ir mentalizacija“(Nr. GER-004/2017) (vadovė dr. Rasa Barkauskienė) metu surinktais duomenimis. Projekto metu darbo autorė prisidėjo prie duomenų rinkimo, kodavimo ir registravimo duomenų sistemoje bei baigiamosios mokslinės konferencijos organizavimo.

1. ĮVADAS

1.1. Mentalizacija kaip eksternalių sunkumų raidos veiksnys

Pastaruosius keletą dešimtmečių mokslininkai skiria daug dėmesio tyrinėdami, kaip apsunkinta mentalizacija yra susijusi bei daro įtaką jaunuolių raidos psichopatologijai (Fonagy, Steele, Steele, Moran & Higgitt, 1991; Fonagy, Gergely, Jurist & Target, 2004; Allen, 2008; Luyten & Fonagy, 2015). Fonagis ir kolegos, analizuodami žmogaus savastį, atrado, kad jau anksti raidoje, dėl prieraišumo santykių kontekste vykstančių procesų, savasis „aš“ pradeda formuoti gebėjimą suprasti savo ir kito vidines būsenas (Fonagy et al, 1991). Panašu, kad toks gebėjimas įgalina integruotos asmenybės vystymasi bei sėkmingą tarpasmeninių santykių kūrimą. Kita vertus, randama, kad dėl skirtingų priežasčių sutrikusi arba netolygi mentalizacija yra susijusi su įvaria, anksti ar vėliau raidoje išryškėjančia psichopatologija (Fonagy & Bateman, 2007; Savov & Atanassov, 2013). Tokie pastebėjimai verčia atidžiau pažvelgti į vis dar aktyviai besivystančių vaikų ir paauglių populiacijas. Panašu, kad jaunuoliams mentalizacija, ar tiksliau tariant jos sutrikdymai, – itin reikšmingas, su priešiško ir agresyvaus elgesio raida susijęs gebėjimas (Fonagy, 2003). Kol kas dar negausūs moksliniai vaikų ir paauglių mentalizacijos tyrimai Lietuvoje taip pat byloja apie šio gebėjimo trūkumų aktualumą problemiškam jaunuolių elgesiui (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018; Barkauskienė, Čekuolienė, Adler, Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018). Nors ir žinoma, kad mentalizacijos gebėjimas yra glaudžiai susijęs su ankstyvąja ir vėlesne raida, vis dar trūksta nuoseklių žinių apie tai, kaip skirtingai sutrikdyti mentalizacijos gebėjimai yra susiję su paauglių vaikinų ir merginų reiškiamais eksternaliais sunkumais. Toliau, nagrinėjant mentalizacijos gebėjimo reikšmę paauglių raidai bei eksternalių sunkumų vsytymuisi, svarbu įsigilinti į mentalizacijos sampratą.

1.1.1. Mentalizacijos samprata

Mokslinėje literatūroje sunku atrasti vieną konkretų mentalizacijos apibrėžimą, tačiau neretai tai apibendrinama, kaip daugialypis, raidoje vykstantis procesas ir besiformuojantis gebėjimas, kuris įgalina asmenį suprasti savo ir kito psichines būsenas. Mokslininkai aiškina, jog mentalizacija – tai gebėjimas įprasminti savo ir kito subjektyvius išgyvenimus bei psichinius procesus (Bateman & Fonagy, 2015). Akivaizdu, jog neįmanoma tiksliai žinoti, kaip kitas jaučiasi, ar ką jis galvoja. Tačiau, mentalizuodamas asmuo geba pažvelgti į save iš išorės, o į kitą – iš vidaus (Allen, 2008). Remdamasis atpažinta informacija apie kito psichines būsenas, individas geba nuspėti kitų elgesį, atsižvelgti į jų įsitikinimus, jausmus, požiūrį, troškimus, lūkesčius, žinias, įsivaizdavimą, apsimetimą, apgaule, motyvus, planus ir t.t. (cit. iš Fonagy, Gergely & Jurist, 2002). Nors vieni mokslininkai teigia, jog mentalizacija – ikisąmonėje vykstantis įsivaizdavimas apie kitų jausmus ir mintis (Fonagy, Gergely,

& Target, 2007), kitų nuomone, tai gali būti ir sąmoningas procesas (Allen, 2008). Allen, aiškina, jog kasdien kiekvienas žmogus pasirenka mentalizuoti, svarstydamas: „Ar aš tikrai susierzinęs?“, „Kaip dar aš galėčiau jaustis?“ ar teigdamas: „Žmogiškai suklydau“, „Bandžiau vienu metu padaryti daugiau nei galiu“ (cit iš Allen, 2008). Tokį gebėjimą Fonagy ir kolegos apibendrina, kaip susidedantį iš trijų, viena kitą papildančių, funkcijų: a) intuityvaus polinkio interpretuoti kito veiksmus, remiantis jo psichinėmis būsenomis, b) kito ir savo psichinių būsenų numanymo, c) kito veiksmų numanymo ir pateisinimo, remiantis jo psichinėmis būsenomis (cit. iš Fonagy, et al, 2007). Taigi, metalizacija yra daug aprėpiantis tarpasmeniniuose santykiuose vykstantis procesas bei asmens santykį su savimi ir su kitu įgalinantis gebėjimas, kuris literatūroje neretai gretinamas su kitais, gerai žinomais, socialinio pažinimo konstruktais.

Kadangi metalizacijos sąvoka nėra vienintelė, aiškinanti psichinių būsenų supratimą, ji neretai siejama su reflektvyviaja funkcija, empatija ar proto teorija. Tačiau, nepaisant esamų sąsajų, teigiama, kad metalizacija yra platesnis, visus minėtus konstruktus apjungiantis ir papildantis gebėjimas (Luyten & Fonagy, 2015). Kaip antai reflektvyvioji funkcija iš esmės nėra skirtinga nuo metalizacijos. Tai tiesiog siauresnė sąvoka, naudojama, matuojant metalizacijos psichologinių procesų veikimą (Fonagy et al., 2002). Taip pat literatūroje minima, jog reflektvyvioji funkcija matuoja su prieraišumu susijusį gebėjimą išvelgti kito vidines būsenas (Fonagy et al, 2002). Šio darbo rėmuose reflektvyviosios funkcijos sąvoką naudosime, kaip daugiau ar mažiau tapačią metalizacijos sąvokai, siekdami įvardyti bendrą, vienu balu matuojamą, metalizacijos gebėjimą. Kitas, su metalizacija susijęs konstruktas – empatija. Pastaroji yra labiau susijusi su emocine metalizacija, kai siekiama suprasti ir nuspėti kito emocines reakcijas (Luyten & Fonagy, 2015). Tačiau, jei emocinė metalizacija apima gebėjimą pažvelgti į savo, tiek pat, kiek į kito emocijas, empatija yra labiau į kitą nukreiptas gebėjimas suprasti ir atjausti emocines būsenas (Allen, 2008). Dar viena plačiai vartojama socialinio pažinimo sąvoka – proto teorija. Nors pastaroji, kaip ir metalizacija, talpina kognityvinį ir emocinį polius, proto teorija nukreipta į kito gebėjimą aiškinti intensijas ar emocines reakcijas (Sabbagh & Bowman, 2018). Tuo pačiu, metalizacija įgalina sutelkti dėmesį tiek į savo, tiek į kito kognityvinius ir emocinius procesus (Fonagy & Bateman, 2007). Mentalizuojant, randasi suvokimas ir daromos išvados apie kito mąstymą, atsižvelgiama tiek į išorinius bruožus, tiek į vidinį savo jausmų suvokimą ir kito jausmų numanymą (Luyten & Fonagy, 2015). Taigi, metalizacijos sąvoka pasižymi daugiadimensiškumu todėl iš esmės aprėpia daugiau nei kiti socialinio pažinimo konstruktai.

Mokslininkų žiniomis, metalizaciją paaiškina keturios tarpusavyje susijusios, tačiau iš esmės skirtingos dimensijos, ir aštuoni jas sudarantys poliai. Neurobiologiniuose tyrimuose randama, jog skirtingos smegenų jungtys išskiria atskiras metalizacijos dimensijas: a) automatinę – kontroliuojamą, b) besiremiančią vidine – išorine informacija, c) nukreiptą į save – į kitą bei d) kognityvinę – emocinę (Choi-Kain & Gunderson, 2008, Luyten & Fonagy, 2015). Sėkminga

mentalizacija pasižymi lanksčiu visų šio gebėjimo dimensijų naudojimu bei tinkamu variavimu tarp juose esančių polių (Luyten & Fonagy, 2015). Panašu, kad gera mentalizacija pasižymintis asmuo tarpasmeninių santykių situacijose bei santykiyje su savimi geba atsižvelgti tiek į vidinius išgyvenimus, tiek į išorėje stebimus socialinius ženklus bei kitų intensijas. Tikėtina, kad tokiam žmogui sekasi, tinkamai reaguoti ir greitai įvertinti situaciją ar, prireikus, sukontroliuoti savo reakciją, atpažinti savo vidinę būseną, reflektuoti ir apsvarstyti tolesnius veiksmus. Sėkmingas mentalizacijos gebėjimas daro įtaką deramai elgesio ir emocijų savireguliacijai (Allen, 2008). Taigi, norint įvertinti, kiek mentalizacija yra sėkminga ir efektyvi, svarbu suprasti skirtingas mentalizacijos dimensijas bei jų reikšmę asmens psichologiniam funkcionavimui:

Automatinė – kontroliuojama. Automatinė mentalizacija apima senesnes smegenų grandis, o kontroliuojama – naujesnes, įtraukdama lingvistinį ir simbolinį perdirbimą (Luyten & Fonagy, 2015). Tie patys mokslininkai teigia, jog, esant stiprioms emocijoms, lėta ir reflekyvi – kontroliuojama – mentalizacija gali persijungti į greitą ir automatinę priešmentalizavimo būseną. Kai kada, greitas aplinkybių įvertinimas ir staigi reakcija gali būti adaptyvūs, tačiau, kalbant apie sudėtingesnes tarpasmeninių santykių situacijas, itin reikšminga sukontroliuota lėta ir reflekyvi mentalizacija (Luyten & Fonagy, 2015).

Besiremianti vidine – išorine informacija. Vidine informacija besiremianti mentalizacija yra labiau automatinis ir nesąmoningas procesas, leidžiantis numanyti kito psichines būsenas (Choi-Kain & Gunderson, 2008). Allen ir kolegos tokį gebėjimą aiškina kaip automatišką ir instinktyvią, empatišką reakciją į kito būseną (cit. iš Allen, 2008). Priešingai, mentalizacija, atsižvelgiant į išorinę informaciją paskatina labiau sukontroliuotą kito veido išraiškų, pozos ar kalbėjimo tono įvertinimą (Luyten & Fonagy, 2015). Tai daugiau sąmoningumo ir laiko reikalaujantis procesas, kuomet svarstoma apie veiksmų ir kitų matomų socialinių ženklų priežastis (Allen, 2008). Sėkmingai mentalizuojantis asmuo, tuo pačiu metu gali remtis tiek vidine, tiek išorine informacija (Choi-Kain & Gunderson, 2008).

Nukreipta į save – į kitą. Ši dimensija nurodo, kieno atžvilgiu mentalizuojama. Į kitą nukreipta mentalizacija reikalauja daugiau pastangų, siekiant atkreipti dėmesį ir suprasti kito žmogaus perspektyvą (Allen, 2008). Gebėjimas atsižvelgti į kito asmens intensijas padeda išvengti arba išspręsti kylančius nesutarimus (Choi-Kain & Gunderson, 2008). O štai į save nukreipta mentalizacija leidžia pastebėti save iš šono, atpažinti savo psichines būsenas ir sėkmingiau reguliuoti tų būsenų išraišką (Allen, 2008). Pastebima, kad šiuos skirtingus polius vienija bendros smegenų jungtys (Fonagy & Luyten, 2015). Tad tikėtina, jog gebėjimas suprasti savo mintis, jausmus ir įsitikinimus daro įtaką tam, kaip suvokiame kito vidines būsenas, bei atvirkščiai – tai, kaip asmenį suvokia kiti, daro įtaką, jo gebėjimui suprasti save (Choi-Kain & Gunderson, 2008). Randama, kad šioje mentalizacijos dimensijoje aktyvuojamų gebėjimų sutrikdymai yra išskirtinai susiję su su

paauglių eksternaliais sunkumais (Gervinskaitė-Paulaitienė & Barkauskienė, 2017). Tad šio darbo rėmuose plačiau nagrinėsime paauglių į save ir į kitą nukreiptos mentalizacijos dimensiją.

Kognityvinė – emocinė. Kognityvinis mentalizacijos aspektas apima daugiau kontroliuojamą gebėjimą pažvelgti į savo ar kito perspektyvą, samprotaujant apie ketinimus ir troškimus (Luyten & Fonagy, 2015). Tuo pačiu emocinė mentalizacija suprantama, kaip dažniau neapgalvotas savo bei kito asmens emocinių būsenų įsisąmonimas (Luyten & Fonagy, 2015). Svarstant apie šių polių reikšmę eksternaliems sunkumams, pastebimi prieštaringi rezultatai apie emocinės mentalizacijos ir eksternalių sunkumų sąsajas (Gervinskaitė-Paulaitienė & Barkauskienė, 2015; Blair, 2001; Gillespie et al, 2018). Todėl šiame darbe išskirtinai atsižvelgsime į su emocine mentalizacija susijusius paauglių gebėjimus.

Taigi, mentalizacija – daugialypis gebėjimas, kuris įgalina asmenį suprasti savo ir kito psichines būsenas bei kurti darnius vidinius ir tarpasmeninius santykius. Mentalizacijos gebėjimui būdingos skirtingos dimensijos ir poliai išskiria jį iš kitų socialinio pažinimo konstrukto. O sutrikdytas gebėjimas naudotis visomis mentalizacijos dimensijomis yra susijęs su skirtingai pasireiškiančiais psichologiniais sunkumais. Galiausiai, vertinant sutrikdytą į save ir į kitą nukreiptą emocinę mentalizaciją, pastebima, jog šie netikslumai yra reikšmingi paauglių eksternalių sunkumų raiškai.

1.1.1. Kategoriniu ir dimensiniu požiūriu paremtas eksternalių sunkumų apibūdinimas

Eksternalūs sunkumai (*angl. externalizing behavior*) – neretai vaikų ir paauglių elgesį nagrinėjančiuose tyrimuose randama sąvoka, kuri apibrėžia problemišką, į išorę nukreiptą ir kitus žalojančią elgesį. Mokslininkai teigia, jog eksternalius sunkumus paaiškina netinkami ir žiaurūs, prieš aplinką ar kitus asmenis naudojami veiksmai (Campbell, Shaw & Gilliom, 2000). Pastebima, jog šios sąvokos platumas leidžia asocialiu, delinkvenčiu ar agresyviu elgesiu pasižyminčius jaunuolius bendrai pavadinti, kaip turinčius ar reiškiančius eksternalius elgesio sunkumus (Liu, 2004). Viena vertus, šia sąvoka galima apibendrinti daugiau ar mažiau skirtingai reiškiamą, įvairių tikslų siekiantį, problemišką paauglių elgesį. Vis tik, kita vertus, nagrinėjant, kaip eksternalūs sunkumai yra susiję su mentalizacija, svarbu išsiaiškinti, kokius esminius kintamuosius ši sąvoka apibrėžia. Tad, klinikinėje darbo su nepilnamečiais praktikoje dominuojantis kategorinis ir populiarėjantis dimensinis požiūriai į psichologinius sunkumus ar psichinius sutrikimus, pateikia išsamesnį eksternalių sunkumų paaiškinimą.

Remiantis kategoriniu, požiūriu eksternalius sunkumus kaip sutrikimą apibūdina Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadove (toliau – DSM) bei Dešimtoje Tarptautinėje statistinėje ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijoje (Toliau – TLK-10) aprašomi elgesio sutrikimai. DSM šiuos

sutrikimus apibrėžia kaip: dėl emocijų reguliacijos stokos išreikštą elgesį, kuris pažeidžia kitų teises ir socialines normas, kuris gali pasireikšti agresija, nuosavybės gadinimu, taisyklių pažeidimu, fizine žala ar kt. Toks elgesys įvardijamas kaip nuolatinis ar pasikartojantis ir statantis kitą žmogų į pavojų būti fiziškai sužeistam (American Psychiatric Association, 2013). Dešimtoje Tarptautinėje statistinėje ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijoje (Toliau – TLK-10) pažymima, kad elgesio problemas, kaip sutrikimą, išskiria tokie ypatumai: (1) per didelis polinkis peštis ir triukšmauti, (2) žiaurumas kitiems žmonėms ar gyvūnams, (3) didelis destruktivumas nuosavybės atžvilgiu, (4) padeginėjimas, (5) vagiliavimas, (6) pasikartojantis melavimas, (7) pamokų praleidinėjimas, (8) bėgimas iš namų, (9) neįprastai dažni ir stiprūs pykčio protrūkiai, (10) nepaklusnumas (PSO, 2011). Pagal įvardytus kategorinio klasifikavimo kriterijus, išskiriami du pagrindiniai su eksternaliais sunkumais susiję sutrikimai (Eshrat, 2016; PSO, 2011):

Prieštaraujantis nepaklusnumo sutrikimas (F91.3), kurį apibūdina stebimas neklusnumas, pasireiškiantis įžūliu elgesiu ar provokacijomis, neįsitraukiama į nusikalstamą veiklą ir neišreiškiama žymių agresijos ar asocialaus elgesio požymių (PSO, 2011). Individui būdingas dažnas ir greitas susierzinimas, nesivaldymas, pyktis, polinkis ginčytis su autoritetais, nepaklusti taisyklėms. Tokiu sutrikimu pasižymintis asmuo tikslingai erzina kitus arba kaltina aplinkinius už savo klaidas savo socialiniame kontekste (PSO, 2011).

Elgesio sutrikimai (F91), kuriuos apibūdina pasikartojantis ar nuolatinis pagrindines kitų teises ar visuomenės normas pažeidžiantis elgesys. Toks elgesys gali kelti grėsmę ar pastatyti kitą žmogų į pavojų būti fiziškai sužeistam. Tokiu sutrikimu pasižyminčiam asmeniui būdingos vagystės ir rimtas nuosavybės gadinimas. Pastebima, kad šie požymiai sutrikdo amžiui būdingas socialines normas ir gali būti susiję su kitais psichiniais sunkumais (PSO, 2011).

Nors panašu, jog kategorinis požiūris dominuoja, diagnozuojant ir suteikiant pagalbą nepilnamečiams, turintiems elgesio problemų, mokslininkai pastebi, jog esamos elgesio sutrikimų kategorijos yra pernelyg komorbidiškos ir neišskiria minimiems eksternaliems sunkumams būdingų atskirų simptomų (Finkel & Slotter, 2009; Slotter & Finkel, 2011).

Psichologiniuose tyrimuose, galimai, dėl kategorinio požiūrio ribotumų, vis dažniau atsižvelgiama į T. M. Achenbach ir kolegų pateiktą dimensinį požiūrį į eksternalius sunkumus ir kitus psichinius sutrikimus (Achenbach & Rescorla, 2001; Forns, Abad & Kirshner, 2010). Mokslininkų pasiūlytoje empiriškai pagrįstoje ASEBA (*angl. The Achenbach System of Empirically Based Assessment*) diagnostinėje sistemoje eksternalūs sunkumai apibūdinami, kaip iš dalies bendras agresyviai ir taisykles laužančiam elgesiui būdingais simptomais pasižymintis empirinis konstruktas (Achenbach & Rescorla, 2001). Nors ASEBA rėmuose esančių agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio simptomai yra tarpusavyje susiję, skirtingi šią diagnostinę sistemą tyrinėjantys mokslininkai patvirtina, kad iš esmės agresyvus ir taisykles laužantis elgesys yra atskiri konstruktai, matuojantys

skirtingas į išorę nukreipto, priešiško elgesio išraiškas (Ivanova et al, 2007; Slotter & Finkel, 2011). Agresyvų elgesį apibūdina polinkis ginčytis, reikalauti dėmesio, gadinti savo ir kitų daiktus, muštis ir pan. (Achenbach & Rescorla, 2001). O štai taisykles laužantis elgesys aiškinamas polinkiu susidėti su blogais draugais, meluoti, pabėgti, vogti, keiktis, vartoti psichoaktyvinančias medžiagas ir pan. (Achenbach & Rescorla, 2001). Taigi, empiriškai eksternalūs sunkumai išskiriami ir kaip sąvoka, apibrėžianti iš dalies susijusį, tačiau iš esmės atskirą agresyvų ir taisykles laužantį elgesį.

Tokį agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio konstruktų atskirumą pastebi ir kiti mokslininkai. Steiner ir kolegos, remdamiesi ilgametėmis agresijos studijomis ir naujausiais neurobiologiniais tyrimais, siūlo atkreipti dėmesį į elgesio sunkumus išreiškiantiems paaugliams būdingą emociškai „karštą“: reaktyvią, emocišką, gynybišką ir impulsyvią (*angl. reactive, affective, defensive, impulsive, RADI*) agresiją bei emociškai „šaltą“: proaktyvią, instrumentinę ir planuotą (*angl. proactive, instrumental, planned, PIP*) agresiją (Steiner et al., 2011). Jų teigimu, anksčiau minėtos ASEBA diagnostinės sistemos agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio skalės išsiskiria RADI ir PIP agresijos tendencijomis. Savo tyrime, Steiner ir kolegos agresyvaus elgesio skalę naudoja, kaip matuojančią RADI agresiją, o taisykles laužančio elgesio skalę, kaip matuojančią PIP agresiją (Steiner et al, 2011). Šio tyrimo rėmuose agresijos terminas reikšmingas, kalbant apie eksternalių sunkumų ir mentalizacijos sąsajas. Mentalizacijos teorijoje, kalbant apie priešišką ir žiaurų elgesį, dažniausiai aiškinama skirtingas funkcijas atliekanti agresija (Fonagy, 2003), kuri pateikiamu apibūdinimu panaši į Steiner ir kolegų aiškinamus ASEBA diagnostinėje sistemoje naudojamus agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio konstruktus. Tad šio tyrimo tikslais, remiantis ASEBA taksonomija ir Steiner bei kolegų tyrimo ir idėjomis (2011), eksternalių sunkumų sąvoką bus vartojama, kaip bendrai apibūdinanti agresyvų ir taisykles laužantį elgesį. Be to, agresyvus elgesys bus išskiriamas kaip impulsyvus, emociškas priešiškas atsakas bei analizuojant literatūrą minimas kaip tapatus kituose šaltiniuose randamam reaktyvios agresijos terminui. O štai kalbant apie taisykles laužantį elgesį, bus siekiama apibūdinti emocijų neįtraukiantį, suplanuotą ir žalojantį elgesį, kurį, norint išlaikyti nuoseklumą su kitais mokslinių straipsnių autoriais apibūdinsime kaip proaktyvią agresiją.

Taigi, eksternalių sunkumų sąvoka – gana plati. Ji nurodo išorėje pastebimas priešiško ir žalojančio elgesio išraiškas. Nors kategoriniu požiūriu eksternaliems sunkumams būdingi kliniškai reikšmingi bruožai klasifikuojami kaip elgesio sutrikimai, mokslininkai argumentuoja, kad toks skirstymas stokoja tikslumo. Šio tyrimo tikslams, vadovaudamiesi Achenbach ir kolegų pateiktu dimensiniu požiūriu (Achenbach & Rescorla, 2001) bei Steiner ir kolegų idėjomis (Steiner et al, 2001), eksternalius sunkumus bendrai vertinsime kaip kartu reiškiamą agresyvų ir taisykles laužantį elgesį. Tuo pačiu, siekdami atsižvelgti į reiškiamo problemiško elgesio skirtingumą ir panagrinti su tuo susijusius mentalizacijos gebėjimo sutrikdymus, agresyvų elgesį siesime su impulsyvia ir emociška, reaktyvia agresija, o taisykles laužantį elgesį – su šalta ir instrumentine, proaktyvia

agresija. Toliau nagrinėjant skirtingą eksternalių sunkumų išraišką, pastebimos sąsajos su raidoje besivystančio mentalizacijos gebėjimo netolygumais.

1.1.2. Mentalizacijos sutrikimai raidos kontekste

Nuo kūdikystės pradedančiam vystytis mentalizacijos gebėjimui itin svarbus raidoje vykstantis jo formavimosi procesas. Mokslininkai pažymi, jog gebėjimas sėkmingai mentalizuoti yra pasiekimas raidos procese (Luyten & Fonagy, 2015). Mentalizacijos raida priklauso nuo to, kaip gerai pirmoji prieraišumo figūra, mama, geba atliepti ir paženklinoti prieraišumo objekto, kūdikio, būsenas (Fonagy & Bateman, 2007; Fonagy, Gergely, & Jurist, 2002). Tai reiškia, kad mama, kuriai sekasi atpažinti, priimti ir reaguoti į kūdikį, nesusitapatinant su jo būsenomis, skatina mentalizacijos raidą. Fonagis su kolegomis atrado, jog mamos, kurioms geriau sekėsi prisiminti savo psichinę būseną su prieraišumu susijusiose situacijose, turėjo vaikus, kuriems geriau sekėsi „skaityti kitų mintis“ (Fonagy et al., 2002). Taigi, mamos gebėjimas reflektuoti savo vidines būsenas, skatina vaiką mokytis geriau pažinti jo subjektyvius išgyvenimus ir padeda vystyti savojo afekto reguliaciją, kuris susijęs su geresne mentalizacija (Luyten & Fonagy, 2015). Pastebima, kad vaikams, išmokus kalbėti, atviri pokalbiai apie jų ir kitų jausmus ar reikmes prisideda prie gerų mentalizacijos gebėjimų raidos (Allen, 2008). Vis tik, neretai esama kitokios realybės. Pasitaiko globėjų, kurie dėl skirtingų savo ribotumų nepajėgia reikiamai atliepti kūdikio būsenų. Jei globėjas esamą jausmą per daug sureikšmina, ar jo atspindėjimas yra per daug nutolęs, tai daro įtaką vaiko metareprezentacijų apie save ir kitą formavimuisi (Fonagy et al., 2002). Apsunkinta mentalizacijos raida būna pažymėta nepažįstamų savęs ir savojo „aš“ patyrimų, dėl kurių ir suaugystėje galimai besitęsianti vaiko reakcija į situacijas pasidaro per jautri ar per daug apatiška (Fonagy et al., 2002). Tai sukelia įtampą ir nementalizuotos savęs patirtys išveikiamos per į save ar į kitus nukreiptus destruktivius elgesio būdus (Luyten & Fonagy, 2015). Taigi, mentalizacijos raidos nesėkmės susijusios su toliau ryškėjančiais psichologiniais sunkumais.

Besiformuojanti apsunkinta mentalizacija paskatina agresyviu elgesiu reiškiamus eksternalius sunkumus. Mokslininkai randa, jog agresyvūs asmenys yra linkę į sutrikusią socialinės informacijos interpretaciją (Pettit, Polaha, & Mize, 2001). Pasak jų, tokiems asmenims būdingas šališkas dėmesys, agresyvių trigerių pastebėjimas, sunkumai, suprantant ketinimus, neadekvatus konfliktų sprendimas (Pettit et al., 2001). Toks netinkamas socialinės informacijos suvokimas yra susijęs su elgesio problemų palaikymu ir tolesne jų raida (Pettit et al., 2001). Tyrimai patvirtina, kad vaikams vidurinėje vaikystėje, turintiems elgesio sunkumų yra būdinga pernelyg pozityvi mentalizacija t.y. jie linkę pernelyg teigiamai vertinti savo socialines kompetencijas, idealizuoti santykius (Sharp, Croudace, & Goodyer, 2007). Dėl perdėtai teigiamo požiūrio į save ir savo kompetencijas, susidūrę su realia

situacija ir patyrę atstūmimą, tokie vaikai yra labiau linkę susierzinti ir išveikti savo pyktį (Ha, Sharp, & Goodyer, 2011) O tai ilgainiui gali vesti į psichopatologiją ir toliau skatinti elgesio problemas (Ha, et al., 2011). Taigi, raidoje sutrikdyta mentalizacija ne tik susijusi su eksternalių sunkumų atsiradimu, bet taip pat prisideda prie jų palaikymo.

1.2. Eksternalių sunkumų samprata mentalizacijos paradigmoje

Remiantis ankstesnėmis teorijomis, buvo įprasta manyti, kad vaikai išmoksta elgtis agresyviai iš savo socialinės aplinkos, tačiau dabar vis daugėja tyrimų, atkreipiančių dėmesį į agresiją, kaip į dėl sutrikdytos normalios raidos pasireiškiantį elgesį. Kalbėdami apie normalią raidos trajektoriją mokslininkai teigia, jog vaikystėje būdinga agresija, augant ir besiformuojant gebėjimui geriau suprasti kitą, turėtų palaipsniui mažėti (Petersen et al., 2015). Vis dėl to, dėl skirtingų nuokrypių raidoje, agresyvus elgesys galimai išlieka, kaip pasipriešinimas gyvenimo sunkumams ar kaip į gynybą arba išlikimą orientuota agresija, skirtingai reiškiamą agresija (Fonagy & Luyten, 2017). Mokslinėje literatūroje gynybiška, emociška ir impulsyvi agresija dažnai apibrėžiama kaip reaktyvi, o suplanuota ir į konkretų tikslą orientuota agresija – kaip proaktyvi (Mayberry & Espelage, 2006). Nuosekliai šio tyrimo tikslams, analizuodami literatūrą, reaktyvią ir emocišką agresiją apibrėšime, kaip agresyvų elgesį, o proaktyvią ir nesuplanuotą agresiją, kaip taisykles laužantį elgesį (Steiner et al., 2011).

Agresyvus elgesys. Agresyvus elgesys, kaip emocinis atsakas ar reakcija į subjektyviai suvokiamą grėsmę yra apibrėžiamas kaip reaktyvi agresija (Mayberry & Espelage, 2006). Toks elgesys dar apibūdinamas kaip “karštas” ir impulsyvus atsakas į provokacijas (Poulin & Boivin, 2000). Paaugliams, reiškiantiems reaktyvią agresiją (agresyvų elgesį) būdingas bendraamžių atstūmimas. Jie pasižymi menka savikontrolė, yra linkę naudoti atvirus, priešiško elgesio būdus konfliktinėse situacijose. Tokia pikta ir gynybiška reakcija dažniausiai pasireiškia dėl suvokiamo socialinės aplinkos trukdymo pasiekti norimą tikslą, tarpasmeniniuose santykiuose įžvelgiamos provokacijos ar neteisingo puolimo (Little, Brauner, Jones, Nock, & Hawley, 2003). Reaktyvią agresiją (agresyvų elgesį) reiškiantys asmenys, savo veiksmų neplanuoja. Paskatinti emocinio sujaudinimo, jie veikia impulsyviai, atsakydami į subjektyviai suvokiamą grėsmę (Stanford et al, 2003). Agresorius dažniausiai žino, kad padarė kažką netinkamo, gali nesuprasti, kodėl taip elgėsi, ir dėl savo elgesio atgailauti (Steiner et al, 2011). Achenbach ir kolegų siūlomoje agresyvaus elgesio simptomų skalėje, toks atviras ir priešiškas elgesys apibūdinamas kaip dažna nuotaičių kaita, polinkis daug ginčytis, gadinti savo ir kitų daiktus, nepaklusti, muštis, šaukti ir kt. (Ivanova et al, 2007).

Randama, kad reaktyvi agresija (agresyvus elgesys) yra susijusi su neurologiniais pakitimais vykdomojoje emocišoje sistemoje (pvz. somatinių žymeklių) ar socialinio atsako sistemoje (Blair,

2001). Taip pat pastebima, kad paaugliams, kurie pasižymi aukštais impulsyvios, nekontroliuojamos agresijos rodikliais, būdingi socialiai atsiribojusios ir emociškai nestabilios asmenybės bruožai (Gauthier et al, 2009). Keliamos prielaidos, kad gebėjimas atsitraukti nuo provokacinės situacijos ir ją įvertinti (*angl. cognitive reappraisal*) yra susijęs su mažiau reiškiamą agresija, nes galimai efektyviai moduliuoja ryšį tarp išreikštos reaktyvios agresijos ir su tuo susijusios nervų sistemos veiklą (Jiang, Hou, Wang, & Li, 2018). Tokios išvalgos sutampa su pastebėjimu, jog agresyviai ir impulsyviai besielgiantys asmenys dėl tam tikrų mentalizacijos gebėjimo trūkumų sunkiau reguliuoja savo emocijas, tad atitinkamai ir agresyvaus elgesio išraišką (Fonagy, 2003; Fonagy & Luyten, 2018). Taigi, tikėtina, kad gebėjimas tarpasmeniniuose santykiuose geriau išvelgti ir įvertinti kito perspektyvą, įsisąmoninti savo ir kito emocijas, bei reguliuoti savo atsaką yra susiję su menkesne reaktyvia agresija (agresyviu elgesiu).

Taisykles laužantis elgesys. Priešingai, neplanuotai ir gynybiškai reaktyviai agresijai, priešiškas elgesys, naudojamas kaip priemonė pasiekti konkrečiam, iš anksto suplanuotam tikslui, apibrėžiamas kaip proaktyvi agresija (Mayberry & Espelage, 2006). Tokie veiksmai įvardijami kaip „šaltakraujiškas“ elgesys, siekiant socialinio statuso, teisybės, pinigų (Poulin & Boivin, 2000). Žinoma, kad proaktyvi agresija (taisykles laužantis elgesys) yra sukontroliuota, naudojama, kaip instrumentas, norimoms pasekmėms pelnyti ir dažnai, priešingai nei reaktyvi agresija (agresyvus elgesys), neįtraukiantis emocinių reakcijų (Stanford et al., 2003). Agresorius tikisi teigiamų pasekmių ir gali jausti pasitenkinimo jausmus dėl savo priešiško elgesio (Steiner et al, 2011). Paaugliai, pasižymintys tokiu elgesiu dažnai yra matomi kaip egocentiški, socialiai išitraukę, tačiau neišreiškiantys susidomėjimo aplinkiniais (Gauthier et al, 2009). Matuodami tokį elgesį Steiner ir kolegos atsižvelgia į tokius ypatumus kaip: kaltės jausmo trūkumas, polinkis meluoti ir sukčiauti, pabėgti, padegti, vogti, vartoti narkotikus (Steiner et al, 2011; Ivanova et al, 2007). Tokia agresijos išraiška dažniau siejama su asmenybės sutrikimais, asocialiomis tendencijomis ir psichopatiškais bruožais (Nouvion et al, 2007). Su tuo susijęs ir kitų mokslininkų pastebėjimas, jog proaktyviai agresyviam (taisykles laužančiam) elgesiui būdingas sutrikęs gebėjimas atpažinti socialines užuominas (Blair, 2001). Tai reiškia jog sutrinka gebėjimas pastebėti kito patiriamą susijaudinimą, bei susieti tai su kito asmens vidine būseną. Priešingai, kituose tyrimuose randama, kad kaip tik geresnė kito asmens perspektyvos ir emocijų išvalga įgalina agresorių manipuluoti savo auka ir galimai paskatina proaktyvaus (taisykles laužančio) elgesio išraišką (Gillespie et al, 2018). Tikėtina, kad ryšys tarp gebėjimo suprasti kitą ir proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) gali būti netiesioginis. Kiti mokslininkai randa, kad prierašumo santykiuose vystomas gebėjimas, atpažinti savo ir kito vidines būsenas, atlieka reikšmingą vaidmenį, prognozuojant paauglių proaktyvią agresiją (taisykles laužančią elgesį) (Taubner & Curth, 2013). Taigi, galima manyti, kad proaktyvi agresija

(taisykles laužantis elgesys), kitaip nei reaktyvi (agresyvus elgesys), yra netiesiogiai susijusi su gebėjimu atpažinti kito perspektyvą ir emocijas.

1.2.1. Agresijos raida ir funkcijos

Agresyvaus elgesio kilmė ir funkcijos. Panašu, kad reaktyvios agresijos (agresyvaus elgesio) apraiškas pradėjo analizuoti Dollard ir kolegos, pateikdami Frustracijos – agresijos – perkėlimo teoriją (angl. Frustration – Aggression – Displacement theory) (1939). Vėliau ir kitų mokslininkų plėtotą, ši teorija teigia, kad agresyvų elgesį sukelia kliūtys, siekti tikslo, suvokiama grėsmė ar išgyvenamas stiprus pyktis (Dollard et al, 1939). Pastebima, kad normaliai, reaktyvios agresijos (agresyvaus elgesio) išraiškų padaugėja paauglystės laikotarpiu (Raine et al, 2006). Už emocinį atsaką atsakingas smegenų migdolas vystosi greičiau nei su sprendimų priėmimu susijusios smegenų dalys taip sukurdamas netikslumą raidoje (*angl. developmental mismatch*). Todėl bendrai paauglių populiacijai apskritai labiau būdingas reaktyvus ir impulsyvus atsakas (Lickley & Sebastian, 2018). Tačiau, pastebima ir konkrečių su reaktyvia agresija (agresyviu elgesiu) susijusių neurobiologinių deficitų, kurie galimai veda paauglį į kliniškai reikšmingą agresiją (Lickley & Sebastian, 2018). Keldami hipotezę apie tai, kuom skiriasi elgesio problemų turinčių ir neturinčių vaikų reaktyvi agresija, mokslininkai randa, kad vaikai su elgesio problemomis stipriau reaguoja į nepasitenkinimą (matuojamas dažnesnis širdies ritmas). Be to, pastebima, kad nepasitenkinimo metu, elgesio sunkumus demonstruojančių vaikų, priešingai nei elgesio sunkumais nepasižyminčių vaikų, kognityviniai gebėjimai yra automatiškai prislopinami (Gatzke-Kopp, Willner, Jetha, & Abenavoli, 2015). Panašūs neurologinių tyrimų rezultatai rodo, kad šiam agresyvaus elgesio tipui būdingas padidintas nerimas ir hiperaktyvūs smegenų migdolo atsakai yra susiję su reiškiamą impulsyvia agresija (Fonagy & Luyten, 2017). Kaip viena iš tokių sutrikimų priežasčių įvardijama ankstyva trauminė patirtis. Traumą patyrusiems paaugliams būdingas padidintas nerimas, vystosi netikslus gebėjimas interpretuoti kitų asmenų socialines užuominas. Atitinkamai, didėja polinkis netiksliai suvokti jiems keliamą grėsmę ir išreikšti agresyvų atsaką (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018). Tad dėl tokių apsunkintų gebėjimų agresija nemažėja, o išlieka kaip neadaptivi ir trikdo tolesnę paauglių raidą (Fonagy, 2003, Steiner et al, 2011). Nors šio tyrimo rėmuose nenagrinėsime trauminės patirties, pastebime, jog daliai MPP gaunančių paauglių būdinga trauminė patirtis kaip fizinis smurtas (30,1%), emocinis smurtas (29,8%), emocinis apleistumas (25%) (Barkauskienė et al, 2018). Tad galima manyti, jog MPP gaunantys paaugliai taip pat pasižymi polinkiu į reaktyvią agresiją (agresyvų elgesį). Be trauminės patirties ir kitų socialinės aplinkos veiksnių, kaip tėvų auklėjimas, reaktyvi agresija (agresyvus elgesys) susijusi su individualiais veiksniais kaip apsunkintas emocinis atsakas, prastesnė emocijų reguliacija, sunkumais priimant sprendimus, netiksliu socialiniu pažinimu (pvz: Mills,

Goddings, Clasen, Giedd, & Blakemore, 2014). Mokslininkai randa, kad prastensnė emocijų reguliacija ir aukšti susierzinimo rodikliai yra susiję su labiau išreikšta reaktyvia agresija (agresyviu elgesiu) (Lickley & Sebastian, 2018). Taigi, raidoje apsunkinti skirtingi socialinio pažinimo gebėjimai, ypač gebėjimas atpažinti kito emocijas, yra susiję su agresyvaus elgesio raida. Pastebima, kad taisykles laužančio elgesio raidai būdingi kiek kitokie normalios raidos sutrikdymai.

Taisykles laužančio elgesio kilmė ir funkcijos. Nors esama nuomonės, kad proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) prigimtis susijusi su A. Banduros paskelbta Socialinio išmokimo teorija (Mayberry & Espelage, 2006), vis daugėja neurologiniais tyrimais pagrįstų duomenų, kad ši agresija pasireiškia dėl konkrečių raidos deficitų. Socialinio išmokimo teorija aiškina, kad agresija, kaip ir bet kuris kitas socialinis elgesys, yra išmokstama, stebint ir imituojant savo socialinę aplinką (Bandura, 1999). Priešingai, kiti mokslininkai teigia, jog agresija paauglystėje neretai išlieka tiems, kurie neturėjo pakankamai saugaus prieraišumo asmens ir neišmoko atpažinti kito, kaip psichologinės visumos (Fonagy & Luyten, 2017). Šiuo atveju, asmuo veikia pagal savo prigimtį – kontroliuoti silpnesnį savo išlikimui (Fonagy, 2003). Jis turi aiškų tikslą, ko savo elgesiu nori pasiekti. O įgimtas noras nugalėti kitą viršija galimybes suprasti kito psichinę būseną, taip skatina problemišką elgesį ir apsunkina socialinę adaptaciją (Fonagy & Luyten, 2017). Taigi, mokslininkai kelia prielaidą, jog viena iš priežasčių proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) raiškai gali būti apsunkintas gebėjimas suprasti, susitapatinti su kito kančia, arba, kitaip tariant, būti empatiškam kito atžvilgiu (Fonagy & Luyten, 2017). Tokią nuomonę patvirtina ir kiti tyrimai, kuriuose randamos reikšmingos sąsajos tarp paauglių beširdiškumo bruožų ir proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio). Tie patys mokslininkai tikina, jog beširdiškumo bruožai gali būti pastebėti 3 metų amžiaus vaikuose ir yra reikšmingi, prognozuojant didesnę agresijos išraišką vidurinėje vaikystėje (Willoughby & Mills-Koonce, 2013).

Raine ir kolegos, tyrinėdami vaikus ir paauglius, pastebi, kad 7 metų berniukuose proaktyvi agresija (taisykles laužantis elgesys) atpažįstama, kaip polinkis inicijuoti peštynes, žema akademinė motyvacija, prasti santykiai su bendraamžiais, hiperaktyvumas. O paauglystėje stebimos proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) išraiškos susijusios su psichopatiškais bruožais: emociiniu blankumu, delinkventiškumu, įsitraukimu į sunkius smurtinius nusikaltimus (Raine et al, 2006). Tai susiję su Moffit teorija apie vieną iš agresijos raidos kelių, pagal kurią, vaikystėje prasidėjusi agresija, tęsiasi paauglystėje ir prognozuoja asocialiai asmenybei būdingus bruožus suaugystėje (Moffitt, 1993). Svarbu pastebėti, jog jau minėtas apsunkintas tokių paauglių gebėjimas suprasti kito vidines psichines būsenas yra nevienareikšmiškas. Randama, kad proaktyvią agresiją (taisykles laužantį elgesį) demonstruojantys paaugliai geba atpažinti kenčiantį veidą, tačiau reaguodami į jį negali nuslopinti savo agresijos (Blair, 2001). Kita vertus, tyrinėjant įkalintus, elgesio problemų turinčius paauglius vaikus, randama, kad emocinis proto teorijos aspektas (*angl. affective Theory of Mind*)

proaktyvią tos paauglių imties agresiją (arba taisykles laužantį elgesį) paaiškina geriau nei psichopatiški bruožai (kaip emocinis blankumas, empatiškumo stoka ir pan.) ar kognityvinis proto teorijos aspektas (Gillespie et al, 2018). Taigi, panašu, kad geresniam proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) raidos supratimui yra svarbu toliau pastebėti tiek kognityvinių, tiek emocinių aspektų bei prieraišumo santykyje besivystančio gebėjimo suprasti kitą ir proaktyvios agresijos (taisykles laužančio elgesio) sąsajas.

1.3. Mentalizacijos ypatumų ir eksternalių sunkumų sąsajos paauglystėje

Raidos kontekste mentalizacija, kaip daugialypis gebėjimas, yra glaudžiai susijusi su elgesio sunkumais. Jaunuolių imtį tyrinėjantys mokslininkai tvirtina, jog sutrikęs mentalizacijos gebėjimas yra vienas pagrindinių veiksnių, susijusių su agresyvaus elgesio etiologija (Fonagy & Luyten, 2017). Galima pastebėti, kad mokslininkai, tyrinėdami sąsajas tarp mentalizacijos ir problemiško elgesio, atsižvelgia tiek į bendrą, reflektivią funkciją matuojamą, mentalizaciją, tiek į atskiras šio gebėjimo dimensijas. Tyrinėjant vaikų ir jaunų paauglių (7 – 12 m.) imtį, randama, jog prastesnė reflektivią funkcija yra susijusi su labiau išreikštais elgesio sunkumais (Ensink, Begin, Normandin, Biberdzic, Vohl, & Fonagy, 2016). Panašiai, analizuodama lietuvių paauglių elgesio sunkumus ir mentalizaciją, Gervinskaitė-Paulaitienė (2018) randa reikšmingas neigiamas sąsajas tarp reflektivosios funkcijos ir eksternalių sunkumų. Vis tik, toliau gilinantis į esančius eksternalių sunkumų ir mentalizacijos tyrimus, matoma, jog santykis tarp šių dviejų konstrukto galimai nėra vienareikšmiškas. Pastebima, jog, elgesio sunkumais pasižyminčiai, paauglių populiacijai būdinga prastesnė į save ir į kitą nukreipta emocinė ir kognityvinė mentalizacija (Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015). Tokiems jaunuoliams sunkiau, nei eksternalių sunkumų neturintiems, paaiškinti kitų elgesį, remiantis jų emocijomis ir intensijomis (Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015). Jiems taip pat būdingas prastesnis savo ir kito emocijų įsisąmoninimas (Gervinskaite-Paulaitienė, 2018) bei apsunkintas gebėjimas suprasti emocijų priežastis (Bohnert et al, 2003). Panašu, kad tokie sunkumai neleidžia paaugliams aiškiai suprasti savo ir kito vidinių būsenų ir galimai paskatina agresyvų elgesį. Mokslininkai patvirtina, jog prastesnis emocinis sąmoningumas ir apsunkintas emocijų supratimas yra susiję su tarpasmeniniuose santykiuose pasireiškiančia agresija (McLaughlin et al, 2011). Radama, kad tokie mentalizacijos netolygumai ne tik susiję su dažnesniu agresyviu atsaku, bet taip pat ir su išreikšta arba, galimai, ateityje išryškėsiusia psichopatologija (Sharp, Croudace, & Goodyer, 2007). Taigi, panašu, kad, eksternaliais sunkumais pasižymintiems, paaugliams reikšminga ne tik bendrai prastesnė mentalizacija, bet ir sutrikimai skirtingose mentalizacijos dimensijose.

Kiti mokslininkai, tyrinėjantys agresyviu elgesiu pasireiškiančius eksternalius sunkumus, taip pat pastebi sąsajas tarp socialinio pažinimo netikslumų ir agresijos. Allen ir kolegos (2017),

bandydami susisteminti keletą žinomų agresijos teorijų, pateikia Bendrą agresijos modelį (*angl. The General Aggression model, GAM*). Šiuo modeliu aiškinama, jog skirtingų asmeninių ir socialinių veiksnių paskatintas socialinis pažinimas, kartu su išgyvenamais jausmais bei patiriamu emociniu susijaudinimu daro įtaką sprendimų priėmimui, nuo kurių priklauso, ar asmuo rinksis elgtis agresyviai, ar ne. Pasak šių mokslininkų, toks elgesys, kuris pažeidžia visuomenės normas, ar pakenkia kitų asmenų saugumui yra susijęs su reikšmingais netikslumais, suvokiant kitą kaip grėsmingą agresorių. Šiuo teoriniu modeliu pabrėžiama, kad tiek pavienių socialinių ženklų, tiek visos situacijos suvokimas ir interpretacija yra reikšmingi demonstruojamai agresijai. Mokslininkai teigia, kad tokios socialinio pažinimo struktūros gali tapti automatinėmis ir būti susijusios tiek su kognityviniais, tiek su emociniais veiksniais (Allen, Anderson & Bushman, 2017). Teoriškai tai panašu į daugiadimensinį mentalizacijos konstrukta, kuris aprėpia ne tik automatinius, bet ir kontroliuojamus skirtingų kryptių emocinius ir kognityvinius veiksnius (Luyten & Fonagy, 2015). Taigi, šiuo modeliu patvirtinamos mentalizacijos teorijos rėmuose pastebimos sąsajos tarp agresyvaus elgesio ir netikslaus socialinio pažinimo. Toliau, literatūroje randama, jog agresyvaus elgesio raiškai reikšmingi ne vien socialinio pažinimo netikslumai, bet ir apsunkintas gebėjimas slopinti agresyvius impulsus.

Kitas mūsų tyrinėtas agresijos modelis – „Kubinės i teorija“ (*angl. I-Cubed Theory*), aiškina, jog agresyvus elgesys pasireiškia dėl sutrikusių agresijos slopinimo mechanizmų. Šios teorijos autoriai Finkel ir Slotter (2009) pabrėžia, kad asmuo elgsis agresyviai tuo atveju, kai situaciniai veiksniai ir agresyvūs impulsai bus stipresni nei gebėjimas juos slopinti. Pasak jų, agresyvaus stimulo slopinimas susijęs su savikontrolė tarpasmeniniuose santykiuose, tų santykių reikšmingumu ir blaivumu nuo psichoaktyviųjų medžiagų. Kitaip tariant, tyrinėdami agresiją, mokslininkai akcentuoja vidinį asmens gebėjimą reguliuoti savo reakciją į išorinius stimulus bei slopinti kylančius agresyvius impulsus (Finkel & Slotter, 2009; Slotter & Finkel, 2011). Taigi, apsunkintas gebėjimas slopinti agresyvų atsaką susijęs su prasta savireguliacija, pasireiškiančia tarpasmeniniuose santykiuose.

Analizuojant su eksternaliais sunkumais susijusius skirtingų mentalizacijos dimensijų raidos netolygumus ir apsunkintą savireguliaciją, pastebimos tendencingos dvejetainės agresijos išraiškos. Fonagis (2003) teigia, jog dėl skirtingų „nesėkmių“ raidos procese, asmuo, prisitaikydamas prie esamos situacijos, vysto polinkį slopinti ryšį su kitais ir jų socialinių ženklų interpretavimą. Atitinkamai, mokslininkas pažymi, jog dėl skirtingai sutrikdytų mentalizacijos gebėjimų individai reiškia į gynybą arba į puolimą orientuotą agresiją. Pirmoji susijusi su padidintu nerimu ir apsunkintu kito asmens vidinių būsenų interpretavimu. Tokiu atveju, tarpasmeniniuose santykiuose asmuo subjektyviai suvokia kitą kaip agresorių, išgyvena padidintą nerimą ir naudoja agresyvų atsaką, siekdamas apsiginti nuo grėsmės. Antruoju atveju, dėl prieraišumo santykiuose susiformavusio apsunkinto gebėjimo suprasti kito vidines būsenas agresija naudojama kaip puolimas, siekiant

kontroliuoti silpnėsi ir išlikti. Asmuo, užsibrėžęs aiškų tikslą, priešingai nei pirmu atveju, neišgyvendamas stiprių emocijų, demonstruoja problemišką agresyvią elgesį. Išskirdamas gynybišką ir puolimo agresiją, Fonagis pabrėžia, jog svarbu suprasti, kokios psichinės būsenos slepiasi už agresijos tam, kad agresoriams būtų galima siūlyti efektyvesnę pagalbą (Fonagy 2003). Taigi, tikėtina, kad skirtingi mentalizacijos netikslumai yra susiję su nevienodais agresijos tikslais ir išraiška.

Netolygiai susiformavusių mentalizacijos gebėjimų reikšmingumas ypač pastebimas, vertinant eksternalius sunkumus, kurie pasireiškia skirtingomis agresijos funkcijomis. Mokslininkai randa, jog sunkumai, atpažįstant kitų emocijas, prognozavo impulsyvią, neplanuotą ir emocišką agresiją (Fossati, et al., 2009). Panašiai, Steiner ir kolegos (2011) pastebi, kad negebėjimas diferencijuoti tarp savo emocijų būsenų, susijęs su karšta ir impulsyvia agresija. Tad, galimai, emociškai karšta ir impulsyvia agresija (agresyviu elgesiu) pasižymintis problemiškas elgesys yra susijęs su prastesniais emocijų mentalizacijos (gebėjimu nuspėti kito emocijų atsaką, naudotis savo vidinėmis emocijų reprezentacijomis) įvėčiais. Toliau, viena vertus, svarstome, kad suplanuotam ir emocijų neįtraukiančiam agresyviu (taisykles laužančiam) elgesiui taip pat būdinga prastesnė emocijų mentalizacija. Atsižvelgdami į Hooker ir kolegų atliktą tyrimą (2008), pastebime, reikšmingas teigiamas sąsajas tarp emocijų mentalizacijos ir empatijos (Hooker, Verosky, Germine, Knight, & D'Esposito, 2008) Kadangi empatijos stoka yra susijusi su šaltu, agresyviu elgesiu (Blair, 2001), tikėtina, kad toks agresyviu elgesys taip pat susijęs su emocijų mentalizacijos gebėjimo trūkumais. Tačiau, esama ir kitos nuomonės. Gillespie ir kolegų (2018) tyrimo rezultatai rodo, kad proaktyvia, arba emociškai šalta, agresija pasižymintiems paaugliams būdingas geresnis emocijų atpažinimas. Mokslininkai teigia, jog gebėjimas pažinti savo ir kito emocijas bei nuspėti kito emocijų atsaką, įgalina agresorių manipuluoti ir siekti naudos, demonstruojant taisykles laužantį elgesį (Gillespie et al., 2018). Taigi, mentalizacijos netolygumai ne tik susiję su reiškiamu skirtingu agresyviu elgesiu, bet taip pat daro įtaką apsunkintai tolesnei paauglių raidai.

Nepakankama paauglių, pasižymintį elgesio sunkumais mentalizacija neigiamai veikia įgūdžių, reikalingų sėkmingai socialinei adaptacijai raidą, o tai atitinkamai skatina tolesnį problemišką elgesį. Netinkamas socialinės informacijos apdorojimas, kuris būdingas elgesio sunkumų turintiems paaugliams, susijęs su išskirtiniu dėmesiu priešiškiems dirgikliams, klaidoms, atpažįstant ketinimus, priešiško priskyrimu, agresiją išprovokuojančiu atsaku į socialinius stimulus (Eshrat, 2016). Be to, paauglių sunkumai, interpretuojant kito elgesį, remiantis jausmais, mintimis ir ketinimais, bei asocialus elgesys gali būti nuoroda į asocialios ar psichopatinės asmenybės bruožus (Sharp, 2008). Tyrimuose atsispindi, kad elgesio sunkumų turintiems vaikams, kuriems būdingi su nesėkminga socialine adaptacija susiję bruožai, kaip negebėjimas suprasti kito intencijas, nuotaikas ir jausmus yra susiję ir gali signalizuoti polinkį į asmenybės sutrikimą (Sharp, 2008). Kita

vertus, geresni mentalizacijos gebėjimai padeda suprasti savo vidinius išgyvenimus ir yra reikšmingai susiję su geresne afektų reguliacija (Halfon & Bulut, 2017). Pastebima, kad ankstyva elgesio sunkumų prevencija ir intervencija paruošia jauną žmogų sėkmingesnei ankstyvajai suaugusčiai (Narusyte, Ropponen, Alexanderson, & Svedberg, 2017). Taip pat randama, jog elgesio sunkumų mažinimui naudojamas mentalizacijos gebėjimų ugdymas padeda ne tik simptomų mažinimui, bet ir labiau integruotos asmenybės ugdymui (Fonagy et al., 2002).

Apibendrinant, mokslininkai randa reikšmingas sąsajas tarp netolygių mentalizacijos gebėjimų bei skirtinga agresijos išraiška (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) pažymėtų eksternalių sunkumų. Analizuojant šias sąsajas vis dar lieka neaišku, kaip emocinė mentalizacija susijusi su skirtingai reiškiamu priešišku (agresyviu ir taisykles laužančiu) elgesiu. Be to, mokslininkai pažymi, jog mentalizacijos gebėjimo netikslumai ir demonstruojamas agresyvus elgesys, tikėtina, neigiamai veikia tolesnę paauglių raidą. Tačiau vyrauja nevienareikšmiški rezultatai apie tai, ar mentalizacijos gebėjimų netikslumai tolygiai reikšmingi vaikinių ir merginų reiškiamam agresyviam elgesiui.

1.3.1. Paauglių vaikinių ir merginų reiškiamas agresyvus ir taisykles laužantis elgesys

Pastarąjį dešimtmetį, vis daugėja mokslinių tyrimų apie vaikus ir paauglius, kurie susiduria su elgesio sunkumais (Sharp, 2008; Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015; Bielskytė-Simanavičienė & Paurienė, 2017; Narusyte et al., 2017; Achenbach, 2018). Randama, kad tokie vaikai ir paaugliai pasižymi prasta savikontrole, menka emocijų reguliacija, silpnais socialiniais įgūdžiais, kurie sukelia sunkumų, kuriant tarpasmeninius santykius su kitais; jiems būdingas netinkamas, agresyvus elgesys (Martišienė, 2015).

Ieškant tinkamiausių pagalbos priemonių, mokslininkai siekia geriau suprasti elgesio sunkumų etiologiją ir raišką (Fonagy, 2003; Johnson, Kemp, Heard, Lennings, & Hickie, 2015). Nemažai esančių tyrimų, bendrąja prasme nagrinėjančių paauglių elgesio sunkumus tyrinėja išorinius rizikos ar apsauginius veiksnus. Kaip antai Georgiou ir Symeou (2018), analizuodami eilę kitų mokslinių tyrimų akcentuoja santykį tarp tėvų naudojamų auklėjimo būdų bei paauglių eksternalių ir internalių sunkumų. Arba randami paplitę elgesio sunkumai tarp buvusių karo veteranų vaikų (Kraja & Ahmenti, 2015). Neretai pabrėžiama smurto šeimoje ar kitos traumos reikšmė paauglių elgesio sunkumų raiškai (Lamela, Jongenelen, Pinto, & Levendosky, 2018). Akivaizdu, kad paauglių problemiškas elgesys yra susijęs su skirtingais rizikos veiksniais. Tačiau, panašu, kad siekiant geriau suprasti paauglių, susiduriančių su elgesio sunkumais individualius veiksnus vis daugiau dėmesio telkiama į neurokognityvinių funkcijų analizę. Bo ir kolegos, matuodami paauglių taisykles laužantį ir agresyvų elgesį atkreipia dėmesį, kad individualios eksternalių sunkumų trajektorijos yra susijusios

su individualiais smegenų vystymosi skirtumais. Atlikdami 5 metus trukusį longitudinalinį tyrimą 8-29 metų jaunuolių imtyje mokslininkai randa skirtingų smegenų regionų sąsajas su eksternaliais sunkumais bei kelia prielaidas apie galimas abipuses sąveikas – deficitų reikšminguose smegenų regionuose įtaką problemiškam elgesiui ir problemiško elgesio įtaką tolesnei sutrikdytai smegenų raidai (Bo, Sharp, Beck, Pedersen, Gondan, & Simonsen, 2017). Kiti tyrimai, analizuojantys problemišką elgesį demonstruojančius paauglius, randa nors ir iš dalies sutampančius, bet iš esmės skirtingus agresijos išraiškos būdus (Werhahn et al, 2019). Fonagy ir Luyten (2017) remdamiesi raidos psichopatologijos požiūriu į elgesio sutrikimus ir analizuodami jų neurobiologinį pagrindą pastebi, kad agresyvus elgesys – neurobiologinių sistemų adaptacija prie išorinių stimulų. Mokslininkai pastebi, kad tokia adaptacija susijusi su skirtingais socialinio pažinimo, arba plačiau įvardijamo kaip mentalizacijos gebėjimo sutrikimais. Atsižvelgdami į elgesio sunkumus demonstruojantiems paaugliams būdingus psichopatiškus bruožus, randa, kad paaugliams su labiau išreikštais psichopatiškais bruožais būdingas „šaltas“ agresyvus atsakas, sutrikdyti empatijos procesai. O mažiau psichopatiškų bruožų išreiškiantiems paaugliams būdingas „karštas“ ir impulsyvus atsakas. Šie mokslininkai teigia, kad laikini ar ilgalaikiai socialinio pažinimo (arba mentalizacijos gebėjimo) sutrikimai yra esminiai suprantant paauglių agresyvių elgesį ir elgesio sutrikimus. Nors vis dar trūksta nuoseklių empirinių duomenų apie skirtingą agresijos išraišką ir atskirų socialinio pažinimo polių sąsajas, galima numanyti tam tikras sutrikimų tendencijas. Tyrinédami šizofreniškus pacientus, mokslininkai randa, kad prastesnis gebėjimas atpažinti kito vidines būsenas nėra vienmatis (Bo et al., 2017). Tad išskiria emocinį ir kognityvinį tokio sunkumo polių. Rezultatai rodo, kad į kitą nukreipti kognityviniai gebėjimai medijuoja santykį tarp psichopatiškų bruožų ir instrumentinio, agresyvaus elgesio. Statistiškai reikšmingą mediacinę ryšį rodo tikslesnė į kitą nukreipta kognityvinė mentalizacija ir prastesnė į kitą nukreipta emocinė mentalizacija (Bo et al, 2017). Tokia tendencija susijusi su polinkiu į apgalvotą proaktyvią agresiją (taisykles laužantį elgesį). Autoriai teigia, kad kognityvinis gebėjimas pastebėti ir atpažinti kito vidines būsenas galimai įgalina paauglį sėkmingiau sužeisti ir manipuliuoti kitą, kad pasiektų norimą tikslą, tačiau dėl sutrikdyto emocinio pažinimo individui sunku sukurti tinkamą ryšį su kitu (Bo et al, 2017). Lenkų mokslininkai taip pat atkreipia dėmesį į emocijų pažinimo svarbą ir tyrinédami reaktyvią agresiją ir emocinį sąmoningumą (*angl. emotional awareness*), išskiria du emocinio sąmoningumo faktorius: gebėjimą pastebėti emocijas (*angl. attention to emotions*), kurį apibūdina kaip gebėjimą, vertinant emocijas, remtis vidine informacija ir gebėjimą atpažinti bei įvardyti emocijas (*angl. emotional clarity*). Tyrimo metu pastebėta, kad tiek gebėjimas pastebėti, tiek gebėjimas atpažinti bei įvardyti emocijas buvo labiau susijęs su reaktyvia (agresyviu elgesiu) nei proaktyvia agresija (taisykles laužančiu elgesiu). Nors tiesioginės sąsajos tarp gebėjimo įvardyti ir atpažinti emocijas bei reaktyvios agresijos (agresyvaus elgesio) nebuvo statistiškai reikšmingos,

rasta, kad gebėjimas atpažinti ir įvardyti emocijas buvo netiesiogiai (medijuojant savikontrolei) statistiškai reikšmingai susiję su reaktyvia agresija (Moron et al., 2018). Tad atsižvelgiant į esamus tyrimus apie paauglių elgesio sunkumus ir skirtingas agresyvaus elgesio tendencijas atrodo itin reikšminga toliau gilintis į kokrečių socialinio pažinimo polių ir skirtingų agresyvaus elgesio tendencijų sąsajas.

Esantys duomenys apie reiškiamą problemišką elgesį ir lyčių skirtumus yra nevienareikšmiški. Tyrinėdami smegenų ir hormonų veiklą jaunų moterų imtyje, mokslininkai randa, kad moterų agresyvus atsakas susijęs su subjektyviai suvokiama grėsme dėl tai grėsmei priskiriamo priešiško (angl. *hostile attribution*) (Buades-Rotger, Engelke, Beyer, Keevil, Brabant, & Kramer, 2016). Panašūs rezultatai randami ir studentų vaikinų imtyje. Tyrinėjant sąsajas tarp empatijos bruožų ir reaktyvios agresijos, mokslininkai išskiria kognityvinės ir emocinės empatijos polių ir randa, kad vaikinų gebėjimas vertinti kito perspektyvą (kognityvinė empatija) ir empatiškas susirūpinimas (emocinė empatija) buvo neigiamai susiję su reaktyvia, fiziškai išreikšta agresija (Nussbaum et al, 2018). Viena vertus, tokie rezultatai skatina galvoti, kad reaktyvia agresija (agresyviu elgesiu) pasižymintys jaunuoliai, merginos ir vaikinai, susiduria su sunkumais, suvokiant kito žmogaus perspektyvą (vertinant kito mintis) bei jausmus, taip pat atpažįstant kito ir savo emocijas. Tačiau kita vertus, Thijs ir kolegos (2015), tyrinėdami skirtingų Europos šalių paauglius, randa, kad vaikinai, pasižymintys elgesio sunkumais (peštynės, melavimas, vagystės), yra labiau linkę įsitraukti į rizikingą, problemišką elgesį (alkoholio vartojimas, bėgimas iš pamokų, problemos su mokytojais, policija) nei elgesio sunkumais pasižyminčios merginos. Todėl galimai dažniau pastebimi priešiški vaikinai. Randama, kad vaikinai pasižymi statistiškai reikšmingai aukštesniais reaktyvios ir proaktyvios agresijos įverčiais nei merginos (Mayberry & Espelage, 2006), tačiau merginoms būdinga geresnė empatija ir gebėjimas matyti kito perspektyvą (Mayberry & Espelage, 2006). Šiems rezultatams prieštarauja Steiner ir kolegų (2011) gauti duomenys, kurie liudija, kad neklinikinėje imtyje berniukai, nepaisant agresijos tipų, yra linkę būti labiau agresyvūs nei mergaitės. Tačiau klinikinėje imtyje pastebimi ryškesni skirtumai tarp agresijos tipų skirtingose lyčių grupėse. Berniukams dažniau būdinga proaktyvi agresija (taisykles laužantis elgesys), o mergaitėms – reaktyvi (agresyvus elgesys) (Steiner et al, 2011). Tokie skirtumai gali būti susiję su skirtingais asmenybės bruožais (Thijs et al, 2015). Taip pat, atsižvelgiant į tai, jog tiek vaikinų, tiek merginų elgesio sunkumų daugėja bręstant (Dekovic, Buist & Reitz, 2004), o abiejų lyčių individų savikontrolė yra neigiamai susijusi su reiškiamu rizikingu, problemišku elgesiu (Natsuaki et al, 2009), galima manyti, kad skirtingai pasireiškiantys apsauginiai veiksniai yra susiję su stebimu skirtumu tarp vaikinų ir merginų elgesio sunkumų. Be to, kadangi pastebima, jog merginos pasižymi geresniais mentalizacijos gebėjimais (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018), nei vaikinai, galima svarstyti, kad lytis atlieka reikšmingą vaidmenį, analizuojant paauglių reiškiamus eksternalius sunkumus.

1.3.2. Mentalizacija kaip galimas rizikos ir apsauginis veiksnys paauglystėje

Paauglystė – itin svarbus laikotarpis mentalizacijos gebėjimų vystymuisi. Tai tranzitinis periodas į suaugystę, pažymėtas reikšmingų fiziologinių, kognityvinių, socialinių ir emocinių pokyčių (American Psychiatric Association, 2002). Dėl pokyčių kaktinėje ir momeninėje smegenų skiltyse, paaugliai tampa įgalinti vystyti geresnį sprendimų priėmimą, socialinį pažinimą, emocijų reguliaciją bei gebėjimą suprasti kito perspektyvą (Choudhury, Blakemore & Charman, 2006). Paauglys, gebantis daugiau suprasti apie save ir pasaulį ir bandantis prie to priprasti, kaip jau minėta anksčiau, susiduria su jo atžvilgiu pakitusių normų, reikalavimų bei lūkesčių pasauliu. Daugelis situacijų, įtraukiančių tarpasmeninius santykius su bendraamžiais, tėvais ar kitais autoritetais reikalauja greitos ir socialinei situacijai tinkamos paauglio reakcijos (Brizio, Gabbatore, Tirassa, & Bosco, 2015). Šalia atsiradusių paauglio poreikių sukurti ir palaikyti reikšmingas draugystes su platesne socialine aplinka, paauglys taip pat išgyvena vidinius konfliktus dėl savojo tapatumo paieškų. Tad reikšmingi emocijų reguliavimo pokyčiai ne tik daro įtaką elgesio ir emocijų sunkumų raiškai bet tampa vienu iš veiksnių, lemiančių, kaip sėkmingai paauglys sugebės įveikti tranzitinį paauglystės laikotarpį (American Psychiatric Association, 2002). Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog esama paauglių, kurių raidos trajektorija jau nuo vaikystės buvo pažymėta rizikos veiksnių, vedančių į elgesio sunkumus paauglystėje, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jiems, o kartu ir jų socialinei aplinkai, tranzitinis paauglystės laikotarpis – ypač sudėtingas (Petersen, Bates, Dodge, Lansford, & Pettit, 2015). Paaugliui itin svarbu atrasti būdų, kaip susitvarkyti su naujų santykių, reikalavimų ir lūkesčių pripildyta aplinka bei savo vidiniu pasauliu, kuriame vyksta intensyvios tapatumo paieškos (Barkauskienė, Adler, Čekuolienė, & Gervinskaitė-Paulaitienė, 2017). Mentalizacija pristatoma kaip vienas iš kertinių gebėjimų paauglystėje, susijęs su geresniu paauglių psichosocialiniu funkcionavimu (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018).

Šiandien žinoma, kad mentalizacijos gebėjimo raida tęsiasi ir paauglystėje, kai formuojasi sudėtingesni su mentalizacija susiję įgūdžiai (Barkauskienė et al., 2018). Kadangi paaugliui ypač svarbūs socialinio pažinimo pokyčiai, kurie nulemia paauglio gebėjimą įsitraukti į socialinį kontekstą (van den Bos, van Dijk, Westenberg, Rombouts, & Crone, 2011), šiuo laikotarpiu besivystantis mentalizacijos gebėjimas padeda paaugliui geriau įsisąmoninti savo ir kitų psichines būsenas bei geriau suprasti kitų elgesį (Fonagy et al., 2002) kas atitinkamai padeda geresnei socialinei integracijai. Jei vaikystėje ir ankstyvojoje paauglystėje, vaikai ir paaugliai labiau orientuoti į save, tai vidurinėsios paauglystės laikotarpyje išmokstama pažvelgti į kito perspektyvą (van den Bos et al, 2011). Kito perspektyvos priėmimas nurodo pokyčius socialiniame elgesyje – tarp 15 ir 17 metų paaugliai pradeda geriau suprasti kitų elgesio motyvus, tad keičiasi ir jų socialinis elgesys (van den Bos et al,

2011). Toks gebėjimas matyti ir atsižvelgti į įvairias perspektyvas, skatina geresnę tiek į save, tiek į kitą nukreiptą mentalizaciją (Barkauskienė et al., 2018). Panašu, kad vykstant tipiškam paauglio vystymuisi, jo mentalizacija tampa labiau kontroliuojama ir labiau nukreipta į kitą. Mentalizacija paauglystėje tampa svarbiu įrankiu, įgalinančiu paauglį susitvarkyti su vis sunkesnėmis tarpasmeninių santykių užduotimis, kurios reikalauja savo bei kitų psichinių būsenų supratimo (Brizio et al., 2015). Didžiausia geros mentalizacijos nauda yra gebėjimas palaikyti pilnavertiškus santykius su kitais. Taip pat, mentalizacija padeda efektyviai padaryti įtaką kitiems bei būti atviram kitų daromai įtakai. Mentalizacija taip pat skatina savo jausmų reguliaciją, padeda susilaikyti nuo impulsyvaus ir destruktivaus elgesio (Allen, 2008). Taigi mentalizacijos gebėjimas skatina geresnį ir adaptyvesnį paauglio funkcionavimą.

Sėkminga mentalizacija gali pasitarnauti kaip apsauginis veiksnys sudėtingame paauglystės raidos etape net esant sudėtingom sąlygom. Tapatumo jausmas ir gebėjimas užmegzti prasmingus socialinius santykius yra dvi pagrindinės paauglystės užduotys, kurių įvykdymas susijęs su mentalizacijos gebėjimais (Gervinskaitė-Paulaitienė & Barkauskienė, 2015). Vaikų tyrimuose pastebima, kad vaikai, kurie dėl tėvų vartojamų narkotinių medžiagų patiria riziką emociniams ir elgesio sunkumams, tačiau turi gerus mentalizacijos gebėjimus išreiškė mažiau psichologinių nusiskundimų ir buvo matomi kaip socialiai prisitaikę (Ostler, Bahar, & Jessee, 2010). Taip pat jie išreiškia mažiau elgesio ir emocinių sunkumų. Vaikai, kurių mentalizacija buvo geresnė pademonstravo mažiau depresiško elgesio, mažiau dėmesio problemų, mažiau potrauminių simptomų, mažiau nerimo ir agresyvaus elgesio ir mažiau socialinių problemų. Mentalizacija įgalina pastebėti ir priimti sunkius, su trauma susijusius jausmus kaip pyktis, nerimas, gėda ar liūdesys (Ostler et al., 2010). Panašiai ir paaugliai, kurie patyrė smurtą vaikystėje yra linkę į agresyvų elgesį. Mentalizacija pastebima kaip apsauginis veiksnys nuo agresyvaus elgesio vystymosi paaugliams, kurie patyrė ankstyvą smurtą (Taubner & Curth, 2013).

Sunkumai mentalizacijoje yra susiję su jau išreikšta arba ateityje išryškėsusia psichopatologija. Kalbama apie tai, kad visi žmonės turi kontrolės ir agresijos mechanizmus (Sharp, 2008). Socialinėje situacijoje, empatija leidžia nedelsiant reaguoti į kito žmogaus teikiamą grįžtamąjį ryšį, o toks suvokimas sustabdo bet kokią agresijos formos išraišką, nes suprantama, jog tokia išraiška kitam gali sukelti skausmą. Pastebima, kad vaikai, turintys elgesio sunkumų, pasižymi bendrai prastesniu gebėjimu atpažinti kitų emocijas sprendžiant iš jų akių (Sharp, 2008). Tai rodo, jog vaikams, turintiems elgesio problemų, gali būti sunku palaikyti pilnaverčius tarpasmeninius santykius. O būtent tokio gebėjimo trūkumas yra vienas reikšmingiausių psichopatiškos asmenybės bruožų (Taubner, White, Zimmermann, Fonagy, & Nolte, 2013). Tyrinėjant paauglių psichopatinis bruožus ir jų sąsajas su išreikšta agresija, pastebima, kad jiems būdingas reflektyviosios funkcijos trūkumas, reiškiantis savęs ir kito supratimo stoką emocinėse situacijose, yra susijęs su padidėjusia

proaktyvia agresija tarpasmeniniuose santykiuose (Taubner et al, 2013). Nors žinoma, kad psichopatiškų bruožų turintys asmenys gerai atlieka kognityvines socialinio pažinimo užduotis, pastebima, kad jų reflektyviosios funkcijos rezultatai yra gerokai žemesni, nes pastaroji yra glaudžiai susijusi su gebėjimu mentalizuoti, išgyvenant emociškai sudėtingas aplinkybes. Tačiau tie psichopatiškų bruožų turintys paaugliai, kurie pasižymi geresniais mentalizacijos gebėjimais, yra daug mažiau linkę į proaktyvią agresiją tarpasmeniniuose santykiuose. Mentalizacija gali būti apsauginis veiksnys nuo tarpasmeniniuose santykiuose reiškiamos agresijos (Taubner et al., 2013a). Prastesni mentalizacijos gebėjimai yra susiję su ribinio asmenybės sutrikimo vystymusi paauglystėje. Socialinio pažinimo trūkumas yra susijęs su įvairiomis psichinėmis ligomis. PTSS turintys asmenys demonstruoja prastesnę emocijų atpažinimą ir prastesnę mentalizaciją (Plana, Lavoie, Battaglia, & Achim, 2014). Kita vertus, mentalizacija įgalina geresnę afektų reguliaciją bei labiau integruoto savęs vaizdo supratimą, tad yra reikšmingas gebėjimas sąveikai su savimi ir kitais (Ensink, Biberdzic, & Normandin, 2015). Nors galima manyti, kad elgesio sunkumų turintys asmenys sunkiau atpažįsta afektus mentalizacijoje, o internalių sunkumų turintys pasižymi trūkumais kognityviniame atpažinime, paauglių patologiškai eksternalūs sunkumai ir jų sąsajos su mentalizacija dar nėra plačiai ištyrinėti (Gervinskaite-Paulaitiene, 2016)

Jei sėkmingą mentalizacijos procesą vaikystėje sutrikdė ankstyvosios vaikystės patirtys ir saugaus santykio trūkumas, mentalizacija yra įgūdis, kuris gali būti nuolat tikslingai lavinamas (Allen, 2008). Paaugliai, turintys ribinį sutrikimą, kurie lankė mentalizacijos terapines grupes, demonstravo pagerėjusius simptomus, ypač susijusius su depresyvumu, prierašumu, savižala, mentalizacijos gebėjimais ir bendrais simptomais (Bo, et al., 2017). Taigi, nors elgesio sunkumų turinčių paauglių mentalizacija yra prastesnė, jos pagerinimas gali atnešti teigiamų rezultatų, sprendžiant jų problemas. Mentalizacijos supratimas pasidarė itin svarbus, nes mentalizacija suvokiama kaip pagrindinis normalios raidos gebėjimas, kuris, kaip sąmoningas procesas, skatina geresnį tarpusavio supratimą (Allen, 2008). O prasta mentalizacija, kuri pasireiškia negebėjimu atpažinti, interpretuoti ir aiškinti savo bei kitų psichines būsenas yra susijusi su įvairiomis psichopatologijomis (Luyten & Fonagy, 2015). Taigi, ypač reikšminga yra nagrinėti mentalizacijos gebėjimo ypatumus paauglių populiacijoje.

1.4. Eksternaliais sunkumais pasižymintys, minimalias priežiūros priemones gaunantys paaugliai

Minimalias priežiūros priemones gaunantys jaunuoliai – bene labiausiai eksternaliais sunkumais Lietuvoje pasižyminti grupė. Lietuvoje, vaikams iki 18 metų dėl nusikalstamos veikos, administracinių teisės pažeidimų, kitiems padarytos žalos ar sukkelto pavojaus, skiriamos minimalios

arba vidutinės priežiūros priemonės. Taip nepilnamečiams teikiama įvairi – socialinė pedagoginė, psichologinė, informacinė ir kita pagalba. Siekiama padėti elgesio problemas reiškiantiems vaikams koreguoti žalingus elgesio būdus ir padėti geriau adaptuotis socialinėje aplinkoje. Minimalios priežiūros priemonės apima lankymąsi dienos centruose, individualų darbą su specialistais, dalyvavimą įvairiose prevencinėse programose ir kita. Jei priešiškas, nusikalstamas elgesys besitęsia, o minimalių priežiūros priemonių skyrimas neefektyvus elgesio pokyčiams, skiriamos vidutinės priežiūros priemonės. Jos taikomos stacionariose įstaigose kaip socializacijos centrai (Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, įstatymo pakeitimas XI-1232).

Nors minimalias ir vidutines priežiūros priemones gaunantys paaugliai pasižymi sunkiomis elgesio problemomis, vis dar trūksta nuoseklių duomenų apie jų demonstruojamus elgesio sunkumus ir galimus atsparumo veiksnius. 2018m. vykdytas projektas „Paauglių, kuriems skirtos minimalios priežiūros priemonės, psichosocialinis funkcionavimas ir mentalizacija“ (vadovė dr. Rasa Barkauskienė) buvo bene pirmoji Lietuvoje mokslinė studija, kurioje analizuota ši populiacija. Šiame tyrime naudosis duomenis iš minėto projekto duomenų bazės, siekdami nagrinėti elgesio sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) ir emocinės mentalizacijos ir reflektyviosios funkcijos sąsajas tiek atsižvelgdami į labiau išreikštus elgesio sunkumais pasižyminčią MPP paauglių grupę, tiek į bendrosios populiacijos paauglių grupę.

1.5. Tyrimo aktualumas ir naujumas

Su elgesio sunkumais susiduriančių vaikų ir paauglių Lietuvoje vis daugėja (ŠVIS, 2019). Atsižvelgiant į tai, kad raidoje elgesio sunkumų išreikštumas išlieka (Žukauskienė & Malinauskienė, 2007), o ypač paauglystėje pasireiškiantys stipriai išreikšti elgesio sunkumai toliau siejami su asocialaus elgesio ir asocialios asmenybės tendencijomis (Petersen et al, 2015), svarbu ieškoti tinkamų pagalbos būdų problemišku elgesiu pasižymintiems paaugliams. Nors raidos požiūriu, mentalizacija ir eksternalūs sunkumai yra glaudžiai susiję, esamuose tyrimuose randami skirtingi keliai, apibūdinantys sąsajas tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (Taubner & Curth, 2013, Ensink, Begin, Normandin, Biberdzic, Vohl, & Fonagy, 2016; Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015). Tuo pačiu, mokslininkai, tyrinėjantys eksternalius sunkumus teigia, kad, siekiant numatyti tikslesnius pagalbos būdus problemišku elgesiu pasižymintiems paaugliams, svarbu atsižvelgti į skirtingai reiškiamus, impulsyvias bei emociška agresija (agresyvus elgesys) ir emocijų neįtraukiančias bei suplanuotą agresiją (taisykles laužantis elgesys) eksternalius sunkumus (Steiner et al., 2011). Šis požiūris susijęs su tuo, kaip priešiškas ir žiaurus elgesys yra apibūdinamas mentalizacijos paradigmoje. Tai skatina giliau pažvelgti ir tyrinėti sąsajas tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos. Tad šiame darbe laikomės pradžioje minėto didesnio projekto rėmuose plačiai

netyrinėtos teorinės prielaidos, kad ASEBA diagnostinėje sistemoje apibrėžiamas agresyvus elgesys yra susijęs su impulsyvia ir emociška agresija, o taisykles laužantis elgesys – su daugiau beširdiška ir suplanuota agresija. Atsižvelgdami į tai gvildensime kol kas žinomą kaip nevienareikšmišką lyties vaidmenį sąsajose tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų. Be to, siekdami įvertinti eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) sąsajų su mentalizaciją nuoseklumą, nagrinėsime tiek išreikštomis elgesio problemomis pasižyminčią MPP gaunančių paauglių grupę, tiek lyginamąją bendrosios populiacijos paauglių grupę.

1.6. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas: išanalizuoti vaikinų ir merginų eksternalių sunkumų (taisykles laužančio ir agresyvaus elgesio) ir mentalizacijos sąsajas minimalias priežiūros priemones gaunančių ir bendrosios populiacijos lyginamojoje paauglių grupėse.

Uždaviniai:

1. Ištirti ir palyginti MPP ir lyginamosios paauglių grupių eksternalių sunkumų raišką.
2. Ištirti ir palyginti mentalizacijos raišką tiriamosiose paauglių grupėse.
3. Išanalizuoti sąsajas tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos MPP ir lyginamojoje paauglių grupėse.
4. Panagrinėti, kiek mentalizacijos gebėjimai prognozuoja paauglių agresyvų ir taisykles laužantį elgesį abiejose tiriamųjų grupėse.
5. Palyginti paauglių vaikinų ir merginų eksternalių sunkumų ir mentalizacijos raišką tirtose grupėse.
6. Panagrinėti lyčių vaidmenį sąsajose tarp tiriamųjų paauglių mentalizacijos ir eksternalių sunkumų.

2. TYRIMO METODIKA

2.1 Tyrimo dalyviai

Šiame tyrime dalyvavo $N = 464$ paaugliai iš skirtingų Lietuvos vietovių. Bendrą tiriamųjų imtį iš viso sudarė $n = 290$ (62,5 proc.) vaikinų ir $n = 174$ (37,5 proc.) merginos. Minimalias priežiūros priemones (toliau tekste – MPP) gaunančių paauglių grupėje buvo $n = 88$ tiriamieji. Likę $n = 376$ tiriamieji sudarė lyginamąją, bendrosios paauglių populiacijos grupę. Visi tiriamieji atrinkti patogiosios netikimybinės atrankos būdu.

2.1.1. MPP grupė

MPP grupėje esančių $n = 88$ paauglių amžius buvo nuo 10 iki 18 metų ($M = 14,69$, $SD = 1,5$), iš jų 77,3 proc. ($n = 68$) vaikinai ir 22,7 proc. ($n = 20$) merginos. 58 proc. ($n = 51$) šios grupės tiriamųjų nurodė gyvenantys mieste, 39,8 proc. ($n = 35$) – kaime, o likę 2,3 proc. ($n = 2$) tiriamųjų savo gyvenamosios vietos nenurodė. Atsižvelgiant į MPP gaunančių paauglių grupę, matoma, kad 64 paaugliai arba 72,7 proc. visos grupės gyvena su savo šeima, 23 arba 26,1 proc. – globos namuose. Vienas šios grupės tiriamasis savo gyvenamosios padėties neįvardijo. Didžiąją dalį (44,4 proc.) MPP grupės sudarė 8 – 9-oje klasėse besimokantys paaugliai.

Siekiant geriau suprasti, dėl kokių priežasčių šiems paaugliams skirtos MPP, buvo apklausti jų mokytojai ($n = 83$). 1 lentelėje galima pastebėti, kad bene dažniausios MPP skyrimo priežastys yra mokyklos nelankymas ir agresyvus elgesys. Matome, kad dėl šių priežasčių MPP šiek tiek dažniau skiriamos merginoms. Be to, pastebime, kad merginoms dažniau nei vaikinams, MPP skiriamos už bėgimą iš namų, psichoaktyvių medžiagų vartojimą ir seksualizuotą elgesį. Tuo pačiu, vaikinams, dažniau nei merginoms MPP skiriamos už vagystes ar turto gadinimą.

1 lentelė. MPP skyrimo priežasčių pasiskirstymas vaikinių, merginų bei visoje MPP gaunančių paauglių grupėje.

MPP skyrimo priežastys	Visi		Vaikinai		Merginos	
	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>
Agresyvus elgesys	49,4	41	48,4	31	52,6	10
Mokyklos nelankymas	56,6	47	53,1	34	68,4	13
Bėgimas iš namų	25,3	21	15,6	10	57,9	11
Psichoaktyvių medžiagų vartojimas	18,1	15	14,1	9	31,6	6
Vagystės	21,7	18	23,4	15	15,8	3
Turto gadinimas	10,8	9	14,1	9	0	0
Seksualizuotas elgesys	8,4	7	1,6	1	31,6	6
Kita	8,4	7	10,9	7	0	0

Pastaba. % - procentinė tiriamųjų dalis, *n* - tiriamųjų skaičius.

2.1.2. Lyginamoji grupė

Lyginamąją paauglių grupę sudarė $n = 376$ tiriamieji, kurių amžius buvo nuo 11 iki 17 metų ($M = 13,8$; $SD = 1,32$). Šioje imtyje buvo $n = 222$ (59 proc.) vaikinių ir $n = 154$ (41 proc.) merginos. 49,2 proc. respondentų įvardijo gyvenantys mieste, 50 proc. – kaime, o likę 0,8 proc. savo gyvenamosios vietos nenurodė. Daugiau nei puse (59,8 proc.) lyginamosios grupės paauglių gyveno su šeima. Tuo pačiu, 0,5 proc. gyveno globos namuose, o 39,6 proc. savo gyvenamosios padėties

neįvardijo. Šios, panašiai kaip ir MPP grupės, didžiąją dalį sudarė 8 – 9- oje klasėse besimokantys paaugliai.

2.2 Tyrimo instrumentai

2.2.1. Mentalizacija

Remdamiesi teorine analize, šio tyrimo rėmuose nagrinėsime su reflektvyviaja funkcija (RFQY), vienu balu matuojamą mentalizacijos gebėjimą ir emocinę mentalizaciją, kuri apibūdina respondento gebėjimą įvardyti savo ir kito emocijas bei atpažinti kito vidines būsenas, remiantis kito emocijų atpažinimu ir perspektyvos matymu. Taigi, mentalizacijos vertinimui, naudosime tris instrumentus:

Reflektvyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams (angl. RFQY– Reflective Function Questionnaire for Youths, Sharp et al, 2009). Reflektvyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams (tekste – RFQY) yra savistaba paremtas klausimynas, kuriuo vienu balu gali būti įvertinti paauglių mentalizacijos gebėjimai prieraišumo santykių kontekste (Ha et al., 2011). Klausimyną sudaro 46 klausimai. Pavyzdžiui: „žmonių mintys man paslaptis“, „labai nerimauju dėl to, ką žmonės galvoja ir jaučia“, „mano įsivaizdavimas apie tėvus keičiasi man keičiantis“ ir panašiai. Kiekvieną klausimą prašoma įvertinti 6 balų Likerto skalėje, pasirenkant nuo „visiškai nesutinku“ (1) iki „visiškai sutinku“ (6). Klausimynas susideda iš dviejų skalių po 23 teiginius. Apskaičiuojama tų skalių vidurkių suma sudaro bendrą klausimyno balą. Didžiausias įmanomas įvertis yra 12 balų. Didesnis įvertis rodo geresnę mentalizaciją. Šiame tyrime naudota lietuviška RFQY versija (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018). Didesnio projekto tikslams apskaičiuotas klausimyno patikimumas Cronbach $\alpha = 0,76$ (Barkauskienė et al, 2018).

Situacinės istorijos v. 4. (toliau tekste – SI) (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018; Gervinskaitė-Paulaitienė ir Barkauskienė, 2017). Šiuo metodu siekiama pamatuoti paauglių emocinės ir kognityvinės mentalizacijos aspektus, kurie atsiskleidžia, kai paauglių prašoma paaiškinti kito elgesį, atsižvelgiant į jo psichines būsenas. Pradžioje respondentams pateikiamos devynios trumpos, gyvenimiškos istorijos, kurios, sukelia nemalonus emocijas. Kiekvienoje istorijoje aprašomas ten dalyvaujančio veikėjo elgesys, o respondento prašoma įvardyti, ką jo manymu veikėjas galvojo ir kaip jautėsi, kad taip pasielgė. Tiriamųjų atsakymai buvo vertinami pagal SI kodavimo vadove v.1.4 (Gervinskaitė-Paulaitienė ir Barkauskienė, 2017) aprašytus nurodymus. Atsakymai koduojami emocinės ir kognityvios mentalizacijos skalėse. Emocinės mentalizacijos skalės įverčiai nurodo, kaip tiksliai paauglys respondentas geba nurodyti už veikėjo elgesio slypinčias emocijas. Tuo pačiu, kognityvinė skalė atspindi, kaip tiksliai paauglys geba įvardyti veikėjo elgesį paskatinančias mintis, motyvus ar ketinimus. Aukštesni šių skalių balai nurodo geresnę paauglių mentalizaciją. Kiekviena skalė vertinama nuo 0 iki 27, o bendras skalės įvertis – nuo 0 iki 54 balų. Protokolai buvo koduojami dviem dalimis (Barkauskienė et al., 2018). Pirmąją dalį kodavo penkios koduotojos. 20 proc. jų

sukoduotų protokolų buvo vertinami patikimumui. Projekto tikslams apskaičiuotos abiejų skalių intraklasinės koreliacijos buvo aukštos: kognityvios mentalizacijos skalės ICC = 0,93, emocinės mentalizacijos skalės ICC = 0,93. Kitą protokolų dalį vertino dvi koduotojos (Barkauskienė et al., 2018). Taip pat kaip pirmoje dalyje, buvo įvertintas 20 proc. protokolų patikimumas. Šioje dalyje intraklasinės koreliacijos taip pat aukštos: kognityvios mentalizacijos skalės ICC = 0,81, emocinės mentalizacijos skalės ICC = 0,87. Be to, matome, kad skalių patikimumas šioje populiacijoje taip pat pakankamai aukštas: kognityvios mentalizacijos skalės Cronbach α = 0,79, emocinės mentalizacijos skalės Cronbach α = 0,83 (Barkauskienė et al., 2018).

Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams (*angl. LEAS-C – Levels of Emotional Awareness Scale for Children*) (Bajgar, Ciarrochi, Lane, & Deane, 2005). Šis instrumentas vertina gebėjimą a) atskirti skirtingas emocijas b) įsisąmoninti emocijas bei c) suprasti emocijų sudėtingumą, atsižvelgiant tiek į savo, tiek į kito žmogaus emocijas. Šią skalę sudaro 12 tarpasmeninių santykių situacijas nusakančių istorijų. Po kiekviena istorija, paauglių prašoma atsakyti, kaip jie jaustųsi nurodytoje situacijoje ir kaip galimai jaustųsi kitas žmogus. Respondentų atsakymai koduojami pagal pateiktą skalės vadovą (Barchard et al., 2011). Vadove įtrauktas platus žodžių sąrašas, pagal kurį, kiekvienam su emocijomis susijusiam, respondento įvardintam žodžiui priskiriamas atitinkamas balas (Barchard et al., 2011; Bajgar & Lane, n.d.). Toks kodavimas padeda įvertinti paauglių nurodomą emocijų įvairovę, gebėjimą įvardyti vienu metu jaučiamas skirtingas emocijas bei emocijų specifiškumą (Bajgar et al., 2005). Remiantis vadovu, skiriami atskiri balai nuo 0 iki 4 už gebėjimą įvardyti savo ir kito emocijas. Aukštesnis balas nurodo, jog respondentas įvardijo daugiau konkrečias emocijas ir nurodydamas, kaip veikėjas jautėsi, apibūdino platesnį emocijų spektrą, kaip pavyzdžiui „aš jaučiausi pasipiktinęs ir laimingas, o kitas jautėsi laimingas ir sunerimęs“. Skaičiuojant bendrą balą, įvertis galėjo būti nuo 0 iki 5 balų. Pateikto pavyzdžio atveju, būtų skiriami 5 balai, nes respondentas įvardijo įvairias ir tarpusavyje skirtingas savo ir kito emocijas. Taigi, savo ir kito emocijų sąmoningumo skalių įverčiai gali būti nuo 0 iki 48 balų, o bendros skalės įvertis gali svyruoti nuo 0 iki 60.

Protokolai buvo vertinami ir koduojami dalimis (Barkauskienė et al., 2018). Vieną dalį vertino trys koduotojos, o kitą dalį – dvi koduotojos. Tiek pirmuoju, tiek antruoju atveju, buvo vertinamas 20 proc. protokolų patikimumas. Abejais atvejais gautos aukštos intraklasinės koreliacijos (Barkauskienė et al., 2018). Pirmuoju atveju savo skalės ICC = 0,97, kito ICC = 0,98, bendros skalės ICC = 0,97. Antruoju – savo skalės ICC = 0,94, kito ICC = 0,94, bendros skalės ICC = 0,95. Šiame tyrime naudojamiems duomenims apskaičiuotas skalių patikimumas buvo pakankamas: savo emocijų skalės Cronbach α = 0,74, kito emocijų skalės α = 0,88, bendros skalės α = 0,80 (Barkauskienė et al., 2018).

2.2.2. Eksternalūs sunkumai

11–18 metų jaunuolio savęs vertinimo lapas (angl. *YSR/11-18 – Youth Self-Report 11-18*, Achenbach & Rescorla, 2001). Šiame tyrime buvo naudojama adaptuota ir standartizuota lietuviška instrumento versija (Kajokienė & Žukauskienė, 2007; Žukauskienė, Kajokienė, & Vaitkevičius, 2012). Šis respondentų savistaba paremtas klausimynas (toliau tekste – *YSR/11-18*) yra vienas iš plačiai naudojamų Achenbacho empiriškai pagrįstų (angl. *ASEBA – Achenbach System of Empirically Based Assessment*) instrumentų. Juo vertinami paauglių internalūs, eksternalūs ir bendri sunkumai, kurie susideda iš atskirų skalių. Visas *YSR/11-18* klausimynas susideda iš 112 teiginių, kuriuos paauglys turi įvertinti kaip „visiškai teisingą ar dažniausiai teisingą“ (2), „iš dalies arba kartais teisingą“ (1) arba „neteisingą“ (0). Įverčiai priskiriami 8-ioms atskiroms, empiriškai pagrįstoms skalėms. Atsižvelgdami į Steiner ir kolegų (2011) tyrimą, šio darbo rėmuose naudosime agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio skales. Šių skalių vidurkių suma sudaro bendrą eksternalių sunkumų skalės įvertį (Žukauskienė, Kajokienė, & Vaitkevičius, 2012). Savo moksliniame darbe Steiner ir kolegos (2011) teigė, jog agresyvaus elgesio skalė atspindi reaktyvią, atvirą, emocišką agresiją, o štai taisykles laužančio elgesio skalė – proaktyvią, suplanuotą ir emociškai šaltą agresiją. Šio darbo rėmuose, taip pat vadovaujamės tokiomis teorinėmis prielaidomis.

Agresyvaus elgesio skalė susideda iš 17 teiginių, kurių įvertis gali svyruoti nuo 0 iki 34 balų (Žukauskienė et al., 2012). Bendras skalės įvertis gaunamas susumavus atskirų teiginių balus. Didesnis skalės įvertis rodo, jog paaugliui būdinga daugiau agresyvaus elgesio. Skalei priskiriami teiginiai susiję su atviru agresyviu algesiu, kaip dažnas ginčijimasis, būvimas nemalonių su kitais, savo ir kitų daiktų gadinimas, nepaklusnumas namuose ir mokykloje, išitraukimas į muštynes, rėkavimas, įtarumas ir t.t. Tyrimo dalyvių klausama, kiek jiems būdingas toks elgesys. Remiantis *YSR/11-18* lietuvišku vadovu, skalės patikimumas lietuvių paauglių imtyje yra pakankamas Cronbacho $\alpha = 0,84$ (Žukauskienė et al., 2012). Šiame tyrimo duomenims apskaičiuotas vidinis šios skalės suderintumas taip pat yra geras $\alpha = 0,85$ (Barkauskienė et al., 2018).

Taisykles laužančio elgesio skalė susideda iš 15 teiginių, kurių įvertis gali svyruoti nuo 0 iki 30 balų (Žukauskienė et al., 2012). Taip pat kaip agresyvaus elgesio skalei, bendras šios skalės įvertis gaunamas, sudėjus visų skalės teiginių balus. Aukštesni skalės įverčiai rodo didesnę taisykles laužančią elgesį. Skalei priskiriami teiginiai kalba apie įvairių visuomenės normas bei taisykles laužančią elgesį kaip: kaltės neįjautimas, išitraukimas į blogas draugų kompanijas, melavimas, bendravimas su vyresniais vaikais, bėgimas iš namų, vagystės, psichoaktyvių medžiagų vartojimas ir panašiai. *YSR/11-18* vadovas patvirtina gerą skalės patikimumą lietuvių imtyje, Chronbach $\alpha = 0,81$ (Žukauskienė et al., 2012). Šio tyrimo duomenimis, skalės suderintumas taip pat buvo geras Cronbach $\alpha = 0,82$ (Barkauskienė et al., 2018).

2.3. Tyrimo eiga

Kadangi darbo autorė nedalyvavo visuose tyrimo etapuose, tyrimo eigos informacija rašoma, remiantis tiek asmenine patirtimi, atliekant tyrimą, tiek mokslinėje tyrimo studijoje aprašyta informacija apie tyrimo eigą (Barkauskienė et al., 2018). Tyrimas buvo vykdomas dviem pagrindiniais etapais, tiriant lyginamosios ir MPP grupių paauglius.

Lyginamosios grupės respondentai buvo kviečiami dalyvauti tyrime iš skirtingų mokyklų, dienos centrų, globos namų ar kreipiantis asmeniškai į su paaugliais dirbančius specialistus. Tyrimo atlikimas buvo organizuojamas įstaigose, gavus jų vadovo sutikimą. Prieš atliekant tyrimą, buvo gauti rašytiniai tėvų/globėjų sutikimai patvirtinantys paauglių dalyvavimą šiame tyrime. Kartu su informuotu sutikimu, tėvų buvo prašoma užpildyti trumpą demografinį klausimyną. Tyrime dalyvavo tie paaugliai, kurie patys sutiko dalyvauti ir kurių tėvai pasirašė sutikimą dėl jų dalyvavimo. Vykdamas tyrimą, paaugliai pildė jiems duotus klausimynus individualiai arba grupėse.

Renkant MPP grupės paauglius, vyko bendradarbiavimas su Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centru (SPPC). Pirmiausia, buvo gauta informacija apie tai, kiek yra skirta MPP. Remiantis Švietimo valdymo informacinėje sistemoje (toliau tekste – ŠVIS) ir savivaldybių Vaiko gerovių komisijų suteikta informacija, buvo susisiekiama ir išsiųsta 193 sutikimai paauglių, gaunančių MPP tėvams ar globėjams. Prieš atliekant tyrimą, buvo gauti tėvų informuoti sutikimai su užpildytu trumpu demografiniu klausimynu. Atliekant tyrimą su MPP gaunančiais paaugliais, paaugliai buvo apklausiami individualiai, arba mažomis grupelėmis (2 – 3 vaikai). Didžioji dalis paauglių patys užpildė klausimynus, šalia būnant vienai iš tyrėjų. Mažesnei daliai MPP gaunančių paauglių, siekiant išlaikyti jų motyvaciją užbaigti tyrimą, klausimynus padėjo užpildyti tyrėjos. Jos perskaitė klausimus ir pažymėjo atsakymus, jei paaugliai skųsdavosi nuovargiu, patys paprašydavo pagalbos ar pan. Be to, buvo renkama informacija apie tyrime dalyvaujančius MPP gaunančius paauglius iš juos pažįstančių mokytojų, su jais dirbančių socialinių pedagogų ar kitų specialistų. Šių specialistų pusiau struktūruoto interviu forma buvo klausama apie MPP skyrimą, paauglių gyvenimo kontekstą, bei buvo prašoma užpildyti klausimyną apie paaugliui būdingus elgesio ir emocinius sunkumus. Renkant šią grupę iškilo nemažai problemų dėl specialistų baimės pažeisti konfidencialumą, atskleidžiant informaciją apie MPP gaunančius paauglius, taip pat dėl paauglių atsisakymo dalyvauti tyrime arba tyrimo nutraukimo jo nepabaigus.

2.4. Duomenų analizė

Statistinių duomenų apdorojimui, tarpgrupiniams vidurkių palyginimams, sąsajų bei tiesinių regresijų skaičiavimams buvo naudojamas *IBM Statistics SPSS 25* programinis paketas. Moderacinių modelių tikrinimui, naudotas A. F. Hayes sukurtas, anksčiau minėtai programai skirtas, *IBM SPSS*

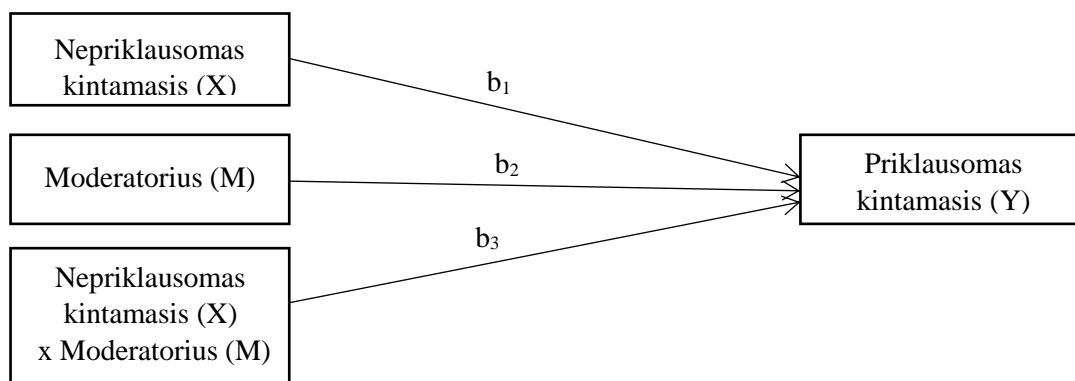
PROCESS v2.16.3 įskiepis. Pastarasis, yra prieinamas laisvam parsisiuntimui ir naudojimui (www.processmacro.org). Pirmiausia, siekiant užtikrinti duomenų tinkamumą numatytiems analizėms, buvo apskaičiuotas duomenų pasiskirstymo normalumas. Atsižvelgiant į Kolmogorov-Smirnov (didesnei grupei) ir Shapiro Wilk (mažesnei grupei) normalumo testus, duomenys laikyti normaliai pasiskirsčiusiais, jei minėtų testų reikšmingumo lygmuo buvo didesnis nei $> 0,05$ (Field, 2013). Be to, normalaus duomenų pasiskirstymo prielaidos tikrintos ir apskaičiuojant statumo ir asimetrijos z reikšmes. Z reikšmės, ne mažesnės nei $-1,96$ ir ne didesnės nei $1,96$ patvirtino normalų duomenų pasiskirstymą (Field, 2013). Normaliai pasiskirsčiusiems duomenims naudojome parametrinius, o pasiskirstymo normalumo neatitinkančių duomenų analizei – neparametrinius testus. Galiausiai, atkreipiant dėmesį į numatytų statistinių testų jautrumą duomenų išskirtims, apskaičiuotos ir sekoje esančiu aukštesniu balu pakeistos (angl. *windsorized*) duomenyse randamos išskirtys (< 1 proc.) (Field, 2013).

Lyginant kintamuosius tarp skirtingų grupių, buvo naudojami nepriklausomoms grupėms tinkami Mann-Whitney U (neparametrinis) ir Stjudento t (parametrinis) testai. Priklausomai nuo duomenų normalumo, sąsajų tarp kintamųjų įvertinimui buvo naudotas Pearsono koreliacijos ir Spearmano ranginės koreliacijos koeficientai. Koreliacijų stiprumas vertintas, atsižvelgiant į literatūroje dažnai minimas Cohen (1988, 1992) koreliacijos koeficientų interpretavimo nuorodas: koreliacijos koeficientas $\pm 0,10$ nurodo silpną koreliaciją, $\pm 0,30$ – vidutinę koreliaciją, o $\pm 0,50$ – stiprią koreliaciją (cit. iš Field, 2013).

Atliekant tiesines regresines analizes, duomenų normalaus pasiskirstymo prielaidos buvo vertinamos lanksčiau, atsižvelgiant į centrinę limitų teoremą, kuri byloja, jog, priklausomai nuo analizuojamos imties dydžio, duomenų normalumas yra sąlyginis (Field, 2013). Tiesinių regresinių analizių reikšmingumo įvertinimui buvo pritaikytas 5000 atsitiktinių kartotinių imčių savirankos metodas (angl. *bootstrapping*). Šiuo metodu buvo apskaičiuoti pasikliautiniai intervalai (angl. *bootstrapped confidence intervals*), kuriais remtasi, vertinant regresinių modelių reikšmingumą. Reikšmingomis laikytos tos analizės, kurių 95 % pasikliautiniai intervalai neapima 0 (Field, 2013).

Moderacinių modelių apskaičiavimui buvo remiamasi paprastojo moderacijos modelio schema, kuri pavaizduota 1 paveiksle (Hayes, 2012; Field, 2013). Schemoje minimas moderatorius (M) suvokiamas, kaip kintamasis, kuris daro įtaką kitų dviejų kintamųjų sąveikai. Moderatorius gali būti ir kategorinis kintamasis, kaip pavyzdžiui, mūsų atveju – lytis. Apskaičiuojant moderaciją, sudaromas bendras regresijos modelis, centruojant nepriklausomo kintamojo (X), moderatoriaus (M) ir jų pridėtinio poveikio (angl. *interaction effect*) balus ir prognozuojant priklausomą kintamąjį (Y). Būtent pridėtinis poveikis nurodo, ar moderatorius reikšmingai prisideda prie nepriklausomo ir priklausomo kintamųjų ryšio. Moderacijos efektas būna laikomas patvirtintu, jei pridėtinis poveikis ($X \times M$) statistiškai reikšmingai prognozuoja priklausomą kintamąjį (Y). Siekiant užtikrinti

moderacinių efektų reikšmingumą, nepriklausomai nuo normalumo prielaidos atitikimo, buvo apskaičiuoti 95 proc. pasikliauties intervalai po savirankos (*angl. bootstrapping*) (Field, 2013).

1 Pav. Naudoto statistinio moderacijos modelio schema

3. REZULTATAI

3.1. Eksternalių sunkumų raiška MPP ir lyginamojoje grupėse

Siekiant palyginti, kaip reiškiamais eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) skyrėsi MPP ir lyginamosios grupių paaugliai, buvo atliktas Mann-Whitney U testas. Neparametrinis kriterijus pasirinktas dėl nevienodo grupių dydžio. Šioje analizėje grupės lygintos, atsižvelgiant į vidutinius rangus, dėl dažnių grafikuose stebimo netolygaus duomenų pasiskirstymo. Rezultatai rodo (apibendrinimas pateiktas 2 lentelėje), kad agresyvus elgesys MPP grupėje (*vidutinis rangas* = 290,38) buvo statistiškai reikšmingai daugiau išreikštas nei lyginamojoje grupėje (*vidutinis rangas* = 214,53), $U = 20822,00$, $z = 4,77$, $p < 0,001$. Panašūs rezultatai gaunami, lyginant ir taisykles laužantį elgesį MPP (*vidutinis rangas* = 322,64) bei lyginamojoje (*vidutinis rangas* = 207,24) grupėse, $U = 23531,50$, $z = 7,27$, $p < 0,001$. Galima teigti, jog atsižvelgiant į tai, kaip patys respondentai vertina savo elgesį, MPP paaugliai išsako dažniau įsitraukiantys į su agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu susijusius veiksmus nei bendrosios populiacijos grupėje esantys paaugliai. Akivaizdu, kad MPP grupės jaunuoliai pasižymi reikšmingai daugiau išreikštais eksternaliais sunkumais.

2 lentelė. Agresyvaus, taisykles laužančio elgesio bei eksternalių sunkumų palyginimai tiriamose grupėse.

	<i>MPP grupė</i>			<i>Lyginamoji grupė</i>			<i>Mann-Whitney</i>		
	<i>vidutiniai</i>		<i>N</i>	<i>vidutiniai</i>		<i>N</i>	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>rangai</i>		<i>M</i>	<i>rangai</i>				
Agresyvus elgesys	11,05	290,38	84	7,70	214,53	372	20822,00	4,77	< 0,001
Taisykles laužantis elgesys	9,15	322,64	84	4,81	207,24	372	23531,50	7,27	< 0,001
Eksternalūs sunkumai	20,26	311,66	84	12,51	209,72	372	22609,50	6,41	< 0,001

Pastaba. *M* – vidurkis, *N* – tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, *U* - U testo koeficientas, *Z* – Z testo koeficientas, *p* – reikšmingumo lygmuo.

3.2. Mentalizacijos raiška tiriamose MPP ir lyginamojoje grupėse

3.2.1. Mentalizacijos kintamųjų palyginimas tarp MPP ir lyginamosios grupės paauglių

Keliant prielaidas apie tai, kad tiriamosios grupės skirsis ne tik reiškiamais eksternaliais sunkumais, buvo lyginami ir jų mentalizacijos gebėjimų skirtumai. Vėl gi, dėl skirtingų grupių dydžių, tarpgrupinių skirtumų įvertinimui buvo atliekamas neparametrinis Mann-Whitney U testas. Šįkart, dažnių grafikuose pastebint panašią duomenų sklaidą, grupės buvo lyginamos pagal apskaičiuotas medianas. Iš 3 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad statistiškai reikšmingai skyrėsi MPP ir lyginamosios grupės SI kognityvinės ($Md = 14,00/17,00$), SI emocinės ($Md = 15,00/18,00$), SI bendri ($28,00/34,00$) bei RFQY ($Md = 8,13/8,57$) balai. Rezultatai rodo, kad šio tyrimo respondentai, atstovaujantys bendrosios populiacijos grupę, pasižymėjo geresniu gebėjimu įvardyti kitų emocijas (SI emocinė), bei numatyti jų intencijas (SI kognityvinė) ir apskritai, geriau suvokti kitų žmonių perspektyvą (SI bendras) nei MPP grupės tiriamieji. Be to, randama, kad lyginamosios grupės paaugliai pasižymėjo reikšmingai geresniais, vienu balu matuojamais mentalizacijos gebėjimais (RFQY), nei paaugliai, kuriems skirtos MPP. Nors randami tarpgrupiniai skirtumai tarp kai kurių šiame tyrime naudojamų mentalizacijos kintamųjų, ši analizė nepatvirtino, jog MPP ir lyginamosios grupės paaugliai skyrėsi gebėjimu atpažinti ir įvardyti savo bei kito emocijas (LEAS-C).

3 lentelė. *Mentalizacijos tarpgrupinis palyginimas*

	<i>MPP grupė</i>			<i>Lyginamoji grupė</i>			<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>Md</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>Md</i>	<i>n</i>			
SI kognityvinė	13,23	14,00	82	16,00	17,00	361	10995,00	- 3,64	<0,001
SI emocinė	14,43	15,00	82	16,61	18,00	360	11957,50	- 2,69	<0,01
SI bendras	27,65	28,00	82	32,61	34,00	360	10913,50	- 3,69	<0,001
RFQY	8,15	8,13	77	8,46	8,57	345	9736,50	- 3,67	<0,001
LEAS-C savo	24,29	24,50	78	25,71	26,00	335	11254,50	- 1,91	0,56
LEAS-C kito	17,21	19,50	78	17,46	20,00	332	12589,00	- 0,38	0,70
LEAS-C bendras	26,87	28,00	78	28,06	28,50	332	11634,00	- 1,40	0,16

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, *M* – vidurkis, *Md* – mediana, *N* – tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, *U* - U testo koeficientas, *Z* – Z testo koeficientas, *p* – reikšmingumo lygmuo. Paryškinti *z* balai nurodo statistiškai reikšmingus grupių skirtumus, kai $p < 0,05$.

3.2.2. Mentalizacijos kaip vientiso konstrukto raiška MPP ir lyginamojoje grupėse

Kadangi, mentalizacija yra ne tik atskirais kintamaisiais matuojamas konstruktas, bet taip pat ir vientisas gebėjimas, siekėme išanalizuoti, kiek MPP ir lyginamosios paauglių grupėse mentalizacijos raiška atspindi šio konstrukto vientisumą. Tad buvo apskaičiuotos sąsajos tarp skirtingų mentalizacijos kintamųjų. Skaičiavimams MPP grupėje buvo naudojama parametrinė Pearsono koreliacinė analizė. Iš 4 lentelėje pateiktų rezultatų galima matyti, kad MPP grupėje tarpusavyje susiję ne visi mentalizacijos kintamieji. Šioje grupėje reikšmingos sąsajos nepasitvirtino tarp LEAS-C kito ir SI kognityvinės bei visų LEAS-C kintamųjų ir RFQY. Be to, pastebima, kad silpniausios sąsajos vyravo tarp RFQY ir SI kognityvinės ($r = 0,24$, $p < 0,05$), SI emocinės ($r = 0,26$, $p < 0,05$) ir SI bendro ($r = 0,31$, $p < 0,01$) mentalizacijos kintamųjų. Tai rodo, jog MPP tyrimųjų grupėje matuojami mentalizacijos kintamieji ne visiškai nurodo vientisą mentalizacijos konstrukta.

Lentelė 4. Šąsajos tarp mentalizacijos kintamųjų MPP grupėje

	<i>LEAS-C</i> <i>savo</i> <i>r</i>	<i>LEAS-C</i> <i>kito</i> <i>r</i>	<i>LEAS-C</i> <i>bendras</i> <i>r</i>	<i>SI</i> <i>kognityvinė</i> <i>r</i>	<i>SI</i> <i>emocinė</i> <i>r</i>	<i>SI</i> <i>bendras</i> <i>r</i>
LEAS-C kito	0,56***	-				
LEAS-C bendras	0,88***	0,77***	-			
SI kognityvinė	0,34**	0,21	0,30**	-		
SI emocinė	0,38***	0,43***	0,47***	0,32**	-	
SI bendras	0,45***	0,42***	0,48***	0,79***	0,84***	-
RFQY	0,01	0,02	0,43	0,24*	0,26*	0,31**

Pastaba. *LEAS-C* = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, *SI* = Situacinės istorijos, *RFQY* Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Kadangi lyginamosios grupės skalių duomenys neatitiko parametriniams testams reikšmingų prielaidų, mentalizacijos kintamųjų palyginimui šioje grupėje naudojome neparametrinę Spearmano koreliacijos analizę. Žvelgiant į 5 lentelėje aprašytus rezultatus, pastebimos reikšmingos ir daugiausia vidutinės arba stiprios šąsajos tarp skirtingų mentalizacijos kintamųjų. Nors lyginamojoje grupėje šąsajos tarp RFQY ir kitų mentalizacijos gebėjimų bene silpniausios, priešingai nei MPP grupėje visos šąsajos tarp mentalizacijos kintamųjų yra statistiškai reikšmingos. Taigi, rezultatai rodo, kad MPP gaunančių paauglių skirtingi mentalizacijos kintamieji yra mažiau tarpusavyje susiję. O štai matomos reikšmingos šąsajos lyginamojoje grupėje, liudija apie šioje grupėje išreikštą mentalizacijos konstrukto vientisumą.

Lentelė 5. Šąsajos tarp mentalizacijos kintamųjų lyginamojoje grupėje

	<i>LEAS-C</i> <i>savo</i> <i>rs</i>	<i>LEAS-C</i> <i>kito</i> <i>rs</i>	<i>LEAS-C</i> <i>bendras</i> <i>rs</i>	<i>SI</i> <i>kognityvinė</i> <i>rs</i>	<i>SI</i> <i>emocinė</i> <i>rs</i>	<i>SI</i> <i>bendras</i> <i>rs</i>
LEAS-C kito	0,60***	-				
LEAS-C bendras	0,92***	0,75***	-			
SI kognityvinė	0,38***	0,42***	0,41***	-		
SI emocinė	0,49***	0,44***	0,51***	0,47***	-	
SI bendras	0,51***	0,50***	0,54***	0,83***	0,87***	-
RFQY	0,22***	0,20***	0,21***	0,13*	0,20***	0,18**

Pastaba. *LEAS-C* = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, *SI* = Situacinės istorijos, *RFQY* = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

3.3. Sąsajos tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos MPP ir lyginamojoje paauglių grupėse

Toliau buvo siekiama įvertinti, kaip mentalizacijos kintamieji susiję su eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) bei pastebėti ar randamos sąsajos yra panašios tarp MPP gaunančių ir lyginamosios grupės paauglių. Atsižvelgiant į duomenų pasiskirstymo normalumą, analizėms buvo naudojami atitinkami parametriniai (Pearsono) ir neparametriniai (Spearmano) koreliacijos testai. 6 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad priešingai nei tikėtasi, analizuojant MPP grupės tiriamųjų duomenis, nebuvo rasta reikšmingų sąsajų tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio). Pastebima, kad pasitvirtino statistiškai reikšmingos eksternalių sunkumų tarpusavio sąsajos. Taisykles laužantis elgesys buvo statistiškai reikšmingai susijęs su agresyviu elgesiu, $rs(82) = 0,67, p < 0,001$ ir eksternaliais sunkumais $rs(82) = 0,90, p < 0,001$. Be to randamos statistiškai reikšmingos, stiprios sąsajos tarp agresyvaus elgesio ir eksternalių sunkumų $r(82) = 0,93, p < 0,001$. Tai liudija, jog taisykles laužantis ir agresyvus elgesys yra glaudžiai susiję, tačiau nėra tapatūs konstruktai.

Lentelė 6. Sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) MPP grupėje.

	Taisykles laužantis elgesys <i>rs</i>	Agresyvus elgesys <i>r</i>	Eksternalūs sunkumai <i>r</i>
Taisykles laužantis elg	-		
Agresyvus elgesys	0,68***	-	
Eksternalūs sunkumai	0,90***	0,92***	-
LEAS-savo	- 0,14	- 0,9	- 0,10
LEAS-kito	- 0,02	- 0,14	- 0,09
LEAS-bendras	- 0,05	- 0,13	- 0,10
SI kognityvinė	- 0,09	- 0,60	- 0,09
SI emocinė	0,18	- 0,07	0,13
SI bendras	0,05	- 0,14	0,03
RFQY	- 0,11	- 0,08	- 0,11

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Priešingai, nei MPP grupėje, lyginamojoje grupėje randamos silpnos, tačiau statistiškai reikšmingos sąsajos tarp eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) ir kai kurių

mentalizacijos kintamųjų. 7 lentelėje esantys rezultatai rodo, kad taisykles laužantis elgesys ($r_s = -0,16, p < 0,01$) ir bendrai vertinami eksternalūs sunkumai ($r_s = -0,14, p < 0,01$) yra neigiamai susiję su RFQY. Tai reiškia, kad paaugliai, kurie išreiškia daugiau taisykles laužančio elgesio, tikėtina yra linkę pasižymėti prastesne reflektvyviaja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija. Be to, pastebimos silpnos, tačiau reikšmingos ir teigiamos sąsajos tarp agresyvaus elgesio ir visų SI kintamųjų. Tokie rezultatai nurodo, kad lyginamosios grupės paaugliai, kurie išreiškė daugiau agresyvaus elgesio, pasižymėjo šiek tiek geresniu gebėjimu įvardyti kito emocijas, bei išvelgti kito perspektyvą.

Lentelė 7. *Sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) lyginamojoje grupėje*

	<i>Taisykles</i>		
	<i>laužantis</i>	<i>Agresyvus</i>	<i>Eksternalūs</i>
	<i>elgesys</i>	<i>elgesys</i>	<i>sunkumai</i>
	<i>rs</i>	<i>rs</i>	<i>rs</i>
Taisykles laužantis elgesys	-		
Agresyvus elgesys	0,65***	-	
Eksternalūs sunkumai	0,87***	0,94***	-
LEAS-savo	0,04	0,06	0,06
LEAS-kito	-0,03	-0,003	-0,02
LEAS-bendras	0,03	0,04	0,04
SI kognityvinė	0,05	0,11*	0,09
SI emocinė	0,04	0,17**	0,13*
SI bendras	0,05	0,20**	0,14**
RFQY	-0,16**	-0,10	-0,14**

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektvyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

3.4. Mentalizacijos gebėjimų ir eksternalių sunkumų prognostinio ryšio vertinimas

Ištirti, kiek mentalizacijos gebėjimai prognozuoja paauglių reiškiamus eksternalius sunkumus (agresyvų ir taisykles laužančių elgesį), buvo sukurti penki tiesinių regresijų modeliai. Į modelius buvo įtraukti tik tie mentalizacijos kintamieji, kurie turėjo tiesinį santykį su priklausomais eksternalių sunkumų kintamaisiais (taisykles laužančiu ir agresyviu elgesiu). Kadangi MPP grupėje reikalingos sąsajos tarp mentalizacijos kintamųjų ir eksternalių sunkumų nebuvo patvirtintos, šiose analizėse naudoti tik lyginamosios grupės respondentų duomenys. Šioje grupėje tiesinis santykis patvirtintas

tik tarp reflektyviosios funkcijos (RFQY) ir taisykles laužančio elgesio, bei bendrai matuojamų eksternalių sunkumų. Taip pat tiesiogiai susiję buvo visi SI kintamieji ir agresyvus elgesys. Modelių validumo užtikrinimui, buvo apskaičiuoti pasikliautiniai intervalai (*angl. bootstrapped confidence intervals*), kuriais remtasi, vertinant regresinių modelių reikšmingumą (Field, 2013).

Taigi, statistinių skaičiavimų duomenimis, pirmasis regresinis modelis, kuriame RFQY nuspėja taisykles laužantį elgesį, patvirtinamas kaip statistiškai reikšmingas. Matoma, kad šiame tyrime dalyvavusių bendrosios populiacijos paauglių taisykles laužantis elgesys gali būti 2,7 proc. paaiškintas reflektyviosios funkcijos (RFQY) gebėjimu. Taisykles laužančio elgesio paaiškina jį reflektyvioji funkcija ($R^2 = 0,027$). Neigiamas beta koeficientas rodo, jog tikėtina, kad esant geriau išreikštiems reflektyviosios funkcijos įverčiams, šie 2,7 proc. prisidėtų prie taisykles laužančio elgesio sumažinimo. O štai likusius 97,3 proc taisykles laužančio elgesio paaiškina ir nulėmė kiti, šio darbo rėmuose netyrinėti, veiksniai. Žvelgiant į RFQY ir eksternalių sunkumų prognostinį santykį, taip pat pastebime statistiškai reikšmingą ryšį. Vis tik, pasikliauties intervalai po savirankos [-2,814; -0,461] yra mažesni nei beta koeficientas, tad šio prognostinio ryšio neinterpretuosime kaip statistiškai reikšmingo ir nenaudosime tolesnėse analizėse.

8 lentelė. RFQY reikšmingumas, atskirai prognozuojant taisykles laužantį elgesį ir eksternalius sunkumus

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomas kintamasis						
	RFQY					PI po sav.	
	<i>Beta</i> (β)	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	R^2	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Taisykles laužantis elgesys	-0,16	0,002	9,42	0,002	0,27	-1,376	-0,101
Eksternalūs sunkumai	-0,15	0,001	7,50	0,001	0,22	-2,814	-0,461

Pastaba. RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, *Beta* (β) - standartizuotas beta koeficientas R^2 - R kvadratu, *F* - Fisher testo koeficientas, *p* - reikšmingumo lygmuo, PI po sav. - pasikliautiniai intervalai po savirankos.

Toliau, atsižvelgiant į esamą tiesinį santykį tarp visų SI kintamųjų ir agresyvaus elgesio lyginamojoje grupėje, buvo tyrinėjama kaip šie kintamieji paaiškina agresyvų paauglių elgesį. Kadangi anksčiau patektoje 5 lentelėje galima matyti statistiškai reikšmingą santykį tarp visų SI kintamųjų, siekiant išvengti kolinearumo (*angl. collinearity*) ir išsiaiškinti, kiek kiekvienas SI kintamasis svarbus santykyje su agresyviu elgesiu, regresiniai modeliai buvo formuojami su kiekvienu SI kintamuoju atskirai. Sprendžiant iš 9 lentelėje pateiktų trijų atskirų tiesinės regresijos modelių rezultatų, galima matyti, jog tik SI emocijų ir SI bendras mentalizacijos kintamųjų balai

buvo reikšmingi aiškinant lyginamosios grupės paauglių agresyvų elgesį. SI emocinė paaiškina 1,8 proc., o SI bendras – 1,7 proc. lyginamosios grupės paauglių agresyvaus elgesio. Kadangi SI santykis su agresyviu elgesiu pozityvus, tikėtina, kad geresni SI emocinės ir bendros mentalizacijos kintamųjų rezultatai mažiau nei 2 proc. prisidės, nuspėjant šių paauglių agresyvų elgesį.

9 lentelė. SI reikšmingumas, prognozuojant agresyvų elgesį

Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis					PI po sav.	
	Agresyvus elgesys		F	p	R ²	Min.	Max.
	Beta (β)	p					
SI emocinė	0,13	0,001	6,35	0,01	0,018	0,021	0,127
SI kognityvinė	0,09	0,09	2,94	0,01	0,008	-0,011	0,168
SI bendras	0,13	0,01	6,26	0,01	0,017	0,013	0,160

Pastaba. RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, Beta (β) - standartizuotas beta koeficientas R² - R kvadratu, F - Fisher testo koeficientas, p - reikšmingumo lygmuo, PI po sav. - pasikliautiniai intervalai po savirankos.

3.5. Vaikinų ir merginų eksternalūs sunkumai ir mentalizacija

Siekiant patikrinti, kaip tiriamose grupėse skyrėsi vaikinų ir merginų mentalizacija bei eksternalius sunkumus matuojantys kintamieji, buvo atlikti keturi grupių palyginimo testai.

Pradžioje, siekiant palyginti lyčių skirtumus MPP grupėje, buvo atliktas Stjudento t testas (LEAS-C savo ir taisykles laužančio elgesio kintamiesiems naudotas neparimetrinis Mann-Whitney U testas, dėl nepatvirtinto homogeniškumo). 10 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad statistiškai reikšmingi lyčių skirtumai MPP grupėje rasti tarp SI kognityvinės $t(80) = -2,10$, $p = 0,04$ ir SI bendrų balų $t(80) = -2,26$, $p = 0,03$. Pastebima, kad merginos ($M = 15,83$, $SD = 5,63$). pasižymi geresniais SI kognityvinės balais nei vaikinai ($M = 12,50$, $SD = 6,03$), be to merginos ($M = 32,50$, $SD = 10,29$) vidutiniškai geriau surenka SI bendrų balų užduotyje nei vaikinai ($M = 26,28$, $SD = 10,32$). O atsižvelgiant į eksternalius sunkumus, galima matyti, kad merginos daugiau nei vaikinai pasižymėjo agresyviu $t(82) = -3,30$, $p = 0,001$, taisykles laužančiu $t(82) = -3,54$, $p = 0,01$ elgesiu tad ir bendrai sumuojamais eksternaliais sunkumais $t(82) = -8,38$, $p = 0,001$.

10 lentelė. Eksternalių sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų palyginimas MPP gaunančių paauglių vaikinių ir merginų grupėse

	Vaikinai			Merginos			t/z	df	p
	M/VR	SD	N	M/VR	SD	N			
Taisykles laužantis elgesys*	38,35	4,76	64	55,78	4,68	20	2,78	82	0,01
Agresyvus elgesys	9,91	5,53	64	14,70	6,05	20	-3,31	82	0,001
Eksternalūs sunkumai	18,27	9,30	64	26,65	10,06	20	-3,45	82	0,001
LEAS-C savo*	37,80	5,60	60	45,17	6,99	18	1,21	76	0,23
LEAS-C kito	16,78	9,50	60	18,61	10,23	18	-0,70	76	0,48
LEAS-C bendras	26,38	6,46	60	28,50	7,81	18	-1,16	76	0,25
SI kognityvinė	12,50	6,03	64	15,83	5,63	18	-2,10	80	0,04
SI emocinė	13,80	6,99	64	16,67	6,20	18	-1,57	80	0,12
SI bendras	26,28	10,32	64	32,50	10,29	18	-2,26	80	0,03
RFQY	8,17	0,71	58	8,07	0,70	19	0,57	75	0,57

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, M – vidurkis, VR -vidukinis rangas, SD - standartinis nuokrypis, N –tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, t - t testo koeficientas, df - laisvės laipsniai, p - reikšmingumo lygmuo, paryškinti t ir z balai nurodo statistiškai reikšmingus grupių skirtumus, kai $p < 0,05$, * - nurodo atliktą neparametrinį Mann-Whitney U testą ir apskaičiuotus z balus.

Toliau, nagrinėjant lyčių skirtumus lyginamojoje grupėje, taip pat atsižvelgus į homogeniškumo kriterijus, beveik visos, išskyrus SI ir agresyvaus elgesio skales buvo lyginamos naudojant parametrinį Stjudento t testą (SI skalės lygintos pagal Mann-Whitney U testu apskaičiuojamus vidutinius rangus). 11 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad skirtingai nuo MPP grupės, lyginamosios grupės merginos nuo vaikinių reikšmingai skyrėsi beveik visais, išskyrus taisykles laužančio elgesio ir eksternalių sunkumų balais. Merginos šioje grupėje pasižymėjo visais geresniais mentalizacijos kintamųjų balais ir daugiau išreikštu agresyviu elgesiu. Pastebima, kad vaikams ($M = 4,95$, $SD = 3,90$) buvo daugiau nei merginoms ($M = 4,61$, $SD = 3,96$) būdingas taisykles laužantis elgesys, tačiau, rezultatai parodė, kad toks skirtumas nebuvo statistiškai reikšmingas ($p = 0,41$).

11 lentelė. Eksternalių sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų bendrosios populiacijos vaikinių ir merginų grupėse.

	Vaikiniai			Merginos			<i>t/z</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M/VR</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M/VR</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>			
Taisykles laužantis elgesys	4,95	3,90	197	4,61	3,96	138	0,82	370	0,41
Agresyvus elgesys*	177,10	5,31	218	199,80	5,51	154	2,01	370	0,04
Eksternalūs sunkumai	12,20	8,55	196	12,95	8,74	136	-0,83	370	0,41
LEAS-C savo	24,67	6,87	211	27,20	6,53	150	-3,38	333	0,001
LEAS-C kito	16,37	10,29	211	19,03	10,55	149	-2,29	330	0,02
LEAS-C bendras	26,87	7,00	211	29,77	7,24	149	-3,66	330	< 0,001
SI kognityvinė*	164,00	6,64	211	204,92	5,38	150	3,68	359	< 0,001
SI emocinė*	162,65	8,05	218	205,78	6,59	154	3,88	358	< 0,001
SI bendras*	158,98	12,41	218	210,97	10,40	154	4,67	358	< 0,001
RFQY	8,37	0,76	218	8,57	0,77	154	-2,38	343	0,02

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, *M* – vidurkis, *SD* - standartinis nuokrypis, *N* – tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, *t* - t testo koeficientas, *df* - laisvės laipsniai, *p* - reikšmingumo lygmuo, paryškinti *t* ir *z* balai nurodo statistiškai reikšmingus grupių skirtumus, kai *p* < 0,05, * - nurodo atliktą neparametrinį Mann-Whitney U testą ir apskaičiuotus *z* bals.

Toliau, analizuodami vaikinių ir merginų eksternalių sunkumų ir mentalizacijos ypatumus, siekėme patikrinti, kaip šie kintamieji skyrėsi, lyginant MPP grupės merginas su lyginamosios grupės merginomis, bei MPP gaunančius vaikus su lyginamosios grupės vaikais. Dėl nevienodų grupių dydžių, šiems palyginimas buvo naudotas neparametrini Mann-Whitney U testas. Analizės rezultatai 12 lentelėje parodo, jog MPP gaunantys vaikai pasižymi reikšmingai labiau išreikštais eksternaliais sunkumais (taisykles laužančiu ir agresyviu elgesiu) bei prastesniais SI kognityvinės, SI bendru ir reflektiviaja funkcija (RFQY).

12 lentelė. MPP ir lyginamosios grupių vaikinių eksternalių sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų palyginimas

	MPP grupės vaikinai			Lyginamosios grupės vaikinai			U	Z	p
	M	Vidutiniai rangai/Md	N	M	Vidutiniai rangai/Md	N			
Taisykles laužantis elgesys*	8,31	186,78	64	4,95	128,21	218	9874,00	5,07	<0,001
Agresyvus elgesys*	9,91	172,95	64	7,25	132,27	218	8989,00	3,52	<0,001
Eksternalūs sunkumai*	18,27	183,62	64	12,20	129,13	218	9672,00	4,70	<0,001
LEAS-C savo	23,75	24,50	60	24,67	25,00	197	5406,00	-1,00	0,31
LEAS-C kito	16,78	19,00	60	16,37	19,00	196	5922,00	0,08	0,93
LEAS-C bendras	26,38	26,50	60	26,87	27,00	196	5597,50	-0,56	0,57
SI kognityvinė	12,50	13,00	64	14,88	15,00	211	5303,00	-2,60	0,01
SI emocinė	13,80	15,00	64	15,20	16,00	211	5953,50	-1,43	0,15
SI bendras	26,28	26,00	64	30,07	31,00	211	5529,50	-2,19	0,03
RFQY	8,17	8,12	58	8,37	8,48	200	4676,50	-2,25	0,03

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, M – vidurkis, Md - mediana, N –tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, U - U testo koeficientas, Z – Z testo koeficientas, p - reikšmingumo lygmuo, paryškinti t ir z balai nurodo statistiškai reikšmingus grupių skirtumus, kai $p < 0,05$, * - kintamieji lyginami atsižvelgiant į vidutinius rangus.

Be to, buvo siekta apskaičiuoti skirtumus tarp MPP gaunančių ir negaunančių merginų. Dėl nevienodų grupių dydžių buvo naudotas neparametrinis Mann-Whitney U testas, o dėl netolygaus duomenų pasiskirstymo, grupės lygintos atsižvelgiant į vidurkinius rangus. 13 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad MPP gaunančios merginos, išsiskyrė daug dažniau reiškiamaiais eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) nei lyginamosios grupės merginos. Tačiau vertinant merginų mentalizacijos skirtumus, pastebimi tik reikšmingai skirtingi reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos įverčiai. Merginos gaunančios MPP pasižymėjo prastesniais RFQY balais, nei merginos negaunančios MPP.

13 lentelė. Eksternalių sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų palyginimas tarp MPP ir lyginamosios grupių merginų.

	<i>MPP grupės merginos</i>			<i>Lyginamosios grupės merginos</i>			<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>Vidutiniai rangai</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>Vidutiniai rangai</i>	<i>N</i>			
Taisyklės laužantis elgesys	12,05	144,28	20	4,64	80,13	154	2675,50	5,38	<0,001
Agresyvus elgesys	14,70	132,00	20	8,32	81,72	154	2430,00	4,21	<0,001
Eksternalūs sunkumai	26,65	140,40	20	12,95	80,63	154	2598,00	5,00	<0,001
LEAS-C savo	26,11	72,86	18	27,20	79,24	138	1140,50	-0,56	0,57
LEAS-C kito	18,61	75,39	18	19,03	77,78	136	1186,00	-0,21	0,83
LEAS-C bendras	28,50	71,67	18	29,77	78,27	136	1119,00	-0,60	0,55
SI kognityvinė	15,83	70,89	18	17,56	86,13	150	1105,00	-1,26	0,21
SI emocinė	16,67	69,19	18	18,62	85,79	149	1074,50	-1,38	0,17
SI bendras	32,50	67,19	18	36,19	86,03	149	1038,50	-1,56	0,12
RFQY	8,07	53,55	19	8,57	86,29	145	1017,50	-2,83	0,01

Pastaba. LEAS-C = Emocijų įsisąmoninimo lygių skalė vaikams, SI = Situacinės istorijos, RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, M – vidurkis, Md - mediana, N – tiriamųjų skaičius, kurių duomenys naudoti palyginime, U - U testo koeficientas, Z – Z testo koeficientas, p - reikšmingumo lygmuo, paryškinti t ir z balai nurodo statistiškai reikšmingus grupių skirtumus, kai $p < 0,05$, * - kintamieji lyginami atsižvelgiant į vidurkinius rangus.

3.6. Lyties kaip moderatoriaus vaidmuo mentalizacijos ir eksternalių sunkumų ryšyje

Atlikdami moderacines analizes siekėme išsiaiškinti, ar lytis moderuoja santykį tarp skirtingų mentalizacijos kintamųjų ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisyklės laužančio elgesio). Lyties kaip moderatoriaus efektas buvo tirtas, atsižvelgiant į reikšmingus tiesinės regresijos ryšius tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų kintamųjų (aprašyti anksčiau minėtose 8 ir 9 lentelėse). Analizavome tuos kintamuosius, kurie parodė reikšmingas prognostines sąsajas. Kadangi tokios sąsajos buvo rastos tik vertinant lyginamosios grupės paauglius, moderacinės analizės taip pat buvo atliktos tik šioje grupėje. Svarbu paminėti, kad analizėms naudojant A. Hayes sukurtą IBM PROCESS įskiepi, programa automatiškai atlikto analizei reikšmingą skalių rodiklių centravimą ir apskaičiavo moderatoriaus (lyties) bei

nepriklausomo kintamojo (mentalizacijos kintamųjų) pridėtinį efektą (*angl. interaction effect*). Po savirankos (*angl. bootstrapping*) apskaičiuoti 95 proc. pasikliautiniai intervalai užtikrino moderacinių modelių reikšmingumą, nepaisant normalumo prielaidos neatitikimo (Preacher & Hayes, 2008). Moderacijos efektas buvo patvirtintas, jei pridėtinis poveikis statistiškai reikšmingai prognozavo priklausomą kintamąjį (Hayes, 2012; Field, 2013).

Iš viso buvo atliktos penkios moderacinės analizės. Trijose iš jų, nepriklausomi kintamieji buvo SI bendras, SI kognityvinė ir SI emocinė, o priklausomas kintamasis – agresyvus elgesys. Atsižvelgiant į moderacinio ryšio beta koeficientus (b) ir patikimumo lygmenį (p), šiose analizėse lytis nebuvo patvirta kaip reikšmingas moderatorius: ryšyje tarp SI bendro ir agresyvaus elgesio $b = 0,07$, 95% PI sav. $[-0,030, 0,176]$, $t = 1,30$, $p = 0,19$; SI emocinės ir agresyvaus elgesio $b = 0,05$, 95% PI sav. $[-0,087, 0,241]$, $t = 0,84$, $p = 0,40$; bei SI kognityvinės ir agresyvaus elgesio $b = 0,16$, 95% PI sav. $[-0,015, 0,342]$, $t = 1,61$, $p = 0,11$. Tai reiškia, kad lyties skirtumai nepaveikia prognostinio santykio tarp SI kintamųjų ir agresyvaus elgesio. Vadinasi, tiek vaikinių, tiek merginų SI kintamieji ir agresyvus elgesys yra panašiai susiję. Kitos dvi analizės buvo atliktos naudojant RFQY kaip nepriklausomą kintamąjį ir bendrus eksternalius sunkumus, o vėliau taisykles laužantį elgesį, kaip priklausomą kintamąjį. Moderaciniame modelyje, matuojant ryšį tarp RFQY ir bendrų eksternalių sunkumų lyties kaip moderatoriaus efektas nebuvo patvirtintas $b = -1,39$, 95% PI sav. $[-3,953, 1,165]$, $t = -1,15$, $p = 0,25$. Toliau, visas modelis, kur nepriklausomas kintamasis buvo RFQY, o priklausomas – taisykles laužantis elgesys nebuvo patvirtintas kaip statistiškai reikšmingas $b = -0,10$, 95% PI sav. $[-2,062, 0,151]$, $t = -1,75$, $p = 0,08$. Vis tik, šiame modelyje randame, jog moteriška lytis moderuoja RFQY ir taisykles laužančio elgesio sąsają (rezultatai pateikti 14 lentelėje). Apskaičiuotas teigiamas beta koeficientas ($b = 0,57$) nurodo teigiamą sąsają tarp merginų RFQY ir taisykles laužančio elgesio. Vadinasi, bendrąją populiaciją atstovaujančioje lyginamojoje grupėje esančių merginų, tačiau ne vaikinių, geresnis RFQY buvo susijęs su daugiau išreikštu taisykles laužančiu elgesiu.

Apibendrinant, beveik visose moderacinėse analizėse lyties kaip moderatoriaus vaidmuo mentalizacijos ir eksternalių sunkumų ryšyje nebuvo patvirtintas kaip statistiškai reikšmingas. Reiškia, kad tiek merginų, tiek vaikinių mentalizacijos kintamieji buvo panašiai reikšmingi, prognozuojant eksternalius sunkumus. Vis tik, nustatyta, kad teigiamas ryšys tarp mentalizaciją matuojančios RFQY ir taisykles laužančio elgesio buvo reikšmingas, moderuojant moteriškai lyčiai. Tai reiškia, kad lyginamosios grupės merginų geresnė reflektivityviaja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija buvo reikšmingai susijusi su daugiau išreikštu taisykles laužančiu elgesiu.

14 lentelė. Lyties moderacinis efektas, nuspėjant taisykles laužanti elgesį lyginamojoje grupėje

	<i>Beta (b)</i>	<i>SP</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>PI po sav.</i>	
					<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Vaikinai	-0,43	-0,37	-1,16	0,25	-1,141	0,295
Merginos	0,57	0,42	-3,34	0,01	-2,213	-0,572

Pastaba. RFQY = Reflektyviosios funkcijos klausimynas jaunuoliams, *Beta (b)* - standartizuotas moderacinio ryšio beta koeficientas, *SP* - standartinė paklaida, *t* - t testo koeficientas, *p* - moderacinio ryšio reikšmingumo lygmuo, *PI po sav.* - pasikliautiniai intervalai po savirankos

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Šiuo tyrimu siekta analizuoti, paauglių eksternalių sunkumų raišką, atskleisti, kaip mentalizacijos gebėjimas, ir ypač emocinis jos aspektas, siejasi su eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) bei nagrinėti lyties skirtumų vaidmenį minėtose sąsajose. Šiuo darbu norėjome gvildinti eksternalius sunkumus kaip plačiąja prasme suvokiamą, problemišką, prieš kitus ar aplinką nukreiptą netinkamo ir žiauraus elgesio konstrukta. Be to, siekėme iširti, kiek skirtingai eksternalius sunkumus apibūdinantis agresyvus ir taisykles laužantis elgesys (suvokiami, kaip skirtingos agresijos išraiškos) siejasi su paauglių gebėjimu mentalizuoti. Vienas pagrindinių šių analizių uždavinių buvo iširti, kokį vaidmenį minėtose sąsajose atlieka lytis ir patikrinti, ar mūsų tyrinėjamos grupės lyties skirtumai moderuoja santykį tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos ypatumų. Siekdami išpildyti tyrimui išsikeltus uždavinius ir geriau suprasti, ar tyrinėjamos sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų yra nuoseklios, analizavome ir lyginome daugiau išreikštomis elgesio problemomis pasižyminčių, MPP gaunančių, ir lyginamąją paauglių grupes. Tyrimo rezultatai pateikia žinių apie agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio skirtingumą, vertinant jų sąsajas su mentalizacijos kintamaisiais. Be to, duomenys liudija apie reikšmingą moteriškos lyties vaidmenį, moderuojant santykį tarp mentalizacijos ir taisykles laužančio elgesio. Šis tyrimas skatina analizuoti ir apsvarstyti tolesnius tinkamus metodus, tyrinėjant mentalizacijos ypatumus paauglių grupėse, kurios pasižymi labiau išreikštais elgesio sunkumais. Tuo pačiu, ragina atkreipti dėmesį ir plačiau nagrinėti galimai nevienodą merginų eksternalių sunkumų prigimtį. Šiame skyriuje plačiau aprašysime ir nagrinėsime tyrime gautus rezultatus.

4.1. MPP ir lyginamosios grupių eksternalių sunkumų raiškos palyginimas

Eksternalūs sunkumai ir jų raiška MPP grupėje nėra plačiai iširti, atsižvelgiant į agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio skirtingumą. Beje, apskritai, toks požiūris, naudojant ASEBA

klausimynus nėra gausiai tyrinėtus. Todėl pirmiausia, išsikėlėme tikslą analizuoti, kaip bendrai vertinami eksternalūs sunkumai ir atskirai – agresyvus bei taisykles laužantis elgesys – pasireiškia abiejose tiriamųjų grupėse. Tyrime analizuotos MPP gaunančių paauglių ir lyginamoji grupės iš esmės skyrėsi, reiškiamais eksternaliais sunkumais. Nekeista, kad žinoma, kaip delinkvenčių (socialines normas pažeidžianti ir taisykles laužanti), MPP paauglių grupė pasižymėjo daugiau išreikštu taisykles laužančiu ir agresyviu elgesiu nei lyginamoji grupė. Teisiškai, į MPP grupę paaugliai patenka dėl nusikalstamos, administraciniais nusižengimais pasižyminčios veikos (Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, įstatymo pakeitimas XI-1232), todėl natūralu manyti, jog analizuojant šiuos paauglius bus pastebima daugiau nei įprastai išreikšto taisykles laužančio elgesio. Šio tyrimo rezultatai ne visai sutampa su kito problemišku jaunuolių tyrimo duomenimis, kurie rodo, jog nors jų tyrinėta grupė laikyta delinkventiška, ji vis tik pasižymėjo labiau išreikštu agresyviu nei delinkvenčiu, ar taisykles laužančiu elgesiu (Abdullah, Ortega, Ahmad, & Ghazali, 2015). Tokie skirtumai nestebina ir yra galimi, aiškinant ne elgesio išraišką, bet motyvus. Pastebima, jog MPP grupės paaugliai yra įvairūs – pasižymintys skirtingai sutrikdytais psichologiniais procesais (Barkauskiene, 2017). Tiek agresyvus, tiek taisykles laužantis elgesys yra problemiškas, darantis žalą kitiems, todėl akivaizdžiai pastebimas ir baudžiamas. Remiantis mūsų besivadovojamu teoriniu požiūriu, pirmasis yra galimai susijęs su impulsyvia, agresyvia reakcija į subjektyviai suvokiamą grėsmę, o kitas – su daugiau beširdišku ir suplanuotu žiauriu elgesiu, siekiant numatytų tikslų (Fonagy, 2003, Steiner et al., 2011). Tad galime teigti, kad MPP grupės paaugliai, daugiau nei lyginamosios grupės paaugliai, naudojami agresyviu ir problemišku elgesiu, kaip ginklu subjektyviai suvokiamai kovai ir/arba kaip priemone pasiekti numatytiems tikslams. Tokie rezultatai liudija apie galimą daugiau išreikštą polinkį į skirtingo pobūdžio psichopatologines, ypač su asmenybės sutrikimais susijusias, tendencijas (Blair, 2001), kurios galėtų būti tirinėjamos kituose šią populiaciją analizuojančiuose tyrimuose.

4.2. MPP ir lyginamosios grupės paaugliams būdingi mentalizacijos ypatumai

Siekdami nagrinėti, kiek nuosekliai mentalizacija yra svarbi elgesio sunkumais pasižyminčiai (MPP) grupei ir bendrosios populiacijos grupei, lyginome mentalizacijos gebėjimą matuojančius kintamuosius abiejose grupėse. Be to, siekėme įvertinti, ar mentalizacija, kaip konstruktas, kurį matuoja skirtingi kintamieji pasižymi vientisumu abiejose grupėse. Gauti rezultatai rodo nenuoseklius duomenis apie mentalizacijos raišką skirtingose grupėse.

4.2.1. Mentalizacijos ypatumų palyginimas tarp MPP ir lyginamosios paauglių grupių

Mokslininkai postuluoja, jog sutrikdyti gebėjimai suprasti kito vidines būsenas, atpažinti ir įsisąmoninti savo bei kito emocijas ir numatyti intensijas yra susiję su eksternaliais sunkumais (Gervinkskaitė-Paulaitienė & Barkauskienė, 2015; Plattner et al., 2007; Bo et al., 2014). Todėl siekėme patikrinti, ar tokios tendencijos pastebimos ir lyginant labiau išreikštomis elgesio problemomis pasižyminčią ir bendrosios populiacijos paauglių grupes. Nors, remiantis minėtais tyrimais, buvo galima tikėtis, jog visi mentalizaciją matuojantys kintamieji MPP grupėje bus reikšmingai prastesni nei lyginamojoje, mūsų tyrime pastebimi skirtumai yra nenuoseklūs. Vertinant rezultatus, galima teigti, jog mūsų tiriamieji MPP prasčiau nei lyginamosios grupės paaugliai gebėjo numatyti kito intensijas, įvardyti emocijas bei pasižymėjo apskritai prastesniu mentalizacijos balu. Įdomu tai, kad šios dvi grupės nesiskyrė emocinės į save ir į kitą nukreiptos mentalizacijos aspektais. Abiejose grupėse gebėjimas įsisąmoninti ir įvardyti skirtingas savo ir kito emocijas buvo išreikštas vidutiniškai. Pastebint tai, galima svarstyti, jog, viena vertus, savo ir kito emocijų įsisąmoninimas ar tokio įsisąmoninimo sutrikimai nėra reikšmingi, skirstant daugiau ir mažiau eksternalių sunkumų reiškiančius paauglius. Toks požiūris dalinai sutaptų su Bo ir kolegų teigimu, jog savo emocijų atpažinimas nėra reikšmingas, vertinant reiškiamą problemišką elgesį (Bo et al., 2014). Vis dėlto, šie mokslininkai daugiau kalba tik apie suplanuotą, taisykles laužantį elgesį reiškiančius paauglius. O mokslininkai, tyrinėjantys impulsyvia ir emociška agresija pasireiškiantį problemišką elgesį teigia, jog apsunkintas gebėjimas suprasti savo ir kito emocijas yra išskirtinai susiję su tokio elgesio išraiška (Plattner et al., 2007; Moron et al., 2018). Plačiau šį neatitikimą panagrinėsime 4.3. skyrelyje, aptardami MPP ir lyginamojoje grupėse pastebimas sąsajas tarp eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) ir skirtingų mentalizacijos aspektų.

4.2.2. Mentalizacijos kaip vientiso konstrukto vertinimas MPP ir lyginamojoje grupėse

Kadangi mentalizacija susideda iš skirtingų dimensijų, o gebėjimas jas darniai naudoti ir kaitalioji yra susijęs su geresniu psichologiniu funkcionavimu (Luyten & Fonagy, 2015), siekėme patikrinti, kiek mentalizacijos vientisumas atsispindi MPP ir ne MPP grupėse. Apskaičiavus sąsajas tarp skirtingų mentalizacijos kintamųjų abiejose grupėse, rezultatai nestebina. Lyginamojoje grupėje matome patvirtintas reikšmingas sąsajas tarp visų mūsų tyrime vertintų mentalizacijos aspektų. Tai rodo, jog lyginamosios grupės paaugliai pasižymi labiau integruotu mentalizacijos gebėjimu. Žinant tai, kad šiai paauglių grupei taip pat būdingi mažiau išreikšti eksternalūs sunkumai, tokie rezultatai patvirtina kitų mokslininkų nuomonę, jog darniai naudojamos mentalizacijos dimensijos yra susijusios su geresniu psichologiniu funkcionavimu (Luyten & Fonagy, 2015). Ši tendencija

pasitvirtina ir atsižvelgus į MPP grupę. Matome, kad pastarojoje paauglių grupėje ne visi mentalizacijos kintamieji yra reikšmingai tarpusavyje susiję. Galima svarsti, jog sąsajų tarp gebėjimo pamatyti ir įsisąmoninti kito emocijas bei gebėjimo įvertinti ir suprasti kito intensijas nebuvimas, nurodo galimai atskirą mechanizmą. Be to, matome ir nesamas sąsajas tarp bendru balu matuojamos mentalizacijos (RFQY) ir emocinės į save ir į kitą nukreiptos mentalizacijos aspektų. Panašu, kad šitoks mentalizacijos gebėjimų netolygumas liudija apie šiai grupei būdingus daugiau išreikštus sunkumus. Be to, tokius rezultatus paaiškina ir šiai paauglių grupei būdingos skirtingos eksternalių sunkumų išraiškos. Tai eina išvien su kitų mokslininkų teigimu, jog suplanuotam ir emocijų neįtraukiančiam taisykles laužančiam elgesiui yra būdingas geresnis kito emocijų ir intensijų atpažinimas (Gillespie et al, 2018), kuomet impulsyviai ir agresyviai elgesiui daugiau būdingi sunkumai atpažįstant kito mintis ir kito intensijas (Buades-Rotger et al., 2015 & Nussbaum et al., 2018). Toliau šias galimas tendencijas aptariame nagrinėdami sąsajas tarp MPP ir ne MPP grupėse esančių paauglių eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) ir skirtingų mentalizacijos aspektų.

4.3. Sąsajos tarp eksternalių sunkumų ir mentalizacijos MPP ir lyginamojoje paauglių grupėse

Bene svarbiausias šio tyrimo uždavinys buvo geriau suprasti, kaip mentalizacija siejasi su eksternaliais sunkumais. Tam, kad galėtume toliau nagrinėti ryšius tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų, pirmiau išsikėlėme šį uždavinį - patikrinti mentalizacijos ir eksternalių sunkumų kintamųjų sąsajas MPP gaunančių paauglių ir lyginamojoje grupėse. Gauti rezultatai nevisai tikėti.

Mūsų apskaičiavimais, matoma, jog MPP grupės paauglių apibūdinami jiems būdingi eksternalūs sunkumai (agresyvus ir taisykles laužantis elgesys) nėra reikšmingai susiję su nei vienu iš mentalizacijos kintamųjų. Nors ir pastebimos daugiausia neigiamos ir silpnos sąsajos tarp eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) bei mentalizacijos kintamųjų. Jos nėra pakankamai reikšmingos, kad galėtume jas interpretuoti. Tad lieka pasvarstyti, kodėl mūsų tyrimo rezultatai, nesutampa su ankstesniais tyrimais, kuriuose randamos įvairios sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (Rodrigues, Binnoon-Ere, Prime, Perlman, & Jenkins, 2017; Ha et al., 2011). Viena vertus, tai gali liudyti apie netiesioginį mentalizacijos ir elgesio sunkumų ryšį. Tokia prielaida būtų išvien su tyrimais, kuriuose patvirtinamas mentalizacijos kaip mediatoriaus vaidmuo, vertinant eksternalius sunkumus (Ensink, Begin, Normandin, Godbout, & Fonagy, 2016; Ostler et al, 2010). Vis tik, kita vertus, žinoma, kad eksternaliais sunkumais pasižymintys vaikai yra linkę į netikslią mentalizaciją (Ha et al., 2011). Galima numanyti, jog ir paaugliai, atlikdami mentalizaciją matuojančius testus turėjo sunkumų, nuosekliai ir objektyviai

mentalizuoti. Tad numanome, kad nesamas sąsajas tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų labiau paaiškina anksčiau minėto šiai grupei būdingo mentalizacijos gebėjimo netolygumas. Tikėtina, kad tai buvo susiję su nenuosekliu klausimynų pildymu.

Toliau, siekdami įvertinti mentalizacijos ir eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) sąsajas lyginamojoje paauglių grupėje, randame nagrinėtą mokslinę literatūrą patvirtinančius rezultatus. Pradžioje, randame, kad paauglių geresnis gebėjimas atpažinti ir numatyti kito vidines, emocines būsenas bei elgesio intensijas nestipriai, tačiau siejosi su pačių paauglių įvardytu, jiems būdingu agresyviu elgesiu. Kliniškai agresyviu elgesiu pasižyminčių paauglių grupėje tikėtumėmės priešingų sąsajų. Literatūroje randame, kad stipriai išreikštas agresyvus elgesys yra susijęs su apsunkintu gebėjimu suprasti kito vidines būsenas ir intensijas jo veiksmams (Moron et al., 2018) Vis tik, suprasdami, jog ši grupė atstovauja mažiau išreikštų elgesio problemų turinčius paauglius, galime manyti, kad jų įvardijama agresija yra susijusi su normalia raida. Mokslininkai teigia, kad paauglystėje reiškiamo agresyvaus elgesio normaliai padaugėja (Petersen et al., 2015). Be to, normali paauglio raida taip pat yra paženklinta neurobiologinių pokyčių, kurie leidžia paaugliams daugiau atsižvelgti į kitą, pamatyti kito perspektyvą ir suprasti intensijas (Mills et al., 2013). Tad tikėtina, jog reikšmingai susiję SI mentalizacijos kintamieji (gebėjimas pamatyti kito vidines būsenas bei suprasti intensijas) ir daugiau reiškiamas agresyvus elgesys nurodo normalią paauglių raidą atitinkančias tendencijas. Toliau, tyrinėdami sąsajas tarp lyginamosios grupės paauglių mentalizacijos ir eksternalių sunkumų, randame, jog geresnė reflekyviaja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija yra susijusi su mažiau išreikštu taisykles laužančiu elgesiu. Tokie rezultatai patvirtina kitų mokslininkų randamas neigiamas sąsajas tarp reflekyviosios funkcijos ir taisykles laužančio elgesio (Petersen et al., 2015; Steiner et al., 2011). Taigi, panašu, kad lyginamojoje populiacijoje reflekyvioji funkcija yra svarbi, vertinant taisykles laužančio elgesio išreikštumą.

Apibendrinant, nagrinėjamas sąsajas tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų skirtingose grupėse pastebime, jog MPP grupės paauglių eksternalūs sunkumai (agresyvus ir taisykles laužantis elgesys) nėra susiję su skirtingais mentalizacijos aspektais. O štai lyginamojoje grupėje matomos reikšmingos sąsajos tarp paauglių gebėjimo atpažinti kito vidines būsenas bei numatyti intensijas ir agresyvaus elgesio, taip pat tarp reflekyviaja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos ir taisykles laužančio elgesio. Tokios sąsajos liūdią ne tik apie eksternalių sunkumų raiškos skirtingumą, bet taip pat apie mentalizacijos gebėjimų reikšmingumą, vertinant paauglių eksternalius sunkumus.

4.4. Lyginamosios grupės paauglių mentalizacijos gebėjimo ir eksternalių sunkumų prognostinis ryšys

Norėdami išsiaiškinti daugiau nei sąsajas tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų kintamųjų, siekėme pamatuoti galimą jų prognostinį ryšį. Atsižvelgdami į tai, kad kai kurie mokslininkai, tyrinėjantys mentalizaciją ir eksternalius sunkumus, kalba apie mentalizacijos apsauginį vaidmenį (Taubner & Curth, 2013), tikėjomės, kad ir mūsų matuojami skirtingi mentalizacijos gebėjimo aspektai reikšmingai paaiškina dalį reiškiamo agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio. Kadangi, kaip minėta anksčiau, MPP grupėje nebuvo rastos reikšmingos sąsajos tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų, prognostinės analizės buvo atliekamos, vertinant tik lyginamosios grupės paauglių duomenis. Nors gauti rezultatai, pakankamai kukliai parodė, jog reflektivityviaja funkcija (RFQY) vertinama mentalizacija reikšmingai nuspėjo taisykles laužantį elgesį, o gebėjimas atpažinti kitų vidines, emocines būsenas – agresyvų elgesį, šios tendencijos sutampa su kitų mokslininkų pateikiamais rezultatais. Mokslininkai atranda, jog daugiau suplanuotam, emocijų neįtraukiančiam ir visuomenės taisykles laužančiam elgesiui, labiau nei impulsyviai agresyviai elgesiui, reikšmingesnė yra reflektivityji funkcija (Taubner & Curth, 2013). Šio tyrimo rezultatai patvirtina, kad nors ir nedidele dalimi, bet geresnė reflektivityji funkcija galimai prisideda prie taisykles laužančio elgesio sumažinimo. Tuo pačiu randama, kad gebėjimas pastebėti kitų vidines, emocines būsenas reikšmingai paaiškina agresyvų elgesį. Žinoma, dėl teigiamo ryšio, tokie rezultatai tik iš dalies sutampa su kitų mokslininkų pateiktais duomenimis prognozuojant agresyvų elgesį (Buades-Rotger et al., 2015; Song et al., 2018). Tačiau, laikomės jau anksčiau išsakytos nuomonės, kad šio ryšio kryptis galimai susijusi su lyginamajai grupei būdinga normalia paauglių raida (Mills et al., 2013). Taigi, šiame tyrime patvirtinami kai kurių mentalizacijos kintamųjų reikšmingi prognostiniai ypatumai eksternalių sunkumų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) atžvilgiu lyginamojoje paauglių grupėje.

4.5. Vaikinų ir merginų eksternalūs sunkumai ir mentalizacija

Toliau, lygindami MPP ir lyginamojoje grupėse esančius vaikus ir merginas, siekėme plačiau iširti lyčių skirtumus mentalizacijos ir eksternalių sunkumų kontekste. Pirmiausia, siekėme išsiaiškinti, kaip skirėsi MPP ir lyginamojoje grupėse esančių vaikų ir merginų išreikšti eksternalūs sunkumai (agresyvus ir taisykles laužantis elgesys). Gauti rezultatai parodė, kad MPP grupėje merginos pasižymėjo labiau išreikštais eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) nei vaikinai. Tokie rezultatai iš dalies patvirtina Lighthart ir kolegų (2005) tyrimo duomenis, kad merginos pasižymi daugiau žinomu kaip manipuliatyviu taisykles laužančiu elgesiu. Vis tik tai paneigia kitų kolegų randamus rezultatus, jog daugiau suplanuotą ir manipuliatyvų, delinkventišką

elgesį yra linkę reikšti vaikinai (van Domburgh, Vermeiren, Blokland & Doreleijers, 2008). Gali būti, kad nevysiškas atitikmuo su kitais tyrimais yra nulemtas konkrečiai MPP grupę pažyminčių veiksnių. Štai, vertinant lyginamosios grupės lyties skirtumą reiškiamiems eksternaliems sunkumams, randama, kad merginos nuo vaikinių reikšmingai skyrėsi agresyviu elgesiu ir geresniais mentalizacijos gebėjimais. Toks pasiskirstymas, kai merginoms labiau būdingas agresyvus ir emociškas, o vaikiniams suplanuotas ir emocijų neįtraukiantis priešiškas elgesys, labiau atitinka normalias paauglių raidos normas (Petersen et al., 2015). O tai, kad merginos pasižymi geresniais mentalizacijos gebėjimais patvirtina ir kitame tyrime gautus rezultatus (Gervinskaite-Paulaitiene, 2018).

Siekiant išanalizuoti lyčių tarpusavio skirtumus, pažiūrėjome į tai, kaip tarpusavyje skyrėsi MPP gaunančios ir negaunančios merginų grupės ir MPP gaunančių bei negaunančių vaikinių grupės. Rezultatai rodo, kad MPP gaunančios merginos pasižymi daugiau išreikštais eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu) bei prastesne reflektvyviaja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija, nei lyginamosios grupės merginos. O štai, žvelgiant į vaikinių grupes, pastebima, jog MPP vaikinai taip pat išsiskyrė gausiau reikšiamais eksternaliais sunkumais, bet taip pat ir prastesniais gebėjimais suprasti kito intensijas (SI kognityvinė) ir reflektvyviaja funkcija (RFQY) matuojamą mentalizaciją, o tai susiję su ankstesniais tyrimų rezultatais apie prastesnių mentalizacijos gebėjimų ir daugiau išreikštų eksternalių sunkumų santykį (Gervinskaite-Paulaitiene & Barkauskiene, 2015, Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018). Įdomu, kaip tiek MPP gaunantys vaikinai ir merginos pasižymėjo žymiai ryškesne RFQY nei lyginamosios grupės vaikinai ir merginos. Galima numanyti, kad būtent RFQY atlieka reikšmingą vaidmenį, vertinant eksternalius sunkumus bei taikant prevencijas.

Tad panašu, kad mūsų tiriamųjų MPP grupėje daugiau eksternaliais sunkumais pasižymėjo merginos, o lyginamojoje grupėje taisykles laužantis elgesys nors ir nežymiai buvo daugiau išreikštas vaikinių. Vertinant eksternalius sunkumus ir mentalizaciją, svarbu pastebėti, kad tiek vaikinių, tiek merginų grupėse buvo matomi reikšmingi skirtumai tarp reflektvyviaja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos.

4.6. Lyties moderacinis vaidmuo ryšyje tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų

Galiausiai, siekiant išsiaiškinti ar lytis moderuoja ryšį tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų, tikrinome moderacinius modelius. Šiuos modelius galėjome patikrinti tik lyginamojoje grupėje dėl nepatvirtintų reikšmingų sąsajų tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų MPP grupėje. Analizuodami rezultatus, randame, jog moteriška lytis moderuoja ryšį tarp reflektvyviaja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos ir taisykles laužančio elgesio. Įdomu, tai, kad moteriška lytis prisideda prie teigiamo ryšio tarp šių dviejų kintamųjų. Kitaip tariant, mergaitės, priešingai nei berniukai, prisideda turėdamos geresnę reflektvyviają funkciją yra labiau linkusios į taisykles laužančių

elgesį. Turint galvoje, kad šios analizės buvo atliktos lyginamojoje grupėje, interpretuojant rezultatus, svarbu įvertinti normaliai mergaičių raidai būdingas tendencijas. Pastebima, kad mergaitės apskritai pasižymi geresne mentalizacija nei berniukai (Gervinskaitė-Paulaitienė, 2018), o paauglystėje, jų normali raida siejasi su daugiau reiškiamu agresyviu elgesiu (Pardini, Frick, & Moffit, 2010; Eshrat, 2016), kuris gali būti susijęs su daugiau manipuliuojančia ir slapta, santykiuose pasireiškiančia agresija (Lighthart et al., 2005). Tuomet mūsų gauti rezultatai atrodo einantys išvien su jau turimomis žiniomis apie mergaičių raidą. Vis dėlto, kiti moderaciniai modeliai nebuvo patvirtinti tai reiškia, kad nepriklausomai nuo lyties, lyginamosios grupės paauglių gebėjimas išvelgti kitų intensijas yra susijęs su agresyviu elgesiu.

Apibendrinant, nors daugelis moderacinių analizių, galimai dėl lyginamosios grupės pobūdžio, nepatvirtino moderacinio lyties vaidmens mentalizacijos ir eksternalių sunkumų ryšyje, randama, jog mergaičių vaidmuo yra svarbus, vertinant ryšį tarp reflektyviosios funkcijos ir taisyklės laužančio elgesio. Tokie rezultatai galimai patvirtina, tai, kas yra žinoma apie mergaičių agresijos raidą.

Tyrimo ribotumai ir pasiūlymai tolesniems tyrimams. Šio tyrimo ribotumai pirmiausia susiję su nevienodomis tiriamųjų grupėmis. Dėl anksčiau minėtų sunkumų renkant MPP paauglių grupę, buvo sunku užtikrinti tiek vienodą grupių dydį, tiek tolygų vaikinų ir merginų pasiskirstymą. Nors buvo atliekami statistiniai testai, kuriais siekta išvengti netolygaus pasiskirstymo klaidų, ateityje būtų reikšminga tyrinėti panašaus dydžio grupes. Kitas reikšmingas šio tyrimo ribotumas buvo tai, kad paauglių eksternalūs sunkumai buvo matuojami, remiantis savistaba vertintais klausimynais. Nors MPP populiacijoje, buvo apklausiami ir mokytojai, lyginamosios grupės paaugliai buvo vertinami tik remiantis savistaba. Toks metodas galimai darė įtaką, tam, kokie buvo elgesio sunkumų įverčiai ir kaip jie siejosi mentalizacijos balais. Kaip patvirtino kai kurios analizės, paaugliai pasižymintis prastesne mentalizacija, tikėtina prasčiau reflektuoja savo patirtis ir galimai neobjektyviai įvertina savo problemas. Todėl ateityje būtų svarbu paauglių eksternalius sunkumus vertinti ne tik savistaba grįstais klausimynais bet ir tėvų bei mokytojų pateikta informacija apie paauglių elgesį. Toliau, mes tyrinėjome agresyvų ir taisyklės laužantį elgesį, kaip nurodantį daugiau emocišką arba emocijų neįtraukiančią agresiją, remdamiesi ankstesnių autorių rezultatais. Manome, kad būtų reikšminga patikrinti kaip išgyvenamos problemišku elgesiu pasižyminčių paauglių emocijos siejasi su skirtingais eksternalių sunkumų kintamaisiais. Galiausiai, šiame tyrime negalėjome patikrinti ar lytis reikšmingai moderuoja ryšį tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų MPP grupėje. Siekiant suprasti, ar merginoms turėtų būti taikomos kitokios intervencijos, ateityje būtų reikšminga šį moderacinį modelį patikrinti klinikinėje paauglių imtyje.

Nors didžiaja dalimi lyties kaip moderatoriaus vaidmuo santykiuje tarp mentalizacijos ir eksternalių sunkumų nepatvirtino, kitose analizėse matome tendencingus skirtumus, vertinant

skirtingų lyčių eksternalius sunkumus ir mentalizaciją. Be to, pastebime ir atskirų eksternalių sunkumų kintamųjų (agresyvaus ir taisykles laužančio elgesio) skirtingumo reikšmę, matuojant mentalizacijos kintamuosius. Manome, kad ateityje būtų reikšminga klinikinėje grupėje ištirti, kaip mentalizacijos kintamieji, yra susiję su agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu., Manome, kad tokiuose tyrimuose būtų svarbu tyrinėti ir asmenybės bruožus ir ypač atsižvelgti į kad tokiuose tyrimuose būtų itin reikšminga tyrinėti mergaičių grupę.

Tyrimo reikšmingumas ir praktinė nauda. Bene svarbiausios šiuo tyrimo keltos ir statistiškai patvirtintos išvalgos buvo apie tai, kad šiame darbe vertinti skirtingi eksternalių sunkumų kintamieji, agresyvus ir taisykles laužantis elgesys, demonstravo tendencingas skirtingas sąsajas su mentalizacijos kintamaisiais. Tai liudija apie šių kintamųjų atskirumą bei reikšmę, siekiant geriau suprasti kaip mentalizacija yra susijusi su reiškiamais elgesio sunkumais. Be to, tyrimu patvirtintas reikšmingas lyties vaidmuo, vertinant ne tik eksternalius sunkumus, bet ir mentalizacijos tendencijas. Tokios išvalgos skatina tolesnius, ypač merginų elgesio sunkumų ir mentalizacijos tyrimus. Be to, apie reiškiamų elgesio sunkumų nevienodumą ir svarbų lyties vaidmenį bylojantys rezultatai galimai pasitarnauja svarstant, kad paaugliams, turintiems elgesio sunkumų, teikiama pagalba turėtų atsižvelgti tiek į asmeninius ir subjektyvius paauglio agresijos motyvus, tiek į lyčių skirtumus.

5. IŠVADOS

1. Tyrimo rezultatai parodė, jog MPP gaunantys paaugliai pasižymėjo daugiau nei bendrosios populiacijos paaugliai tiek reiškiamu agresyviu, tiek taisykles laužančiu elgesiu.
2. Rezultatai atskleidė, kad MPP paaugliams būdinga dalinai prastesnė emocinė mentalizacija ir reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija. Randama, kad skirtingi mentalizacijos kintamieji MPP paauglių grupėje, priešingai nei lyginamojoje, nėra reikšmingai tarpusavyje susiję. Tai liudija apie mentalizacijos kaip sutrikdyto gebėjimo raišką MPP paauglių grupėje.
3. Rasta, kad MPP gaunančių paauglių eksternalūs sunkumai (taisykles laužantis ir agresyvus elgesys) nebuvo reikšmingai susiję su matuojamais mentalizacijos aspektais. Tuo pačiu, lyginamosios paauglių grupės geriau įvertinti emocinės mentalizacijos aspektai buvo susijusę su daugiau išreikštu agresyviu elgesiu, o geresni reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojami mentalizacijos gebėjimai buvo susiję su mažiau išreikštu taisykles laužančiu elgesiu.
4. Rasta, kad lyginamojoje grupėje, reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojama mentalizacija reikšmingai prognozavo taisykles laužantį elgesį, o SI emocinė mentalizacija – agresyvų elgesį.
5. Rezultatai rodo, kad MPP grupės merginos pranoko vaikus reiškiamais eksternaliais sunkumais (agresyviu ir taisykles laužančiu elgesiu), o lyginamosios grupės merginos pasižymėjo daugiau išreikštu agresyviu elgesiu ir geresniais mentalizacijos gebėjimo įverčiais. Atsižvelgiant į vaikinių tarpusavyje skirtumus MPP ir lyginamojoje grupėse, rasta, kad MPP vaikams būdingi daugiau išreikšti eksternalūs sunkumai (agresyvus ir taisykles laužantis elgesys), taip pat prastesni gebėjimai numatyti kito intensijas (SI kognityvinė) ir prastesne reflektiviąja (RFQY) funkcija matuojama mentalizacija. MPP ir lyginamosios grupės merginos skyrėsi eksternaliais sunkumais ir RFQY.
6. Atrasta, kad bendros populiacijos grupėje moteriška lytis moderuoja ryšį tarp reflektiviąja funkcija (RFQY) matuojamos mentalizacijos ir taisykles laužančio elgesio.

6. LITERATŪRA

- Abdullah, H., Ortega, A., Ahmad, N., & Ghazali, S. (2015). *Aggressive and Delinquent Behavior among High Risk Youth in Malaysia*. (June) <https://doi.org/10.5539/ass.v11n16p62>
- Achenbach, T. M. (2018). Multi-Informant and Multicultural Advances in Evidence-Based Assessment of Students' Behavioral/Emotional/Social Difficulties. *European Journal of Psychological Assessment*, 32(2), 127-140.
- Allen, J. G. (2008). What is mentalizing and why do it? In J. G. Allen, P. Fonagy, & A. W. Bateman, *Mentalizing in clinical practice* (pp. 311-323). Washington, DC: American Psychiatric Publishing. Retrieved from <https://mentalizacion.com.ar/images/notas/What%20is%20Mentalizing%20and%20why%20do%20it.pdf>
- Allen, J. J., Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2018). The General Aggression Model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75-80.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th edition (DSM-5)*. Washington, DC.
- American Psychiatric Association. (2002). *A Reference for Professionals Developing Adolescents*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Bajgar, J., & Lane, R. (n.d.). The Levels of Emotional Awareness Scale for Children (Leas-C). A supplement to the Levels of Emotional Awareness (LEAS) scoring manual. <https://smah.uow.edu.au/content/groups/public/@web/@health/@iimh/documents/doc/uow025451.pdf>.
- Bajgar, J., Ciarrochi, J., Lane, R., & Deane, F. P. (2005). Development of the Levels of Emotional Awareness Scale for Children (LEAS-C). *British Journal of Developmental Psychology*, 23, 569-586.
- Barchard, K. A., Brehman, D. K., Watson, B., Grob, K. E., Rojas, S. L., Lane, R. D., & ... Nielsen, D. (n.d.). *Levels of Emotional Awareness Scale user's manual (2nd ed.)*. Available from Richard Lane, University of Arizona.
- Barkauskienė, R. (2017). Mentalizacija ir probleminis elgesys paauglystėje: teorinė, praktinė ir empirinė perspektyvos. Iš *Lietuvos psichologų kongresas: psichologija tradicijų ir inovacijų sandūroje*. Kongreso pranešimų santraukos (p. 24). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Barkauskienė, R., Čekuolienė, D., Adler, A., & Gervinskaitė-Paulaitienė, L. (2018). Mentalizacijos paauglystėje raida ir sutrikimai. *Psichologija*, 56(56), 7. <https://doi.org/10.15388/psichol.2017.56.11515>

- Bielskytė-Simanavičienė, E. P. (2017). Elgesio ar (ir) emocijų sunkumų arba sutrikimų turintys vaikai: ugdymo ir pagalbos teikimo specifika. Švietimo problemos analizė, 5(161). Paimta iš: https://www.smm.lt/uploads/documents/tyrimai_ir_analizes/Elgesio%20ir%20emociju%20sunkumu_GALUTINIS.pdf
- Blair, R. J. (2001). Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy. *Advances in neuropsychiatry*, 71, 727-731.
- Bo, S., Sharp, C., Beck, E., Pedersen, J., Gondan, M., & Simonsen, E. (2017). First Empirical Evaluation of Outcomes for Mentalization-Based Group Therapy for Adolescents with BPD. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(4), 396–401. <https://doi.org/10.1037/per0000210>
- Bohnert, A. M., Crnic, K. A., & Lim, K. G. (2003). Emotional Competence and Aggressive Behavior in School-Age Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(1), 79-91. doi:10.1023/A:1021725400321
- Brizio, A., Gabbatore, I., Tirassa, M., & Bosco, F. M. (2015). “No more a child, not yet an adult”: Studying social cognition in adolescence. *Frontiers in Psychology*, 6(AUG). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01011>
- Buades-Rotger, M., Engelke, C., Beyer, F., Keevil, B. G., Brabant, G., & Krämer, U. M. (2016). *Fighting back: neuroendocrine influences on women ' s reactive aggression*. (July), 10–11. <https://doi.org/10.1038/nrn2174>
- Campbell, S. B., Shaw, D. S., & Gilliom, M. (2014). Early Externalizing Behavior Problems : Toddlers and Preschoolers at Risk for Later Maladjustment. *Department of Psychology University of Pittsburgh: Early Externalizing Behavior Problems*. (March). <https://doi.org/10.1017/S0954579400003114>
- Choi-Kain, L. W., & Gunderson, J. G. (2008). Mentalization: ontogeny, assessment, and application in the treatment of borderline personality disorder. *Psychiatry*, 165(9), 1127-1135. doi:10.1176/appi.ajp.2008.07081360
- Choudhury, S., Blakemore, S. J., & Charman, T. (2006). Social cognitive development during adolescence. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 1(3), 165-174. doi:10.1093/scan/nsi024
- Decovic, M., Buist, K. L., & Reitz, E. (2004). Stability and Changes in Problem Behavior During Adolescence: Latent Growth Analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(1), 1-12.
- Dollard, J. and Ford, C. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Ensink, K., Begin, M., Normandin, L., Biberdzic, M., Vohl, G., & Fonagy, P. (2016). Maternal reflective functioning and child internalising and externalising difficulties in the context of child sexual abuse. 37(3), 117–133.

- Ensink, K., Bégin, M., Normandin, L., Godbout, N., & Fonagy, P. (2017). Mentalization and dissociation in the context of trauma: Implications for child psychopathology. *Journal of Trauma and Dissociation*, *18*(1), 11–30. <https://doi.org/10.1080/15299732.2016.1172536>
- Ensink, K., Biberdzic, M., & Normandin, L. (2015). *A Developmental Psychopathology and Neurobiological Model of Borderline Personality Disorder in Adolescence*. (March). <https://doi.org/10.1080/15289168.2015.1007715>
- Eshrat, A. (2016). Internalizing and Externalizing Problems in Adolescents Analyzing Gender Difference. *International Journal of Research in Social Sciences*, *6*(1), 328-337.
- Field, A. P. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics: And sex and drugs and rock “n” roll* (4th ed.). Los Angeles: SAGE.
- Finkel, E. J., & Slotter, E. B. (2009). An I3 Theory analysis of human sex. *Behavioral and Brain Sciences*, *31*. doi:doi:10.1017/S0140525X09990410
- Fonagy, P. (2003). Towards a developmental understanding of violence. *British Journal of Psychiatry*, *183*, 190-192.
- Fonagy, P., & Bateman, A. W. (2007). Mentalizing and borderline personality disorder. *Journal of Mental Health*, *16*(1), 83–101. <https://doi.org/10.1080/09638230601182045>
- Fonagy, P., & Luyten, P. (2017). Conduct problems in youth and the RDoC approach: A. *Clinical Psychology Review*. doi:10.1016/j.cpr.2017.08.010
- Fonagy, P., & Luyten, P. (2018). Conduct problems in youth and the RDoC approach: A developmental, evolutionary-based view. *Clinical Psychology Review*, *64*, 57–76. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.08.010>
- Fonagy, P., Gergely, G., & Target, M. (2007). The parent-infant dyad and the construction of the subjective self. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *48*(3–4), 288–328. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01727.x>
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and Development of the Self*. New York: Other Press.
- Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., Moran, G. S., & Higgitt, A. C. (1991). The capacity for understanding mental states: the reflective self in parent and child and its significance for security attachment. *Infant Mental Health Journal*, *12*(3), 201-218.
- Forns, M., Abad, J., & Kirchner, T. (2010). Internalizing and Externalizing problems. In R. J. Levesque, *encyclopedia of adolescence*. Barcelona: Springer Science. doi:10.1007/978-1-4419-1695-2
- Fossati, A., Acquarini, E., Feeney, J. A., Borroni, S., Grazioli, F., & Giarolli, L. E. (2009). Alexithymia and attachment insecurities in impulsive aggression. *Attachment & Human Development*, *11*(2), 165-182. doi:10.1080/14616730802625235

- Gatzke-Kopp, L. M., Willner, C. J., Jetha, M. K., & Abenavoli, R. M. (2015). *How does Reactivity to Frustrative Non-Reward Increase Risk for Externalizing Symptoms?* (February 2018). <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2015.04.018>
- Gauthier, K., Furr, R., Mathias, C., Marsh-Richard, D., & Dougherty, D. (2009). Differentiating Impulsive and Premeditated Aggression: Self and Informant Perspectives Among Adolescents With Personality Pathology. *Journal of personality disorders*, 23, 76-84. [10.1521/pedi.2009.23.1.76](https://doi.org/10.1521/pedi.2009.23.1.76).
- Georgiou, S. N., & Symeou, M. (2018). Parenting Practices and the Development of Internalizing/Externalizing Problems in Adolescence. In L. Benedetto, & M. Ingrassia, *Empirical Advances and Intervention Resources* (pp. 15-29). Open Access Book Publisher: InTechOpen.
- Gervinskaite-Paulaitiene, L. (2016). *Internalūs sunkumai ir mentalizacija paauglystėje : žvalgomas tyrimas*. (Gegužė). <https://doi.org/10.15388/JMPD.2015.4.05>
- Gervinskaitė-Paulaitienė, L. (2018). *Mentalizacija ankstyvoje paauglystėje ir jos sąsajos su prieraišumu, smurto patyrimu ir emociniais bei elgesio sunkumais*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gervinskaite-Paulaitiene, L., & Barkauskiene, R. (2015). *Externalizing Problems and Mentalizing in Adolescence*. 16(2007), 2014.
- Gervinskaitė-Paulaitienė, L., & Barkauskienė, R. (2017). *Mentalizacijos raidos veiksnių vaikystėje ir paauglystėje apžvalga*. *Psichologija*, 54(54), 7. <https://doi.org/10.15388/psichol.2016.54.10343>
- Gillespie, S. M., Kongerslev, M. T., Sharp, C., Bo, S., & Akel, A. M. A. (2018). Does Affective Theory of Mind Contribute to Proactive Aggression in Boys with Conduct Problems and Psychopathic Tendencies? *Child Psychiatry & Human Development*. <https://doi.org/10.1007/s10578-018-0806-8>
- Ha, C., Sharp, C., & Goodyer, I. (2011). The role of child and parental mentalizing for the development of conduct problems over time. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 20(6), 291–300. <https://doi.org/10.1007/s00787-011-0174-4>
- Halfon, S., & Bulut, P. (2017). Mentalization and the growth of symbolic play and affect regulation in psychodynamic therapy for children with behavioral problems. *Psychotherapy Research*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/10503307.2017.1393577>
- Hayes A. F. (2012) PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling. Paimta iš <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hooker, C., Verosky, S., Germine, L., Knight, R., D'Esposito, M. (2008). Mentalizing about emotion and its relationship to empathy. *Social cognitive and affective neuroscience*, 3, 204-17. [10.1093/scan/nsn019](https://doi.org/10.1093/scan/nsn019).

- Ivanova, M. Y., Achenbach, T. M., Rescorla, L. A., Bilenberg, N., Bird, H., Broberg, A. G., ... Verhulst, F. C. (2007). *The Generalizability of the Youth Self-Report Syndrome Structure in 23 Societies*. 75(5), 729–738. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.75.5.729>
- Jiang, Q., Hou, L., Wang, H., & Li, C. (2018). *The Effect of Cognitive Reappraisal on Reactive Aggression : An fMRI Study*. 9(October), 1–12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01903>
- Johnson, V. A., Kemp, A. H., Heard, R., Lennings, C. J., & Hickie, I. B. (2015). Childhood-versus adolescent-onset antisocial youth with conduct disorder: Psychiatric illness, neuropsychological and psychosocial function. *PLoS ONE*, 10(4), 1–17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0121627>
- Kajokienė, I., & Žukauskienė, R. (2007). 6–18 m. Vaikų reprezentacinės ir klinikinės imčių emocijų ir elgesio sunkumų sąsajų palyginimas su šeimos socialiniais, ekonominiais ir demografiniais veiksniais. *Psichologija*, (36), 22–43.
- Kraja, E., & Ahmeti, A. (2015). Internalizing and Externalizing Problems in Children of War Veterans in Kosovo. *Iliria International Review*, 365-377.
- Lamela, D., Jongenelen, I., Pinto, R., & Levendosky, A. (2018). Typologies of intimate partner violence-maternal parenting and children's externalizing problems: The moderating effect of the exposure to other forms of family violence. *Child Abuse and Neglect*, 81(July), 60–73. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.04.020>
- Lickley, R. A., & Sebastian, C. L. (2018). The neural basis of reactive aggression and its development in adolescence. *Psychology, Crime & Law*, 0(February), 1–21. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2017.1420187>
- Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo pakeitimo įstatymas, *Valsybės žinios*, 2010, Nr. 157-7969. Paimta iš: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.4C876D398907>
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nr.: I-1234 2, 6, 10, 49, 56, 57 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 21 straipsniu įstatymas, *Teisės aktų registras*, 2016. Paimta iš: <https://www.etar.lt/portal/lt/legalActPrint?documentId=48953b10f75111e68034be159a964f7>
- Ligthart, L., Bartels, M., Hoekstra, R. A., Hudziak, J. J., & Boomsma, D. I. (2005). Genetic Contributions to Subtypes of Aggression. *Twin Research and Human Genetics*, 8(5), 483–491. <https://doi.org/10.1375/twin.8.5.483>
- Little, T. D., Brauner, J., Jones, S. M., Nock, M. K., & Hawley, P. H. (2003). *Rethinking Aggression : A Typological Examination of the Functions of Aggression*. 49(3), 343–369.
- Liu, J. (2004). Childhood Externalizing Behavior: Theory and Implications. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 17(3), 93-103.

- Luyten, P., & Fonagy, P. (2015). The neurobiology of mentalizing. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 6(4), 366–379.
- Luyten, P., & Fonagy, P. (2018). The stress–reward–mentalizing model of depression: An integrative developmental cascade approach to child and adolescent depressive disorder based on the Research Domain Criteria (RDoC) approach. *Clinical Psychology Review*, 64, 87–98. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.09.008>
- Malinauskienė, O., & Žukauskienė, R. (2019). Paauglių Emocinių Ir Elgesio Sunkumų Sąsajos Ir Pokyčiai Per Trejus Metus: Amžiaus Ir Lyties Ypatumai. *Psichologija*, 35, 19–31. <https://doi.org/10.15388/psichol.2007.0.2855>
- Martišienė, S. (2015). Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių ugdymo pokyčių analizė. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Mayberry, M. L., & Espelage, D. L. (2006). Associations Among Empathy, Social Competence, & Reactive/Proactive Aggression Subtypes. *J Youth Adolescence*. doi:10.1007/s10964-006-9113-y
- McLaughlin, K. A., Hatzenbuehler, M. L., Mennin, D. S., & Nolen-Hoeksema, S. (2011). Emotion dysregulation and adolescent psychopathology: A prospective study. *Behaviour Research and Therapy*, 544-554. doi:doi:10.1016/j.brat.2011.06.003
- Mills, K. L., Goddings, A., Clasen, S., & Giedd, J. N. (2014). *The Developmental Mismatch in Structural Brain Maturation during*. 1–14. <https://doi.org/10.1159/000362328>
- Moffitt, T. E. (1993). *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*. 100(4), 674–701.
- Morizot, J., & Kazemian, L. (2015). The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications. *The Development of Criminal and Antisocial Behavior: Theory, Research and Practical Applications*, (October), 1–564. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-08720-7>
- Moroń, M., Doktor, A., & Glinka, K. (2018). Relational Aggressiveness in Adolescence: Relations With Emotional Awareness and Self-Control. *Social Psychological Bulletin*, 13(4), 1–26. <https://doi.org/10.32872/spb.v13i4.28302>
- Narusyte, J., Ropponen, A., Alexanderson, K., & Svedberg, P. (2017). Internalizing and externalizing problems in childhood and adolescence as predictors of work incapacity in young adulthood. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(9), 1159–1168. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1409-6>
- Natsuaki, M. N., Ge, X., Reiss, D., & Neiderhiser, J. M. (2009). Aggressive Behavior between Siblings and the Development of Externalizing Problems: Evidence from a Genetically Sensitive Study. *Developmental Psychology*, 45(4), 1009-1018. doi:doi:10.1037/a0015698

- Nouvion, S., Cherek, D., Lane, S., Tcheremissine, O., & Lieving, L. (2007). Human Proactive aggression: Association with personality disorders and psychopathy. *Aggressive behavior*, 33, 552-62. 10.1002/ab.20220.
- Nussbaum, D., Song, P., Zhang, Z., Wang, B., David, N., Zhao, H., & Wang, Q. (2018). The influence of trait empathy on reactive aggression: An ERP study. *International Journal of Psychophysiology*, 133, 102–110. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2018.08.002>
- Ostler, T., Bahar, O. S., & Jessee, A. (2010). Mentalization in children exposed to parental methamphetamine abuse: Relations to children's mental health and behavioral outcomes. *Attachment and Human Development*, 12(3), 193–207. <https://doi.org/10.1080/14616731003759666>
- Pardini, D. A., Frick, P. J., & Moffitt, T. E. (2010). Building an Evidence Base for DSM-5 Conceptualizations of Oppositional Defiant Disorder and Conduct Disorder: Introduction to the Special Section. *Journal of Abnormal Psychology*, 119(4), 683–688. <https://doi.org/10.1037/a0021441>
- Pasaulinė sveikatos organizacija. (2015) Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtas pataisytas ir papildytas leidimas, Australijos modifikacija (TLK-10-AM). Paimta iš: <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>
- Petersen, I. T., Bates, J. E., Dodge, K. A., Lansford, J. E., & Pettit, G. S. (2015). Describing and predicting developmental profiles of externalizing problems from childhood to adulthood. *Development and Psychopathology*, 27(3), 791–818. <https://doi.org/10.1017/s0954579414000789>
- Pettit G., Polaha J., Mize J. (2001). *Perceptual and attributional processes in aggression and conduct problems*. In: Hill J, Maughan FB, editors. *Conduct Disorders in Childhood and Adolescence*. New York:Cambridge University Press
- Plana, I., Lavoie, M. A., Battaglia, M., & Achim, A. M. (2014). A meta-analysis and scoping review of social cognition performance in social phobia, posttraumatic stress disorder and other anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 28(2), 169–177. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.09.005>
- Plattner, B., Karnik, N., Jo, B., Hall, R. E., Schallauer, A., Carrion, V., ... Steiner, H. (2007). State and trait emotions in delinquent adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 38(2), 155–169. <https://doi.org/10.1007/s10578-007-0050-0>

- Poulin, F & Boivin, M. (2000). The role of proactive and reactive aggression in the formation and development of boys' friendships. *Developmental psychology*, 36, 233-40. doi:10.1037/0012-1649.36.2.233.
- Raine, A., Dodge, K., Loebe, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., . . . Liu, J. (2006). The Reactive–Proactive Aggression Questionnaire: Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression In Adolescent Boys. *Aggressive Behavior*, 32, 159-171.
- Rodrigues, M., Binnoon-Erez, N., Prime, H., Perlman, M., & Jenkins, J. M. (2017). Familial risk and sibling mentalization: Links with preschoolers' internalizing problems. *Journal of Family Psychology*, 31(6), 785–791. <https://doi.org/10.1037/fam0000308>
- Sabbagh, M. A., & Bowman, L. C. (2018). Theory of Mind. In Stevens, Handbook of Experimental Psychology and Cognitive Neuroscience (pp. 1-36). J. Wixted, ed. . doi:10.1002/9781119170174
- Savov, S., & Atanassov, N. (2012). Deficits of Affect Mentalization in Patients with Drug Addiction: Theoretical and Clinical Aspects. *ISRN Addiction*, 2013(July 2016), 1–6. <https://doi.org/10.1155/2013/250751>
- Sharp, C. (2008). Theory of mind and conduct problems in children: Deficits in reading the “emotions of the eyes.” *Cognition and Emotion*, 22(6), 1149–1158. <https://doi.org/10.1080/02699930701667586>
- Sharp, C., Croudace, T. J., & Goodyer, I. M. (2007). Biased mentalizing in children aged seven to 11: Latent class confirmation of response styles to social scenarios and associations with psychopathology. *Social Development*, 16(1), 181–202. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00378.x>
- Sharp, C., Williams, L. L., Ha, C., Baumgardner, J., Michonski, J., Seals, R., & . . . Fonagy, P. (2009). The development of a mentalization-based outcomes and research protocol for an adolescent inpatient unit. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 73(4), 311–338. doi:10.1521/bumc.2009.73.4.311
- Slotter, E. B., & Finkel, E. J. (2011). I3 theory: Instigating, impelling, and inhibiting factors in aggression. . *Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences*. .
- Stanford, M., Houston, R., Villemarette-Pittman, N., & Greve, K. (2003). Premeditated aggression: Clinical assessment and cognitive psychophysiology. *Personality and Individual Differences*, 34, 773-781. doi:10.1016/S0191-8869(02)00070-3.
- Steiner, H., Silverman, M., Karnik, N. S., Huemer, J., Plattner, B., Clark, C. E., . . . Haapanen, R. (2011). Psychopathology, trauma and delinquency: Subtypes of aggression and their relevance for understanding young offenders. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 5. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-5-21>

- Taubner, S., & Curth, C. (2013). Mentalization mediates the relation between early traumatic experiences and aggressive behavior in adolescence. *Psichologija*, 46(2), 177-192.
- Taubner, S., White, L. O., Zimmermann, J., Fonagy, P., & Nolte, T. (2013). Attachment-Related Mentalization Moderated the Relationship Between Psychopathic Traits and Proactive Aggression in Adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*.
- Thijs, P. E., van Dijk, I. K., Stoof, R., & Notten, N. (2015). Adolescent problem behaviour: The gender gap in European perspective. *European Journal of Criminology*, 1-18.
- van den Bos, W., van Dijk, E., Westenberg, M., Rombouts, S. A. R. B., & Crone, E. A. (2011). Changing brains, changing perspectives: The neurocognitive development of reciprocity. *Psychological Science*, 22(1), 60–70. <https://doi.org/10.1177/0956797610391102>
- van Domburgh, L., Vermeiren, R., Blokland, A. A., & Doreleijers, T. A. (2009). Delinquent Development in Dutch Childhood Arestees: Development Trajectories, Risk Factors and Comorbidity with Adverse Outcomes during Adolescence. *Abnormal Child Psychology*, 37, 93-105. doi:10.1007/s10802-008-9260-6
- Werhahn, J., Susanna, M., Willinger, D., Smigielski, L., Roth, A., Naaijen, J., & ... Brandeis, D. (n.d.). Different Whole-Brain Functional Connectivity Correlates of Reactive-Proactive Aggression and Callous-Unemotional Traits in Disruptive Children and Adolescents. *Pateiktas publikuoti*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/332223762>
- Willoughby, M. T., & Mills-Koonce, W. R. (2013). *Measuring Callous Unemotional Behaviors in Early Childhood: Factor Structure and the Prediction of Stable Aggression in Middle Childhood*. (January). <https://doi.org/10.1007/s10862-013-9379-9>
- Žukauskienė, R., & Malinauskienė, O. (2007). Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai. *Psichologija*, 19-31.
- Žukauskienė, R., Kajokienė, I., & Vaitkevičius, R. (2012). Mokyklinio amžiaus vaikų ASEBA klausimynų (CBCL/18, TRF6/18, YSR11/18) vadovas. Vilnius.